

מ"ע"יט" ל"קורנס" תחילתה של ידידות אוירית

שאול ברונפלד

מהדורה שנייה
ינואר 2011

מ"עיט" ל"קורנס" תחילתה של ידידות אווירית

שאול ברונפלד

מהדורה שנייה
ינואר 2011

מכון פישר למחקר אסטרטגי אוויר וחלל
מיסודה של עמותת חיל האוויר
הרצליה

תוכן העניינים

5	פרק 1: מבוא
8	פרק 2: שנים ראשונות - "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו"
13	פרק 3: רכש טילי קרקע-אוויר "הוק"
22	פרק 4: רכש מטוסי "סקייהוק"-טנקי "פאטון" תחילה
35	פרק 5: דרך היסורים אל ה"סקייהוקים"
	◦ מבוא
35	◦ תפיסת הבטחון ומיבנה הכוח האווירי שנגזר ממנה
39	◦ "שמואל א", קבלת האישור המיוחד, ההשעייה וביטולה
51	◦ תחילת עידן ה"עיט"
	פרק 6: ביאת ה"פאנטום"
57	◦ אחרי מלחמת ששת הימים: הרקע המדיני ומצוקת חה"א
60	◦ "מקדונל F-4, פאנטום-II "
62	◦ המשא ומתן המדיני
69	◦ ה"פאנטום" בשירות חה"א
75	פרק 7: סיכום
81	נספח: עלויות הרכש ב"כסף של היום"
82	מקורות

בהוצאת עמותת חיל האוויר
עריכה גרפית - עודד מרום
דפוס "רהב", תל אביב
ינואר, 2011

פתח דבר

מה לכלכלן ותיק ולידידות בין חיל האוויר הישראלי לבין האויריה של ארה"ב? שורשי מחקר זה נעוצים בעבודת גמר שהגשתי, בשנת 2004, בתוכנית ללימודי בטחון באוניברסיטת תל אביב, שכותרתה "מעטים מול רבים - השפעות לקחי מלחמת יום הכיפורים על צבא ארה"ב".

קשרי הגומלין שהתפתחו בין צבא היבשה של ארה"ב וצה"ל אחרי מלחמת יום הכיפורים הם נושא חשוב ומרתק, שכן הם היו מרכיב חשוב ברפורמה שעבר צבא היבשה האמריקאי בעידן שאחרי מלחמת וייטנאם. מחקרי הראה שניתן ללמוד רבות מהאופן שבו ראו האמריקאים את מלחמת יום הכיפורים, מהלקחים שהם הפיקו והאופן שבו יושמו הלקחים.

עבודת הגמר קוצרה ונערכה מחדש והתפרסמה ב"מערכות", בדצמבר 2005, ואחר כך גם ב"שריון" במארס 2007. המחקר עורר ענין מסוים בצה"ל והוזמנתי להרצות עליו במסגרות שונות.

המחקר אף פורסם באפריל 2007, בבטאון האגודה האמריקאית להיסטוריה צבאית, The Journal of Military History. במהלך הזמן גבר הענין שלי בלימוד המערכת הצבאית האמריקאית, ההיסטוריה שלה ובהגיונות המנחים אותה, מצד אחד, ובנושאים שניתן ללמוד מהאמריקאים ובמה אסור לחקות אותם, מצד שני, (אגב, ענין דומה קיים גם בהשוואת המערכת הכלכלית ושיטת המימשל של ארה"ב עם אלה של ישראל).

רציתי לבצע מחקר דומה ולחקור את קשרי הגומלין שהתפתחו בין ארה"ב וישראל בתחום האווירי - על רקע מלחמת וייטנאם במזרח הרחוק ומלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים במזרח הקרוב. נקודת המוצא למחקר היא החלפת הסד"כ האווירי מתוצרת צרפת במטוסי קרב ומערכות הגנה אוויריות מתוצרת ארה"ב.

כך הגעתי לרכש ה"עייט" וה"קורנס", נושא מרתק שבו כרוכים זה בזה יחסים בינלאומיים, דוקטרינה צבאית, טכנולוגיה אווירית, פוליטיקה פנימית, שיקולים תקציביים ועוד ועוד. כולי תיקווה כי אוכל לעבור לשלב הבא של המחקר ולעסוק בקשר שבין הלוחמה האווירית במלחמת ההתשה לבין התקיפות האמריקאיות בצפון וייטנאם בשנים 1965 עד 1968.

בשלב זה לא נותר לי אלא להודות מקרב לב למכון פישר ולעומדים בראשו על כי העניקו לי בית, חסות ותמיכה מורלית. הענקת חסות למי שלא לבש מדים כחולים והנכונות להאזין ל"חוקר מהאוי"ם" ראויים לכל שבח ועל כך יבואו על התודה עודד ארז ואסף אגמון.

תודתי גם לעודד מרום שערך, תיקן והביא לדפוס ולמפקדים ותיקים שהקדישו לי מזמנם, יורם אגמון, גיורא אפשטיין, מוטי חבקוק, דן טולקובסקי, חיים ירון, רפי יקר, זאב לכיש, חיים ניב, יואש צידון וגם דייב ברוג בארה"ב. תודתי נתונה לארכיון צה"ל ולגנזך המדינה שהעמידו לרשותי חומרים רבים. גם אנשי הארכיון והספרייה של חיל האוויר של ארה"ב, בבסיס מקסוול שבאלבמה, עזרו לי רבות והשבו עיניים שעבדתי שם היו הנאה צרופה.

לבסוף, תודה לבורסה לניירות ערך על הסיוע הלוגיסטי לביצוע המחקר ולרויטל אסקו ודינה בדהב על עזרתן המסורה, ללא שעור, שניתנה מתוך אהבה לצה"ל ולחיל האוויר.

לסיום, לצורך המחקר "מעטים מול רבים" ראינתי את גנרל (4 כוכבים, בדימוס) דון סטארי, שהיה מפקד השריון האמריקאי בתקופת מלחמת יום הכיפורים, מהרפורמטורים החשובים של צבא ארה"ב בשנות ה-70 וידיד קרוב של האלופים ישראל טל ומוסה פלד. סטארי שאל: למה אתה מתענין בהיסטוריה צבאית? האם יש קשר בין נושאי בטחון לבין ניהול הבורסה?

תשובתי: יש מכנה משותף לבטחון לאומי (National Security) ולשוק ההון (Securities Market) - בשניהם כולם חכמים לאחר מעשה.

השתדלתי שמחקר זה לא יהיה בבחינת חוכמה לאחר מעשה.

שאול ברונפלד

"עיט"
"יסעור"
"קורנס"

פרק 1. מבוא

"מערכת היחסים שלנו עם חיל האוויר האמריקאי טובה מאד ונמשכה שנים. יש בין שני חילות האוויר הבנה, שפה משותפת ושיתוף פעולה בתחומים חשובים ושונים. רבים מאמצעי הלחימה המרכיבים את הארסנל של חיל האוויר מקורם בארה"ב. בשנים האחרונות, גם אנחנו וגם האמריקאים נלחמים נגד הטרור. אנחנו חולקים מידע, טכנולוגיות ותפיסות הפעלה מבצעיות בנושא המלחמה בטרור ואף מעבר לכך בתחומים נוספים. השותפות הינה עמוקה ואמיתית." (האלוף אליעזר שקדי, בראיון שהתפרסם בבטאון חיל האוויר, גליון 163, יוני 2005).

לא תמיד היו הדברים כך. ארבעים שנים קודם לכן, בתחילת 1965, ניתנה לראשונה הסכמה, מסוייגת מאד, של הנשיא ג'ונסון למכור מטוסי קרב לחיל האוויר הישראלי (חא"א). עד אז, במשך שנים רבות, סרב המימשל לכל בקשות ישראל לרכוש מטוסי קרב אמריקאיים והוא אף אסר על יצרניות מטוסי הקרב בארה"ב להיפגש עם קצינים ישראלים. הסכמת הנשיא היתה

נקודת מיפנה מדינית שאיפשרה את קשרי הגומלין ההדוקים בין חיל האוויר האמריקאי (חא"א) לבין חא"א, שראשיתם בקליטת מטוסי "פאנטום" (שכוננו "קורנס") בספטמבר 1969, בעיצומה של מלחמת ההתשה.

מטרת מחקר זה לתאר את פריצת הדרך המדינית שהתרחשה בשנים 1962 עד 1968: בתחילת 1962 אושר רכש טילי קרקע-אוויר (טק"א) מסוג "הוק" של צבא היבשה האמריקאי, בהמשכה (1966) אושר רכש מטוסי תקיפה מיושנים של הצי מסוג "סקייהוק" (שכוננו "עיט") ובסופה (1968) אושר רכש "פאנטומים", המטוס הרב-משימתי המתקדם של חא"א. המחקר שם דגש על ההיבטים הצבאיים-אוויריים, של בקשות הרכש הישראליות ושל ההתייחסות אליהן מצד המימשל האמריקאי,

תוך התבססות על חומרים שהיו חסויים עד שנות ה-2000: מסמכי הבית הלבן, משרד החוץ ומשרד ההגנה. מקור המסמכים הם הקבצים Foreign Relations [documents] of the United States המכונים FRUS.

ראוי לציין כי חוקרים שעסקו בנושא לפני פרסום מסמכי FRUS, חיים גניזי וסטיארט כהן, התבססו בעיקר על תצפית מגדות הירקון והם לא יכלו לאמר דברים ברורים על האופן שבו נראתה התמונה מגדות הפוטומאק. לעומת זאת, החוקר המובהק של מסמכי FRUS אברהם בן צבי, לא התרכז בהיבט הצבאי של בקשות הרכש הישראליות אלא שם דגש על ההצגה והניתוח של תהליך קבלת ההחלטות במימשל.

מחקר זה מתבסס גם על מעט מסמכים מארכיון צה"ל וגם על מסמכים מגנזך המדינה, בעיקר מסמכים רבים של משרד החוץ, שלא שימשו חוקרים קודמים של הנושא. מסמכים אלה משלימים את התמונה המתקבלת מ-FRUS.

מחקר זה מכוון לאנשי צבא ובראש ובראשונה לאנשי חא"א, בהווה ובעבר, ולפיכך יושם בו דגש על ההיבטים האוויריים של בקשות הרכש של ישראל והטיפול בהן על ידי המימשל תוך הסתמכות על מקורות ישראליים ועל מסמכי FRUS, וכמובן גם על מחקרים קודמים בנושא. אף שעיקר העניין כאן הוא בחא"א הוקדש פרק שלם למאבק על רכש טנקי "פאטון" אמריקאיים, שקדם למאבק לרכישת מטוסי "סקייהוק". רכש ה"פאנטונים" היה שלב חשוב בפריצת הדרך המדינית ויש עניין באופן שבו ניהל ראש הממשלה לוי אשכול את ה"קרב המשולב" מול המימשל האמריקאי והביא למודרניזציה, של חא"א וגם של כוחות היבשה. מבחינת ישראל ההסכמה האמריקאית היתה הישג מדיני אדיר, לאחר שמאז הקמת המדינה

ג'נאל עבד-אל-נאצר
נשיא מצרים

ארה"ב סרבה בעיקביות לספק נשק לצה"ל. הסרוב האמריקאי נבע ממכלול מורכב של שיקולים אסטרטגיים שנגעו למלחמה הקרה מול בריה"מ ולאינטרסים במזרח התיכון, אזור חשוב שעבר טלטלות רבות. לצד השיקולים האסטרטגיים עמדו גם השיקולים הפוליטיים של המימשלים: דעת הקהל האמריקאית שאהדה את ישראל והשדולה היהודית שהלכה והתחזקה.

להלן, באופן מאד תמציתי, השיקולים שבגללם סרבו האמריקאים לספק נשק לישראל:
- בראש ובראשונה, חשש מתגובות מדינות הנפט ומדינות ערב האחרות, הפרו-מערביות, מצד אחד והתקווה להרחיק את מדינות ערב הרדיקאליות מבריה"מ, מצד שני.

- הרצון להאיט את מירוץ החימוש במזרח התיכון והשאיפה להגיע להבנות עם בריה"מ בנושא זה.

- האמונה כי מדינות ערב לא תתקופנה את ישראל, ביודען שארה"ב תומכת בהמשך קיומה, ולכן אין חשיבות ליתרון הכמותי שהיה לצבאות ערב.

- הערכה שלצה"ל יש עדיפות גדולה על פני צבאות ערב, בשל איכות החברה הישראלית (המימשל לא הוטרד משאלת המחיר שתשלם ישראל, כאשר תנצח).

- קשירת הספקת נשק לרצון לכפות על ישראל הסדרים מדיניים, כמו תוכנית ד"ר ג'וזף ג'ונסון להחזרת פליטים ב-1963, או להביא למיתון תגובותיה הצבאיות, כמו בתקופת פעולות התגמול והמלחמה על המים.

- קשירת ההספקה לצה"ל לרצון למנוע מישראל לפתח יכולות גרעיניות. שיקול זה היה מרכזי בתקופת הנשיא קנדי ונחלש בהדרגה בתקופת הנשיא ג'ונסון.

- שיקולים פנימיים של המימסד הצבאי בארה"ב: החשש שסודות הנשק האמריקאי המודרני יגיעו לידי הסובייטים, וגם מחסור זמני של אמצעי לחימה מסויימים בארסנל האמריקאי.

- בתקופה עד מלחמת קוריאה הפריעה לארה"ב העמדה הנויטרלית של ישראל בסוגיות בינלאומיות וסרובה להזדהות עם המערב במלחמה הקרה.

- הידיעה כי, בהסכמת ארה"ב, ישראל יכולה לרכוש מערכות נשק עיקריות באירופה.

מול השיקולים לסרב לבקשת הרכש מישראל עמדו גם שיקולים להענות להן:

- המניע המוסרי - הרצון לתמוך במדינה דמוקרטית, שקמה אחרי השואה והיתה חשופה לאלומות ולעויינות מצד שכנותיה.²

- תגובה למדיניות התוקפנית של בריה"מ במזרח התיכון והרצון לכולמה, להרתיעה ולהביכה על ידי חיזוק ישראל מול בנות חסותה: מצרים, בראש ובראשונה, והמדיניות הרדיקאליות האחרות.

- תגובה למדיניות התוקפנית של הסובייטים באזורי תבל אחרים, כמו קובה, וייטנאם, אפריקה, צ'כוסלובקיה וכחלק מהמאבק של ארה"ב נגד בריה"מ בעידן המלחמה הקרה.

- הרצון של ארה"ב לחזק את ידידותיה הערביות - בעיקר ירדן וסעודיה - ולספק להן אמל"ח מודרניים היקשה על המימשל לסרב לבקשות ישראליות.

- הצורך לשמור על מאזן הכוחות במזרח התיכון,

מול התעצמות מצרים, סוריה (ואחר כך גם עירק), שנתמכו על ידי בריה"מ.

- הלחץ של הקהילה היהודית בארה"ב, שהיה

אפקטיבי במימשלים הדמוקרטיים של קנדי וג'ונסון (אך נמשך גם בתקופת המימשלים הרפובליקאים).

עוצמת השדולה היתה קשורה לקירבה לבחירות בארה"ב ולשיקולים פנימיים שם וחשיבותה גברה ככל שהנשיאים נחלשו: ג'ונסון בעקבות הסתבכות המלחמה בווייטנאם וניקסון בגלל פרשת ווטרגייט.

- הרצון המסחרי העז של היצרניות בארה"ב למכור

נשק, כך, למשל, במהלך השנים ישראל הפכה ללקוח

מטוס סקיהוק - "עיט"

טיל "סיידוונדר"

חשוב מאד של חברת "דאגלס" וחה"א רכש כ-358 מטוסי "סקיהוק" מתצורות שונות, רובם מהיצרן ומיעוטם משומשים מצי ארה"ב (כידוע, גם המטוסים מיד שניה הם מקור הכנסה חשוב ליצרן).³ - המימשל האמריקאי הסכים לספק סוגי נשק שישראל הצליחה לייצרם בכוחות עצמה. נכונות זו היתה תוצאה של שיקול כלכלי ומדיני: מה טעם למנוע מהיצרנים האמריקאיים רווחים ממכירת נשק כשהמימשל אינו יכול להשתמש באיסור למכירתו לישראל כמנוף פוליטי? הנכונות למכור לחיל האוויר טילי "סיידוונדר" מתקדמים ("דקר") ופצצות מיצרר הן דוגמאות מובהקות לשיקול זה.⁴

- הצורך לספק לישראל תחושה סבירה של בטחון ואמונה בכח הרתעתה, על מנת להניא אותה מלפתוח במלחמת מנע או מתקפה מקדימה או לפתח יכולות בתחום הגרעין.
- תיגמול ישראל בעקבות הגשת סיוע אסטרטגי לארה"ב (למשל, סיוע לשימור המשטר בירדן - ב-1958, 1963 וב-1970) והעברת נשק שלל סובייטי ומודיעין מסוגים שונים.

הדברים דלעיל מצביעים כי גורמים רבים, השפיעו על השיקולים האמריקאיים, לכאן ולכאן, וכי עוצמתם ומשקלם השתנו ללא הרף: היו אלה גורמים גלובליים הקשורים למלחמה הקרה, גורמים הנוגעים לזירה המזרח תיכונית, גורמים פנימיים

טנק "פאטון"

בארה"ב וגורמים ישראליים. אולם בלב העניין עמד המתח בין מה שנתפס כאינטרסים האסטרטגיים של המערב בעידן המלחמה הקרה לבין השליחות המוסרית של ארה"ב. האינטרסים האסטרטגיים הכתיבו את המדיניות שהוצעה לנשיאי ארה"ב על ידי משרדי החוץ וההגנה, ואילו ההיבט המוסרי נקבע על ידי דעת הקהל בארה"ב (בסיוע פעיל של הקהילה היהודית) והשפיע על ההחלטות שקיבל הנשיא. ניתן להמשיל את תהליך קבלת ההחלטות בארה"ב הנוגעים לקשרים עם עם ישראל לקליידוסקופ שכל תזווה בו משנה את מכלול הגורמים המשתתפים ביצירת התמונה. כאמור לעיל, מקבילית כוחות רבת משתנים עיצבה את ההחלטות

המדיניות של ארה"ב הנוגעות לתמיכה המדינית, הכלכלית והצבאית בישראל. מחקר זה יתמקד בהשתקפות המדיניות האמריקאית לגבי הספקת מערכות נשק לחה"א, שהיתה המרכיב החשוב ביותר בתמיכה הצבאית האמריקאית, תוך התייחסות גם להספקת טנקי "פאטון" שנקשרה בראשית שנות ה-60 להספקת מטוסי קרב.

הערות לפרק 1

(1) תאור מפורט של מכלול השיקולים האסטרטגיים של ארה"ב, שיקולי זרועות המימשל השונות ושיקולי האישים שעמדו בראשן ניתן למצוא בספריהם של ויליאם ב. קוונט (פרק א') ושל נדב ספרן (פרקים 19 ו-20) שהתפרסמו בסוף שנות ה-70. בנוסף, יש עניין רב במונוגרפיות החדשות של Ben-Zvi ושל Rodman ובמאמרים של Levey, שהעמיקו בחקר הנושא על פי מסמכי FRUS, שפורסמו בשנות ה-2000. מקורות חשובים נוספים למחקר זה הם המונוגרפיים של מרדכי גזית, קובץ המאמרים 'משרד החוץ - 50 השנים הראשונות', קובץ המאמרים 'עשור לא שקט - 1957-1956, ספרו של עפר מוזר על התקופה שעד 1953 והביוגרפיות של בן גוריון ושל פרס שכתב מיכאל בר זוהר.

(2) ראה בר-און.

(3) ראה www.Skyhawk.org

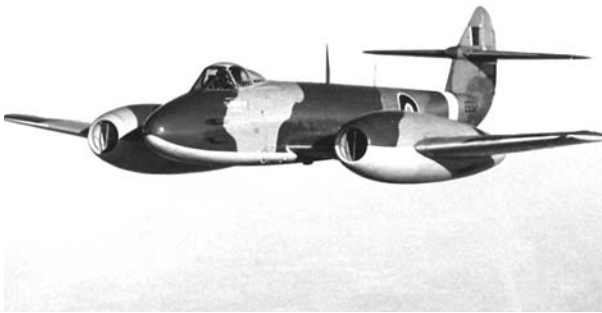
(4) ראה בונן, עמ' 85-86, 110-113.

פרק 2. שנים ראשונות - "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו"

מאז הקמת המדינה ניסתה ישראל, בעזרת ידידיה בארה"ב, לרכוש מערכות נשק אמריקאיות, אולם המימשלים של טרומן ואייזנהאור היו עיקביים בסרובם להענות לבקשות ישראל. תחילתה של מדיניות זו היתה באמברגו שהטיל האו"ם על יצוא נשק למזרח הקרוב ב-1948 והנסיון האמריקאי להניא את ממשלת צ'כוסלובקיה מלספק נשק לישראל במלחמת העצמאות. האמברגו הוסר ביולי 1949, בלחץ בריטניה, וממאי 1950 התנהלה הספקת נשק למזרח התיכון על פי הצהרת שלושת המעצמות, שנועדה, לכאורה, למנוע מרוץ חימוש. בפועל סיפקו בריטניה וצרפת למצרים, עירק, סוריה ולבנון כמויות משמעותיות של מטוסי קרב, כולל סילונים, טנקים ותותחים ואילו כמויות הנשק ששלושת המעצמות היו מוכנות לספק לישראל היו נמוכות יותר באופן מובהק.¹

האינטרסים הגלובליים של ארה"ב הביאו לנקיטת מדיניות "נייטרלית" כלפי ישראל הצעירה. תחילה, פעל הרצון לשמר את מעמדה של בריטניה במצרים, כבסיס לבריאות הגנה אזוריות מול בריה"מ, להבטיח את זרימת הדלק למערב ואת שליטתה בתעלת סואץ. לאחר סילוק בריטניה ממצרים שאפה ארה"ב למנוע מבריה"מ למלא את הריק שנוצר שם. בראש ובראשונה היה רצון לשמור על המשטרים הידידותיים בחצי האי ערב, בירדן, בלבנון ובצפון אפריקה מפני הרדיקליזם שהוביל נאצר, ולמנוע חדירת בריה"מ לאזור. במקביל חתרה ארה"ב להקים ברית הגנה אזורית מול בריה"מ, שכונתה ברית המרכז או ברית בגדה. החברות הראשונות בברית היו תורכיה ופקיסטן וב-1955 הצטרפו אליה עירק, בריטניה ואירן.

מטוס קרב "מטאור" מתוצרת בריטניה

במלחמת השחרור ואחריה סרבה ארה"ב למכור נשק לישראל. הצורך בנשק אמריקאי גבר בראשית שנות ה-50, עת החלו צבאות מצרים ועירק להצטייד במטוסי קרב סילוניים בריטיים. רק בספטמבר 1953 נאותה בריטניה, בהסכמת ארה"ב, לספק לישראל 14 מטוסי קרב סילוניים מסוג "מטאור", שאיפשרו כניסת חה"א לעידן הסילון. ההסכמה האמריקאית היתה ביטוי מובהק למדיניות שניתן לכנותה "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו", שעל פיה נהגה ארה"ב במשך שנים רבות.

מטוס קרב "סייבר" מתוצרת ארה"ב

על רקע זה אין זה מפתיע שהמימשל האמריקאי הודיע ביולי 1955 כי הוא מסרב למכור לישראל מטוסי קרב. הבקשה הישראלית הוגשה בנובמבר 1954, לאור המלצות משלחת של חה"א שחזרה באפריל 1954 מאירופה אחרי שבחנה את מטוסי הקרב המערביים. המשלחת קבעה כי ה"סייבר" האמריקאי (F-86), הרב-משימתי, הוא המטוס המתאים ביותר לצרכי חה"א, שכן הוא הצטיין בקוריאנה בקרבות אויר ובתקיפה.

הצורך של חה"א במטוסי קרב מודרניים החריף באותה עת שכן עליית נאצר לשלטון וסילוק הבריטים מבסיסהם במצרים יצרו איום אסטרטגי חדש על ישראל. למרות זאת, המימשל דחה את בקשת ישראל לרכוש "סייברים" וגם את הבקשה, שהוגשה בשנת 1953, לרכוש תותחי נ"מ.² לאחר הסרוב האמריקאי ישראל פנתה לצרפת וביקשה לרכוש מטוסי "מיסטר" ובאוגוסט 1955 ממשלת צרפת אישרה רכישת 30 מטוסי "מיסטר 2".

בספטמבר 1955 נחתמה עיסקת הנשק המצרית-צ'כית הגדולה ומיד אחר כך, באוקטובר 1955 פנה שר החוץ משה שרת בבקשה דחופה לארה"ב לספק נשק לישראל, כמשקל נגד להתחזקות מצרים. שרת ביקש 48 מטוסי "סייבר", 10 מטוסי צילום מסוג RF-84F, 60 טנקי "פאטון" ו-40

תומ"ת 105 מ"מ. בדצמבר 1955 דחה המימשל את הבקשה וכך גם ביטא את מורת רוחו מ"פעולת כנרת", שהתבצעה ב-11 בדצמבר ובמהלכה נהרגו 26 אנשי צבא סוריים.³ בשנת 1956 הופר מאזן החימוש באופן חמור. בראשיתה סופקו טנקים ומטוסי קרב מבריטניה וארה"ב לסעודיה, ירדן ועירק. בהמשכה סופקו למצרים טנקים ומטוסי קרב מהגוש הסובייטי ואילו ארה"ב עמדה בסרובה לספק נשק לישראל או לצרפה לברית הגנה מערבית או לחתום עימה על ברית הגנה. הדברים שאמר שר החוץ האמריקאי ג'ון פוסטר דאלס לראשי בית הנבחרים באפריל 1956, אחרי פרסום עיסקת הנשק המצרית-צ'כית ולפני מלחמת סיני, מציגים פן קשה של מדיניות ארה"ב כלפי ישראל בשנות ה-50:

ג'ון פוסטר דאלס

"איננו סבורים כי משלוחי נשק לישראל הם הפתרון לסיכונים שאליהם נחשפה ישראל בעקבות משלוחי נשק מבריה"מ לערבים שכן משלוחי נשק לישראל מארה"ב יביאו להתנכרות הערבים [לארה"ב] ויגרמו לצמצום הספקת הנפט הערבי. הדבר יביא להתדרדרות כלכלית של אירופה המערבית ויחייב אותה לבקש מברית המועצות סיוע כלכלי ונפט, על מנת שאירופה תוכל לשרוד. התוצאה תהיה שנציל את ישראל אך נאבד את אירופה".⁴ עם זאת, חשוב לציין כי על אף ההתבטאויות הבוטות של דאלס מדיניותו היתה מורכבת ולא דווקא עוינת לישראל ויעידו על כך דברי החוקר נדב ספרן:

"מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דאלס לא ביקש לשנות מן היסוד את מחויבותה המוסרית של ממשלת ארצו לקיומה ולשלמותה של ישראל, כפי שהתבטאה, בין שאר הזדמנויות, גם בהצהרה של שלושת הצדדים [ארה"ב, בריטניה וצרפת] אלא שאפילו בנקודת-השפל במזל של ישראל, סירב דאלס לקשר את ממשלת ארצו בהצעתו של ראש-ממשלת בריטניה, אנתוני אידן, הצעה שהושמעה בפומבי ושלפיה חייבת ישראל לעשות ויתורים טריטוריאליים מסוימים במחיר השלום עם הערבים. דומה שצרותיה של ישראל נבעו בעקיפין מן המשמעות של קווי-המדיניות, שלפיהם ניסתה ארצות הברית לנהוג כלפי מדינות ערביות שונות... ג'ון פוסטר דאלס סבר, שאם תהיינה המדינות הערביות תחת כנפי המערב, אפשר יהיה למנוע אותן מלנקוט יוזמה מלחמתית נגד ישראל".⁵

יעקב הרצוג, באותה עת ראש מחלקת ארה"ב במשרד החוץ וברבות הימים יועץ בכיר לראשי הממשלה בן גוריון ואשכול, שנפגש עם דאלס כתב כי בשנת 1953 דאלס האמין כי יוכל לפעול בהסכמה עם נאצר ולהביא להסדר שימשם כבסיס הגנה יעיל עבור המערב. תיקוותיו של דאלס נכזבו באביב 1955 ושנה אחר כך הוא השתכנע כי נאצר אבוד למערב והוא חזר בו מההבטחה לממן את בניית סכר אסוואן. הרצוג הצביע על הצעדים החשובים שעשה דאלס לאיזון מירוץ החימוש: אישור לצרפת, בריטניה ולקנדה למכור מטוסי קרב לישראל.⁶ מכאן, שניתן לכנות את גישת דאלס לחימוש צה"ל כ"עולה כיתה אך לא בבית ספרנו". הביטוי הבולט והחשוב ביותר למדיניות זו היה האור הירוק שניתן לצרפת למכור לישראל מטוסי קרב (ובהמשך גם לבריטניה למכור "צנטוריונים").

"מיסטר 4" מתוצרת צרפת

כבר בשנת 1954 שמעון פרס, אז מנכ"ל משרד הבטחון, הגיע להסכם עם שר האוויריה הצרפתי דיומד קאטרו ובאוגוסט 1955 הודיעה ממשלת צרפת על נכונותה למכור לישראל 30 מטוסי "מיסטר 2". בגלל שיקולים טכנולוגיים נפסל המטוס על ידי חה"א והצרפתים הסכימו לספק 12 מטוסי "אוראגן" שהועברו לישראל באוקטובר 1955. בנובמבר נחתם הסכם חדש לרכישת 12 מטוסי "מיסטר 4" ו-12 "אוראגנים" נוספים. ה"אוראגנים" הגיעו לישראל בנובמבר אך ארה"ב מנעה מצרפת לספק את ה"מיסטרים". אלה החלו להגיע לישראל במספרים משמעותיים רק אחרי שמימשל ארה"ב התאכזב מהנטייה הנמשכת של נאצר כלפי בריה"מ ושינה בסוף מארס 1956 את מדיניותו, גם בהשפעת השדולה היהודית (ראה להלן). בסופו של דבר, הגיעו לישראל 60 "מיסטר 4" בחודשים אפריל עד אוגוסט 1956.⁷ ביטוי נוסף לגישת דאלס היה האור הירוק, שניתן במקביל גם לממשלת קנדה וזו הסכימה,

ב- 26 ביולי 1956, לספק לישראל 24 מטוסי "סייבר". חברת "קנדה אייר" יצרה את המטוסים (ואף צבעה אותם בצבעי חה"א), ישראל שילמה סכומים מהותיים עבור הרכש וטייסים נשלחו להכשרה בקנדה. אך, בסופו של דבר, העיסקה בוטלה, כעונש על חלקה של ישראל במלחמת סיני.⁸

כתוצאה מהמסויגות שבה נהגה ארה"ב חששו ישראל וצרפת מווטו אמריקאי על רכש מטוסי "ווטור" ולכן הסתירו את המגעים לרכישתם ואף את הספקתם.⁹

כיום קשה להאמין עד כמה קל היה למימשל האמריקאי לסרב לבקשות הרכש של ישראל עד אמצע שנות ה-50; נראה כאילו השדולה היהודית לא היתה קיימת באותן שנים ואכן זה היה המצב. ההיסטוריון האמריקאי אלטראס (Isaac Alteras), שחקר את יחסי מימשל אייזנהאואר

עם ישראל ועם יהדות ארה"ב טען כי בראשית שנות ה-50 עדיין לא היתה שדולה יהודית של ממש, שתוכל לשמש כמשקל נגד לגישה המתנכרת של משרד החוץ. נציגי ישראל החלו לארגן את השדולה רק בשנת 1953 וב-1955 התקיימה הועידה הראשונה של נשיאי האירגונים היהודיים. בנוסף, החוגים היהודיים שאהדו את העניין הישראלי לא היו מהמחנה הרפוליקני ובקדנציה הראשונה של אייזנהאור כיהנו מעט מאד יהודים בתפקידים בכירים. מטבע הדברים, למימשל אייזנהאור לא היתה מחוייבות לשרירותה של ישראל, כפי שהיתה לנשיא טרומן. המצב השתפר מאד במחצית השנייה של שנות ה-50, בעקבות התארגנות הלובי היהודי ותומכיו בקונגרס, מצד אחד והידיעות על משלוחי נשק גדולים למצריים מהגוש הסובייטי, מצד שני. הלובי היהודי הפגין לראשונה עוצמה בהקשר למלחמת סיני -

ג'ון פוסטר דאלס ודוויט אייזנהאור

בקריאות לספק נשק לישראל, לפני המלחמה, ובדרישות שלא לנקוט נגדה סנקציות, אחריה. עם אנשי הציבור הבולטים שתמכו בהספקת נשק לישראל נמנו אלינור רוזוולט, הנשיא לשעבר טרומן, וולטר רותר, מראשי איגודי העובדים בארה"ב.

רשימת התומכים בישראל בקונגרס כללה את הסנטורים סיימינגטון, המפרי, סטאלטון, ספרקמן ויעבץ, שהובילו את קריאות חברי קונגרס למימשל שלא להטיל סנקציות על ישראל (בגלל חוסר נכונותה לנסיגה חד צדדית מסיני ללא הסדרים מדיניים). מעניין לציין כי השדולה היהודית קיבלה תמיכה רבה מסנטור לינדון ג'ונסון, לימים נשיא ארה"ב, שבאותה עת כיהן כמנהיג הרוב הדמוקרטי בסנאט והפעיל שרירים נגד המימשל הרפובליקני.

על עוצמת השדולה היהודית שהתגבשה סביב מלחמת סיני ניתן ללמוד מההתבטאות של שר החוץ דאלס: "בארץ הזאת [ארה"ב] לא ניתן להוציא לפועל מדיניות חוץ שאיננה מאושרת על ידי היהודים. מרשל ופורסטל [שרים בכירים לשעבר] למדו זאת על בשרם אך אני לא אוותר". דאלס גם התלונן באוזני מקורביו על השליטה המוחלטת שיש ליהודים על התקשורת ועל הלחץ שהם מפעילים על חברי הקונגרס על מנת שיתמכו בישראל. להתארגנות ולמאבק של השדולה היהודית באותה עת היו שני הישגים מוחשיים, שסללו את הדרך להישגים הגדולים מאמצע שנות ה-60:

כאמור לעיל, עוד לפני מלחמת סיני, באפריל 1956 אישר דאלס לצרפת למכור לישראל מטוסי קרב מסוג "מיסטר 4" וגם תותחי נ"מ ומכשירי מכ"מ.

שנית, המימשל חזר בו מהדרישה שישראל תיסוג מסיני ללא תנאים מוקדמים והסכים שההסדרים לפרוץ סיני והבטחת חופש השיט לישראל יקבעו לפני הנסיגה.

בנוסף, בהשפעת הלובי היהודי תוקן נוסח "דוקטרינת אייזנהאור", שהינחתה את מדיניות החוץ האמריקאית מ-1957, באופן שיאפשר לארה"ב לבוא לעזרת ישראל אם תותקף.¹⁰

אחרי הנסיגה מסיני חל שיפור מה ביחסים בין שתי המדינות. סייעה לכך העברת נשק שלל סובייטי לאמריקאים ופעילות הסיוע הישראלית במדינות אפריקה שה-CIA השתתף במימונן. בשנת 1958 הסתמנו בקיעים ראשונים בהסתייגות המסורתית האמריקאית מישראל וזאת

בעקבות התחזקות המגמות האנטי-מערביות בעולם הערבי בהנהגת שליט מצרים: הקמת האיחוד בין מצרים לסוריה (בינואר), הפיכה בעירק (ביולי), התדרדרות המצב בירדן, שחייבה לשלוח לשם צנחנים בריטיים (ביולי), והתדרדרות בלבנון, שחייבה לשלוח לשם נחתים אמריקאיים (ביולי). אברהם בן צבי, שחקר את היחסים בין ארה"ב לבין ישראל בשנות ה-50 וה-60, כתב כי הסכמת ממשלת ישראל להתיר לרכבת אווירית בריטית-אמריקאית לעבור במרחב האווירי הישראלי בדרכה לירדן היתה ארוע מכונן ביחסים המיוחדים שבין ישראל וארה"ב.¹¹ ההיתר הישראלי הצביע לראשונה, כי ישראל יכולה להיות נכס אסטרטגי למערב, ובקע סדק בתפיסה המסורתית שראתה בישראל נטל, שהרחיק את מדינות ערב מארה"ב והקל על חדירת בריה"מ. ישראל זכתה ברצון טוב אמריקאי בזכות שלוש התפתחויות נוספות: ראשית, בעת המשבר הירדני ביולי 1958 סרבה סעודיה, בת הברית המובהקת של ארה"ב ושל ירדן, להתיר העברת דלק והספקה לירדן מהבסיס האמריקאי בדאהרן. שנית, ישראל נדרשה, באיומים, על ידי בריה"מ לחזור בה מההיתר, אך בן גוריון רק התכופף ולא התקפל, ואיפשר את המשך הטיסות מעל ישראל של מטוסים אמריקאיים ולמעשה גם את הטיסות של המטוסים הבריטיים. ארוע זה מאד מעניין, שכן לא ברור האם ההתכופפות של בן גוריון - ההשעייה של הטיסות למספר ימים - נבעה מחשש מבריה"מ או מרצון לנצל הזדמנות ולקבל מארה"ב התחייבויות מדיניות ונשק.¹² שלישית, בעת משבר ירדן הזהירו האמריקאים את נאצר שהפלת המלך חוסיין תביא בעקבותיה לכיבוש הגדה המערבית על ידי ישראל. הנשיא אייזנהאור אף השתעשע ברעיון "לשסות את ישראל במצרים ובכך לקפד את ראש הנחש [נאצר]".¹³ באוגוסט 1958, יצאו נציגי ישראל ללונדון ולווינגטון לקטוף את פרי תרומתה להצלת המשטר ההאשמי.

שרת החוץ, גולדה מאיר, נפגשה עם סלוין לויד שר החוץ הבריטי ורשימת הקניות שהביאה עימה כללה צוללות, זחל"מים וטנקי "צנטוריון" (או 40-60 טנקי "פאטון" מעודפי הצבא הבריטי, שהוצב באיטליה). מנכ"ל משרד הבטחון, שמעון פרס, ביקש לרכוש מארה"ב תותחים ללא רתע (תול"רים), זחל"מים, טנקים, צוללות ומסוקים.

האופן שבו נענו ארה"ב ובריטניה לבקשות הישראליות משקף באופן חד את גישת דאלס. ארה"ב הסכימה לספק רק 100 תול"רים 106 מ"מ ומקלעים ואילו בריטניה הסכימה לספק שתי צוללות, 55 "צנטוריונים" וזחל"מים.¹⁴ עם זאת, ארה"ב הרשתה לישראל להשתמש בכספי הסיוע הכלכלי, "האזרחי", לשם רכישת נשק באירופה וב-1959 גדל הסיוע הכלכלי והגיע ל-100 מליון דולרים.¹⁵ בנוסף, ארה"ב הסכימה למכור לישראל 24 מסוקים מסוג S-58 ואלה נרכשו על ידי גרמניה והועברו לחה"א ללא תמורה. כרקע לאמור בפרק 4 להלן יצויין כי טנקי ה"צנטוריון" שרכשה ישראל היו מודלים ישנים, ילידי שנות ה-40 המאוחרות, ושהרצון העז לרכושם, ביחד עם זחל"מים רבים, ביטא את לקחי צה"ל ממלחמת סיני בדבר חשיבותן של העוצבות המשוריינות. עם זאת, ה"צנטוריונים" היו נחותים מטנקי ה"פאטון" האמריקאים אף שהם היו עדיפים על טנקי ה"שרמן" וה-AMX שהיו עיקר הסד"כ המשוריין (גם הזחל"מים שנרכשו בבריטניה היו מיושנים מאד). עוד יצויין כי כבר בשנת 1958 ניסתה ישראל לרכוש טנקי "פאטון" אמריקאיים בעיסקה סיבובית - לרכוש "פאטונים" מיושנים שיצאו משרות בצבאות צרפת ואיטליה. האמריקאים סרבו לבקשה הישראלית וב-1964 היא חזרה בגירסה חדשה: בקשה לרכוש ל"פאטונים" שיצאו מהשרות בצבא גרמניה (ראה פרק 4 להלן).

טנק "פאטון"

טנקי "צנטוריון" במצעד צה"ל

למדיניות "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו" היו יתרונות ברורים מנקודת ראות אמריקאית. המדיניות מנעה הפרת מאזן החימוש לרעת ישראל, מצד אחד, והיא הסיטה את התגובה הערבית לכיוון צרפת, מצד שני. ממשלת צרפת היתה מוכנה לספק נשק לישראל שכן מאז עליית נאצר לשלטון ממילא התדרדרו היחסים בין צרפת לבין מצרים ואילו הקשר עם ישראל תרם לצרפת מבחינה מדינית וכלכלית (התמונה השתנתה אחרי עליית דה גול לשלטון והסדרת היחסים עם אלג'יר, אך השינוי התרחש מאוחר יותר, במחצית הראשונה של שנות ה-60). עם זאת, חשוב לזכור כי בתקופה שלפני מלחמת סיני, בשנות ההתהוות של הקשר ההדוק בין צרפת וישראל, גם צרפת חששה מתגובת העולם הערבי להספקת נשק לישראל. חששות צרפת התבטאו ברצון לא להיות ספק יחיד לישראל ובתיקווה שבזעם הערבי יתחלקו עמה ארה"ב ובריטניה. הקשיים שערם משרד החוץ הצרפתי, בשונה מהאדהדה שבה זכו נציגי ישראל במערכת הבטחון בצרפת, ביטאו את הפן החששני של המדיניות הצרפתית שהיה דומה לזה של מדינות המערב האחרות, כולל בריטניה וגרמניה.¹⁶

הערות לפרק 2

- (1) תאור מעמיק של יחסי ישראל עם ארה"ב ובריטניה עד שנת 1953 ראה בספרו של שמעון גולן, בעיקר בפרק החמישי העוסק ברכש. ראה גם תעוד מפורט של בקשות ישראל, לנשק ולערוכות ביטחוניות, מאז הקמת המדינה אצל גזית, עמ' 12-24.
- (2) ראה שטייגמן, עמ' 53-54, וגם Ben-Zvi, 2002, עמ' 10.
- (3) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 10-11. הבקשה התייחסה ל"סייבר", הלא צעיר, אף כי באותה עת כבר נכנס ה"סופר סייבר" (F-100) החדיש לסדר"ב של חא"א אך ישראל לא העיזה לבקשו. ראה גם יקר, עמ' 170-171.
- (4) מצוטט אצל Ben-Zvi, 2002, עמ' 12.
- (5) ראה ספרן, עמ' 314.
- (6) ראה הרצוג, עמ' 288-289.
- (7) ראה יקר, עמ' 168-172, שטייגמן, עמ' 63-71, ובר זוהר, 2006, עמ' 160-185.
- (8) ראה מכתב ממשרד החוץ הקנדי לשגריר מיכאל קומי מיום 9 בינואר 1957, ותזכיר של משרד החוץ הקנדי מיום 29 באוגוסט 1958 המופיעים ב- Documents on Canadian External Relations.
- (9) ראה יעקב צור, עמ' 270, יקר, עמ' 170, וצידון עמ' 238. יקר גם יודע לספר כי חלק ממשלוחי הנשק הצרפתיים נעשו ללא הסכמת ממשלת ארה"ב אולם המודיעין האמריקאי ידע עליהם והנשיא ושר החוץ השלימו עימם (עמ' 172).
- (10) תאור התארגנות השדולה היהודית מתבסס על Alteras.
- (11) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 13-19.
- (12) ראה גלעד, עמ' 365-366, וגם בר זוהר, 1987, עמ' 1333-1339. בן גוריון אולם לא רק על ידי הסובייטים אלא גם על ידי שותפיו הקואליציוניים (מפ"ם ואחדות העבודה) ועל ידי מפלגות האופוזיציה.
- (13) מצוטט אצל Ben-Zvi, 2002, עמ' 15.
- (14) ראה רבון, עמ' 48-52. המחבר גם תאר את השתלשלות הענינים הקשורה לרכש טנקי "צנטוריון" מאז 1953 ואת הסרוב של בריטניה לספק לישראל עד משבר ירדן ב-1958 (ראה עמ' 31-32). הנכונות הבריטית לספק צוללות הוסברה בכך שהצוללות הישראליות נועדו לפעול מול נאצר והן אינן יכולות לפגוע במשטר ההאשמי.
- (15) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 18-19 וראה גרינברג, עמ' 122. ארה"ב מימנה, למעשה, רכש "צנטוריונים" בשווי כ-10 מליון דולרים על ידי מתן אשראי מסובסד לישראל. ראה גם בר זוהר, 1987, עמ' 1365.
- (16) ראה יעקב צור, עמ' 36-37, 77-78, 169, 245-250.

פרק 3. רכש טילי קרקע-אוויר מסוג "הוק"

השינויים שחלו במזרח התיכון ובפוליטיקה הפנימית בארה"ב מצאו ביטוי דיפלומטי בולט בפגישה שקיימו ב-10 במאוס 1960 הנשיא אייזנהאור וראש הממשלה בן גוריון. שנת 1960 היתה שנת בחירות בארה"ב וסביר להניח כי קיום הפגישה והענות, אם גם חלקית, לבקשות ישראל היו יכולים לשרת את המימשל הרפובליקני שצפה מערכת בחירות קשה (ניקסון הרפובליקני התמודד נגד קנדי הדמוקרטי). בן גוריון בא לפגישה מצויד ברשימת קניות שנועדה לחזק את ישראל מול ההתעצמות האווירית של מצרים. בשנים 1957 עד 1959 סיפקה בריה"מ למצרים 120 מטוסי "מיג 17", 120 מטוסי "מיג 19" ומפציצים מסוג "טופולב-16" וסייעה לה לבנות חמישה שדות תעופה חדשים בסיני ולאורך מפרץ סואץ. סיוע זה העצים את חששות ישראל מפני מתקפה אווירית מצרית, שנתפסה כאיום קיומי ולכן בראש רשימת הקניות של בן גוריון ניצבו אמצעי הגנה אווירית (הגנ"א) - טילי "הוק" ומערכות מכ"מ מתקדמות. בנוסף לכך כללה הרשימה 100 מטוסי קרב חדישים, 530 טנקים, 300 נגמ"שים, 60 תומ"טים, 250 תול"רים, שתי צוללות קטנות, ציוד אלקטרוני, טילי "הוק" ומעל

500 טילי אוויר-אוויר מסוג "סיידוונדר"¹.

הרשימה של בן גוריון היתה ארוכה מאד, גם בהשוואה לבקשות רכש בעתיד, והיא מאפיינת את המשא ומתן עם ארה"ב: ישראל מציגה רשימה גדולה, מוגזמת, במטרה לקבל לפחות חלק קטן מהבקשות (ראה עוד דוגמאות בהמשך).

פגישת אייזנהאור-בן גוריון התקיימה בעיצומה של פרשת "רותם", הארוע שבו מצרים הפתיעה את צה"ל והכניסה כוחות גדולים לקידמת סיני, ובכללם את דיביזיה 4 המשורינת, שהיתה כוח המחץ של מצרים באותה עת. הפריסה המצרית בסיני ארעה במחצית השנייה של פברואר 1960, בעקבות מתיחות בגבול עם סוריה; בשיאה נפרסו כ-500 טנקים מצרים על גבול ישראל אך צה"ל הסתפק בהיערכות הגנתית ולא הגיב באופן התקפי.²

פרשת "רותם" היתה אמורה לסייע למאמצי הרכש של ישראל שכן היא הצביעה על הפגיעות של ישראל למתקפת פתע, מצד אחד, ועל כי הנהגתה איננה ששה אלי קרב, מצד שני. למרות זאת, בקשות הרכש של בן גוריון נענו רק באופן חלקי מאוד: האמריקאים הסכימו לספק מערכות מכ"מ מתקדמות עבור מערך הגילוי והבקרה האווירית ולא סרבו לבקשה לטילי "הוק", אלא השיבו כי הענין מחייב עיון יסודי.³

את העמדה האמריקאית ניתן לסכם באופן הבא: תשובה שלילית לבקשות למטוסים ונשק התקפי אחר, תשובה חיובית למערכות הגנ"א שאינן יורות (מכ"מ) ודחיית החלטה בדבר מערכות הגנ"א יורות (טק"א).⁴

בעקבות ההענות האמריקאית חה"א הכניס לשרות בשנת 1962 מכ"מ חיפוש דו-מימדי מתוצרת חברת "בנדיקס" (FPS-100) שפעל בצמוד למד גובה נייד של חברת "ג'נרל אלקטריק" (FPS-89). המכ"מים האמריקאים היו משוכללים ואמינים יותר מאלה הצרפתיים שהיו בשימוש חה"א והם הצעידו אותן קדימה גם בנושא הבקרה האווירית האזורית.⁵

רשימת הקניות של בן גוריון ביטאה לא רק צרכים צבאיים אלא שיקפה אסטרטגיה מדינית ששאפה להקטין את התלות בצרפת ולפתוח ערוצים אל הארסנל האמריקאי.

מחקרו של בן צבי מצביע על מספר עובדות חשובות בהקשר זה:

ראשית, בן גוריון שאף מאז ומתמיד לקשר הדוק עם ארה"ב; הוא סבר שרק ארה"ב יכולה לספק בטחון לישראל בדרך של ערבויות בטחוניות, אמצעי לחימה וסיוע כלכלי. התלות

טופולב טו-16

מיג-19

הגדולה בצרפת מאז אמצע שנות ה-50 התפתחה מחוסר ברירה, בגלל ההתנגדות של המימשלים של טרומן, אייזנהאור וקנדי למכירת נשק לישראל. הפיכת צרפת לספק החשוב ביותר של אמצעי לחימה אויריים, יבשתיים וימיים היתה פתרון נוחות שהתאים לארה"ב, לצרפת ולישראל אך הוא לא הסיט את בן גוריון מהשאיפה לחסות תחת כנפי ארה"ב (ראה הרחבה בענין זה להלן).

שיגור טיל הוק

שנית, בן צבי ראה במאבק על הספקת טילי "הוק", שבו החל בן גוריון מול אייזנהאור ושהסתיים בהצלחה מול קנדי, נקודת מיפנה ביחסים בין ארה"ב וישראל. אף שמימשל אייזנהאור סרב לרוב רובן של בקשות הרכש הרי שאחרי פגישת אייזנהאור עם בן גוריון שוב לא התנגד משרד החוץ האמריקאי באופן גורף למכירת נשק לישראל. בן צבי ייחס משמעות רבה לפגישת בן גוריון עם שר החוץ החדש, כריסטיאן הרטר, שהחליף את דאלס; הרטר לא דחה את הבקשה לטילי "הוק" אלא הבטיח לדון בה ב"אהדה ובדחיפות" (הפגישה התקיימה ב-13 במארס 1960, מיד אחרי פגישת בן גוריון עם אייזנהאור). לדבריו, הרטר שוכנע בצורך לספק טילי "הוק" בעקבות התחזקות האחיזה הסובייטית בעולם הערבי והאספקה הצפויה למצרים,

סוללת הוק בסיני

לראשונה, של מטוסי "מיג-19" והגדלת צי מפציצי "טופולב-16". עם זאת, בן צבי ציין שהרטר לא יכול היה לכפות את עמדתו על צמרת משרד החוץ האמריקאי שדבקה בתפיסות המסורתיות והתנגדה להספקת טילי "הוק" ולכן הוא נאלץ להודיע לבן גוריון ב-4 באוגוסט 1960 כי בקשתו לטילים סורבה.⁶

הצורך לשכנע את המימשל האמריקאי לספק טילי "הוק" היה פן אחד של הרצון לחזק את ההגנה"א. הפנים הנוספות היו המחלוקת בתוך המימסד הבטחוני הישראלי בדבר נחיצות הטילים והמשמעות של הסטת רכש מצרפת וגרמניה לארה"ב (וגם מלחמות היהודים). ביתר פירוט:

נחיצות טילי קרקע-אוויר בהקשר לתפיסת הבטחון - מאז תום מלחמת העצמאות מערכת הבטחון חששה מהתקפת פתע ערבית, שתתחיל בתקיפה אווירית של שלושת שדות התעופה, תמנע השגת עליונות אווירית על ידי חה"א ובהמשך יופצצו מהאוויר ערי ישראל ויותקפו כוחות צה"ל. משחק מלחמה מטכ"לי, "הורקנוס", שנערך בפברואר 1959, אישר את החששות מפני תרחיש כזה והגיע למסקנה כי יש לחזק את ההגנה"א באמצעות טילי קרקע-אוויר (טק"א) והוחל בעבודות מטה במטכ"ל בנושא זה.

מוכרונות מפקד חה"א, עזר ויצמן, עולה התנגדותו הנמרצת לרכישת טילי "הוק". הוא סבר שעדיף להקצות את הכספים שיועדו לטילים לרכישת מטוסי קרב נוספים ולהקמת בסיס אוויר נוסף, רביעי, בדרום. התנגדותו של ויצמן שיקפה את התפיסה ההתקפית, שהינחתה את מפקדי חה"א מאז כיהן האלוף דן טולקובסקי כמפקד החיל, שגרסה כי עליונות אווירית ישראלית תושג רק על ידי תקיפת השדות והמטוסים הערביים וכי כל האמצעים צריכים להיות מוקדשים להגדלת היכולות ההתקפיות. בנוסף, ויצמן חשש ששיפור היכולת ההגנתית שיקנו טילי "הוק" תחליש את נכונות הדרג המדיני לאשר "ביצוע מהלומה אווירית ראשונה שלנו", שעל פי תפיסתו הייתה חיונית להשגת עליונות אוויר. סביר להניח כי ויצמן גם הושפע מכך שבאותה עת (ועד 1970) לא היו יחידות ההגנה"א חלק אורגאני מחה"א ולא היה ברור האם סוללות "הוק" תהיינה שייכות לחה"א או לחיל התותחנים.⁷ החשש של ויצמן בעניין זה נבע מכך שבצבאות אחרים מערך טק"א לא היה שייך לחיל האוויר (למשל, בארה"ב, הוא חלק מצבא היבשה ובברייה"מ הוא זרוע נפרדת) ומהתביעה של מפקד התותחנים להכפיף אליו את סוללות ה"הוק". עמדת ויצמן נדחתה על ידי הרמטכ"ל חיים לסקוב, על ידי צבי צור, שהחליפו ב-1961, וגם על ידי יצחק רבין, ראש אג"מ אצל לסקוב וסגנו של צור.

עזר ויצמן ושמעון פרס

הויכוח בין ויצמן לבין הרמטכ"ל החל בשנת 1958 והוא נמשך גם אחרי פגישת בן גוריון עם אייזנהאור, עד קבלת האישור האמריקאי לרכישת הטילים באוגוסט 1962.

יש להזכיר כי ככל שהזמן חלף צץ ועלה גורם חשוב נוסף שהצדיק את הנחישות הישראלית להשגת טילי "הוק" - הצורך להגן על הכור בדימונה מפני מתקפת פתע אווירית. בנייר עמדה שהוכן במפקדת חה"א בקיץ 1962 יש כבר התייחסות מפורשת לצורך בהגנת הכור וזאת בנוסף להגנת מרכזי האוכלוסיה ושודות התעופה.⁸ סביר להניח כי מה שהחל כויכוח על תפיסת הבטחון הפך, לאחר שהתקבלה החלטה לרכוש טילי "הוק", לויכוח תקציבי מהסוג הידוע. ויצמן כאילו אמר: אתם רוצים טילים, בבקשה, אך לא על חשבון רכש מטוסי קרב.

המשמעות האסטרטגית של הסטת הרכש מאירופה לארה"ב - ההיסטוריוגרפיה של התקופה שעד מלחמת ששת הימים עוסקת רבות במחלוקות בין "האסכולה האירופאית", שדגלה בהידוק הקשרים עם גרמניה וצרפת, לבין "האסכולה האמריקאית" שדגלה בהידוק הקשרים עם ארה"ב. כפי שנראה להלן, יש נטיה מוגזמת לראות בויכוחים על רכש טק"א ומטוסי קרב ויכוח בין אסכולות.

רא"ל חיים לסקוב

את הדיונים שקדמו להכנת רשימת הקניות שהעביר צה"ל לבן גוריון, לקראת פגישתו עם אייזנהאור, תאר בזכרונו יצחק רבין, שהיה באותה עת ראש אג"מ. רבין כתב כי הרמטכ"ל חיים לסקוב והוא עצמו דחפו להרחיב את הרכש בארה"ב, על חשבון הרכש הצרפתי, בעוד ששמעון פרס, אז סגן שר הבטחון ועזר ויצמן, מפקד חה"א, צידדו בהמשך הקשרים הבלעדיים עם צרפת. רבין כתב שחסידי "האסכולה האמריקאית" חששו משינוי לרעה במדיניות צרפת, שעלול להיות אסון לישראל והכירו בעליונות הטכנולוגית של האמל"ח האמריקאי. הם גם העריכו שרק ארה"ב מסוגלת להעניק לישראל תמיכה בהיקף שיכול להיות משקל נגד לתמיכה הסובייטית בארצות ערב. רבין כתב: 'ערב יציאתו של דוד בן גוריון לפגישה עם הנשיא אייזנהאור, הרמטכ"ל לסקוב ואני היינו משוכנעים כי יש לעשות כל מאמץ לפרוץ את "הטבעת האמריקאית", הסוגרת בפנינו את מקור הנשק מארה"ב. בצורה עצמאית - ובמידה מסוימת שלא לפי טעמו של סגן שר הבטחון, שמעון פרס - הכין הרמטכ"ל רשימה ארוכה של ציוד צבאי, שבראשה התביעה מארה"ב למכור לנו מערכת התראה של מכ"מים משוכללים'. רבין תאר, בדיעבד, את יחסיו עם המימסד הבטחוני הצרפתי, כשהיה ראש אג"מ, ואמר: "עם כל החיבה, הידידות והאהדה, היה משהו בצרפתים שעירער את בטחוני בהם. אפשר שכבר אז החלה להתפתח האוריינטציה האמריקאית שלי".⁹ דבריו של רבין מובנים על רקע העובדה שמאז אמצע שנות ה-50 התבסס חה"א על מטוסי קרב צרפתיים. מדובר בעשור שבתחילתו האינטרסים המדיניים של צרפת חפפו לאלה של ישראל ובהמשכו היה לצרפת אינטרס הכלכלי מובהק למכור כמויות גדולות של מטוסים ונשק אחר.

רכש מטוסי קרב רבים אינו ממצה את היקף הרכש הישראלי בצרפת. בנוסף אליהם רכשה ישראל טילי אויר-אויר, טילי נ"ט, מטוסי תובלה מסוג "נורד", מטוסי אימון מסוג "פוגה מאגיסטר", תותחי טנקים, טנקים מסוג AMX-13, ארטילריה ומערכות מכ"מ. כמו כן, "רפאל" והתעשייה האווירית נעזרו בתעשיות הבטחוניות הצרפתיות לפיתוח טילים ומערכות נשק נוספות. צרפת גם תרמה ליכולות האסטרטגיות של ישראל: מאז 1957 מומחים צרפתיים סייעו בהקמת הכור בדימונה וב-1962 ולפי פרסומי חברת "דאסו" היא החלה לפתח טילי קרקע-קרקע עבור ישראל.

התלות המוחלטת של ישראל בנשק הצרפתי היתה מקור מתמיד לדאגה, שכן הידידות שהתגבשה בין שתי המדינות כשהמפלגה הסוציאליסטית היתה בשלטון נבעה במידה רבה

מאינטרסים צרפתיים בעלי אופי ארעי. ההסכמים הראשונים להספקת נשק נחתמו ב-1954 ושיא שיתוף הפעולה המדיני והצבאי היה בעת מלחמת סיני ב-1956. עליית דה-גול לשלטון במאי 1958 והסכם אוויאן, שחתמה צרפת עם המורדים האלג'יריים במאוס 1962, ציננו בהדרגה את היחסים המדיניים והבטחוניים בין שתי המדינות.

דברי רבין ביטאו את החשש כי הקשרים הביטחוניים עם צרפת עלולים להצמצם בעקבות נורמליזציה ביחסים של צרפת עם מדינות צפון אפריקה ומצרים. אומנם במשך עשור הזהב של הידידות נוצרו למערכת הצבאית בצרפת אינטרסים כלכליים בשמירת הקשר עם ישראל אך ככל שהזמן חלף התלות בצרפת נתפסה על ידי אישים בצמרת הבטחונית הישראלית כסיכון אסטרטגי.

"האסכולה האירופאית" שבה דגלו פרס וויצמן הונעה ממספר שיקולים. ויצמן, כמתואר לעיל, העדיף להקצות תקציבים לרכישת מטוסי קרב, שבדלית ברירה הגיעו רק מצרפת. יתר על כן, ויצמן ופרס חוו באופן אישי את היחסים הבטחוניים ההדוקים עם צרפת שהתבטאו ברכישת מטוסי קרב ונשק אחר, במישור הגלוי, ובסיוע בתחום האסטרטגי, במישור הסמוי.

נקודה נוספת: העדפת הקשר עם צרפת וגרמניה התבססה גם על הנסיון שלימד שתי הידידות האירופאיות לא התערבו רבות בשימושים שעשה צה"ל בנשק שנרכש מהם. עם ארה"ב המצב היה שונה, כפי שהתברר בפעולות הגמול ובמלחמת סיני. מאוחר יותר, ויצמן תאר זאת בלשון ציורית: "זאלה האמריקנים - חקרנים ודרשנים. הצרפתים מעולם לא חקרו אותנו על כך והיתה לנו הרגשה, כי אילו ביקשתי לרכוש שלוש מאות "מיראזים" במקום 72, היו נעתרים ומבררים רק את תנאי התשלום. ואילו פה [בווינגטון, בעת הצגת רשימת קניות של חה"א באוקטובר 1965] - חקירות צולבות וביוררים מדוקדקים".¹⁰

ההיסטוריוגרפיה המאוחרת של התקופה יודעת להצביע על רובד עמוק יותר, משמעותי מאד, בויוכח בין "האסכולה האירופאית" והאסכולה האמריקאית". רובד שאותו לא הזכירו פרס, ויצמן, ורבין, שזכרונותיהם פורסמו בשנות ה-70.

רובד זה יכול להסביר לקורא בן זמננו את מהות היוכוח בין שתי האסכולות, שכן במבט לאחור לא ברור על מה היה היוכוח. הרי ארה"ב סרבה בעקביות לספק מערכות נשק לישראל ולכן צרפת היתה המקור האפשרי היחידי.

האסכולה האירופאית, שבראשה עמד שמעון פרס, העדיפה את צרפת משני טעמים עיקריים: ראשית, צרפת נענתה לבקשות ישראל להספקת כל סוגי אמל"ח קונבנציונלי, ללא הגבלות על השימוש בו. שנית, צרפת סיעה בהקמת תשתיות אסטרטגיות.

יתר על כן, סרוב המימשלים האמריקאיים לספק נשק, לצה"ל ונטייתם לפייס את הערבים, שיכנעו את חסידי האסכולה האירופאית שעדיף להשליך את יהבם

על אירופה. הם סברו שעל הגרמנים ניתן יהיה לסמוך בשל חובם המוסרי לעם היהודי ולמדינת ישראל ועל הצרפתים ניתן יהיה לסמוך בשל זהות האינטרסים המדיניים ובשל נטייתם לא לקבל את מרות ארה"ב. ניתן היה לצפות לתמיכה צרפתית גם בשל התרומה הכלכלית הגדולה של הרכש הישראלי לתעשיות הבטחוניות בצרפת. מכאן גם ברור שככל שיגדל הרכש מצרפת כך גם תהיה לישראל השפעה חזקה יותר על המימסד הבטחוני שם.¹¹ חסידי האסכולה האמריקאית, לעומת זאת, סברו שפוטנציאל התמיכה האמריקאית הוא רב מזה של צרפת וכי וגרמניה ממילא לא תפעל בניגוד למדיניות ארה"ב. חלקם סברו, כמו גולדה מאיר, שאל לה לישראל לפתח יכולות גרעיניות ולכן הם ראו חשיבות פחותה ביחסים עם צרפת. חלקם האחר, כמו בן גוריון, קיוו שניתן יהיה "להסתדר" עם הדרישות האמריקאיות בתחום הגרעיני וגם עם הדרישה להחזרת פליטים.¹²

יש להוסיף כי לאחר שהרמטכ"ל לסקוב החליט כי על צה"ל להצטייד בטק"א, ארה"ב היתה, למעשה, הספק היחידי למערכת נשק כה מתוחכמת, שכן לצרפתים לא היה טיל מתקדם, והבריטים סרבו לספק את הטיל "האונדרוג", מה גם שאיכותו לא הגיעה לזו של ה"הוק". במילים אחרות, סוגיית "האורינטציה" - אירופאית או אמריקאית - בהקשר לרכש טק"א לא היתה מעשית. סוגיה זו היתה יכולה לעלות אילו היה מדובר ברכישת מערכת נשק נחותה

עזר ויצמן ויצחק רבין

(או מערכת שאינה נחוצה) מתוצרת ארה"ב במטרה לתקוע את הרגל בדלת הארסנל האמריקאי. במבט לאחור מסתבר כי, בסופו של דבר, צדקו חסידי האסכולה האמריקאית: ישראל רכשה נשק מודרני בארה"ב והצליחה "להסתדר" עם הלחצים האמריקאיים בתחום המדיני ובנושא הגרעיני, מצד אחד, והאמברגו של דה גול, אחרי מלחמת ששת הימים גרע את הקשרים שניבנו בכסף ובעמל רב עם המימסד הבטחוני בצרפת, מצד שני (ענין הדרישות האמריקאיות ידון בפרקים הבאים). למרבה האירוניה, ה"הוק" שהיה עילה להחרפת הויכוח בין שתי האסכולות לא מילא תפקיד של ממש בהגנת שמי ישראל עד מלחמת ההתשה. אבל בחוכמה שלאחר מעשה אפשר גם להצדיק את ויצמן. תמורת 30 מליון דולרים, מחיר ההצטיידות ב"הוק", ניתן היה לרכוש כ-20 "מיראזים" נוספים. אלה היו יכולים להחליף את מטוסי האימון וחלק ממטוסי הקרב המיושנים, שבמלחמת ששת הימים תקפו את שדות התעופה הערביים ונתנו סיוע לכוחות היבשה וסביר להניח שהאבדות בטייסים ובמטוסים היו יורדות בהתאם. עם זאת, ספק אם ניתן היה להימנע לאורך זמן מהקמת מערך טק"א, שתועלתו הוכחה מאז מלחמת ההתשה.

מלחמות יהודים: הזכרונות של רבין וויצמן מלמדים שהמחלוקות שתוארו עד כה, רכישת טילי קרקע-אוויר לעומת רכישת מטוסי קרב ואוריינטציה אמריקאית לעומת אוריינטציה אירופאית, לא היו רק לשם שמיים. המחלוקות שולבו, כמקובל, בעימותים אישיים ומפלגתיים. הויכוח בין רבין לפרס היה לא רק על מקורות הרכש אלא גם על חלוקת הסמכויות בין הרמטכ"ל וראש אג"מ מצד אחד, לבין שר הבטחון וסגנו, מצד שני, בדבר הקצאת תקציב הבטחון והרכש.

בן גוריון וג'ון קנדי

לאחר יוני 1963, עם התפטרות בן-גוריון, הויכוח בין האסכולות ביטא גם את מלחמת החורמה של חסידי בן גוריון באשכול ובראשי מפא"י הותיקים. שרת החוץ גולדה מאיר, מבכירי מחנה אשכול, היתה יריבה בוטה לפרס, משיקולים מדיניים, ואישיים שלא קל להפריד ביניהם. מאיר לא חדלה להתלונן על כי פרס מנהל מדיניות חוץ עצמאית ממשרד הבטחון ודוחק את רגלי משרדה. בנוסף, המאבק ביניהם שיקף את המאבק של המנהיגים הותיקים של מפא"י, אשכול, ספיר, מאיר בהנהגה הצעירה שכללה את דיין, פרס ועוזרים נוספים של בן גוריון.

לבסוף, רבין היה חבר בולט בקבוצת המפקדים הבכירים יוצאי הפלמ"ח ואילו פרס היה החבר הבכיר בקבוצת חסידי בן גוריון בצמרת צה"ל ומשרד הבטחון. בין שרי הקבוצות שרר מתח היסטורי מאז מלחמת השחרור, עת פעל בן גוריון להחלשת השפעת מפ"ם והפלמ"ח על מדיניות הבטחון ועל צה"ל.¹³

התחנה החשובה הבאה בדרך להצטיידות בנשק אמריקאי היתה הפגישה של בן גוריון עם הנשיא החדש, ג'ון קנדי, שנערכה במאי 1961. קנדי נאות להיפגש עם בן גוריון למרות התנגדות שר החוץ דין ראסק, וזאת בזכות לחצו של הבנקאי ידיד ישראל אייב פיינברג (שבהמשך המחקר ידובר בו רבות). במסגרת ההכנות למפגש העלה שגריר ישראל אברהם הרמן בקשה לרכישת טילי "הוק" וגם בקשה לערבות בטחונית אמריקאית. בפגישה זו חזר בן גוריון על הבקשה, שנדחתה על ידי ממשל אייזנהאור, לרכוש טילי "הוק" להגנה על שמי ישראל.¹⁴

דין ראסקי

מה בדיוק ארע בפגישה לא לגמרי ברור, עד עצם היום הזה. על פי יוסי מלמן ודן רביב, שהתבססו על ראיון שהעניק בן גוריון ביולי 1965 לספרייה הנשיאותית של קנדי בבוסטון, קנדי הבטיח לשקול את הבקשה ברוח אוהדת והביע בפני בן גוריון את הכרת תודתו ליהדות ארה"ב שבסיועה הפעיל הוא נבחר. וכך אמר לבן גוריון: "אתה יודע, נבחרתי בזכות יהודי ניו יורק. אעשה משהו למענך". על פי בן גוריון הדברים נאמרו לאוזניו בלבד, אחרי שקנדי קם ממקומו ולקח אותו לפינה, הרחק משאר המשתתפים בישיבה. לעומת זאת, בן צבי טוען כי באותה ישיבה טרב קנדי לספק טילי "הוק" וסרובו ביטא את העמדה המסורתית של משרד החוץ. בן צבי ביסס את טענתו על העובדה כי בפרוטוקול הישיבה אין איזכור להבטחה שתאר בן גוריון בראיון וכי בהתכתבויות שבין בן גוריון והמימשל לא מאוזכרת ההבטחה.¹⁵

בשונה מעידן אייזנהאור, בתקופת קנדי היתה התחשבות רבה בדעת הקהל היהודית, שכן

היהודים היו תומכים מסורתיים של המפלגה הדמוקרטית והנצחון הדחוק של קנדי, על חודו של קול, הדגיש את חשיבותם כקהילה בעלת מעורבות פוליטית עמוקה, המהווה לשון מאזניים.

קנדי קיבל רק 115 אלף קולות יותר מיריבו אך היה לו רוב גדול של אלקטורים, תופעה המאפיינת את השיטה האמריקאית. ביטוי אחר לחשיבות הקול היהודי ניתן למצוא בנתונים הבאים: רק 39% מהבוחרים הפרוטסטנטים הצביעו עבור קנדי הקתולי ושעור הבוחרים הקתוליים שהצביעו עבורו היה 73%. לעומת זאת, 83% מהבוחרים היהודים תמכו בקנדי. אילו שעור התמיכה היהודי בקנדי היה כמו הקתולי, היה קנדי מקבל פחות 200 אלף קולות ואולי מפסיד¹⁶ הסכמת הנשיא, בקיץ 1962, למכור לישראל טילי "הוק" היתה תוצאה של שיקולים פנים-אמריקאיים ושל התפתחויות במזרח התיכון.

השיקולים שעמדו בפני הממשל היו מורכבים ומשכו לכיוונים מנוגדים. לצד החיובי תרמו השיקולים הבאים: ראשית, הממשל לא היה יכול להתכחש להרעה במאזן החימוש. מצרים עמדה לקבל מבריה"מ מטוסי "מיג-21" וטילי קרקע-אוויר מסוג SA-2 ואילו ישראל החלה להרגיש ברוח צוננת מכיוונו של הנשיא דה גול. באותה עת, באירופה, קרי צרפת, לא היה טיל קרקע-אוויר באיכות דומה לזו של ה"הוק". הבריטים סרבו למכור את הטיל "האונדרדוג" שביצעו היו נחותים מאלה של ה"הוק".¹⁷

שנית, הממשל המשיך לטעון כי לצה"ל יתרון איכותי משמעותי על צבאות ערב, אך במקביל הממשל חשש שישראל תצא למלחמת מנע אם תרגיש שהרעת מאזן החימוש מסכנת את קיומה.

שלישית, ארה"ב המשיכה במאמצים לשפר את היחסים עם מצרים, מדיניות שבה החל מימשל אייזנהאואר ב-1958 כשחידש את מתן הסיוע הכלכלי. בחודשים הראשונים של 1962, בהתאם לחזונו של קנדי, יזמה ארה"ב מגעים דיפלומטיים אינטנסיביים, שכללו הבטחות לסיוע כלכלי משמעותי למצרים. קנדי האמין שניתן להקטין את עוינות נאצר למערב מבלי להקטין את תמיכת ארה"ב בירידיה במזרח התיכון (סעודיה, ירדן, תוניס, מרוקו וישראל) ומדיניות ארה"ב עד 1962 כוונה להשגת יעד זה. הביטויים למדיניות היו, מצד אחד, סיוע כלכלי נרחב למצרים והרגעת ידידי ארה"ב בדרכים שונות, מצד שני. מדיניות הממשל בשנים 1961 ו-1962 היתה, לכן, מורכבת מאד כלפי כל הצדדים ותקצר היריעה מלתארה (Gazit) עשה זאת בתמציתיות ראויה לשבח).

רביעית, השדולה היהודית הצליחה לארגן לחץ על הממשל נגד הסיוע הכלכלי למצרים, בטענה שהיא חותרת תחת האינטרסים האמריקאיים ומקבלת סיוע צבאי וכלכלי מבריה"מ; השדולה טענה שהנשק הסובייטי והמימון האמריקאי גם מסכנים את קיומה של ישראל.¹⁸ הצד השלילי הושפע מהשיקולים המסורתיים שבגללם התנגד משרד החוץ האמריקאי להספקת נשק לישראל ובנוסף להם, מאז 1961, פעל שיקול חדש, שהעיב על נכונות ממשל קנדי להענות לבקשות ישראל והשפעתו הורגשה גם בתקופת מימשל ג'ונסון. הדברים אמורים בהחשפות הכור בדימונה בחצי השני של 1960, זאת עקב החשיבות הרבה שייחס קנדי להגבלת תפוצת הגרעין.¹⁹ חשיפת הכור לא מנעה את מתן האישור לרכישת טילי "הוק" ב-1962 אבל הפכה לאבן ריחיים על התפתחות היחסים בין ארה"ב וישראל בשנות ה-60.²⁰ כאמור לעיל, הקמת הכור בדימונה גם העניקה יתר דחיפות לרצון הישראלי לרכוש "הוק", שכן התעורר חשש מפני תקיפה אווירית מצרית של הכור, וגם חשיפת ארבעה טילי קרקע-קרקע מתוצרת מצרית, על ידי נאצר ביולי 1962, הגבירה את הלחצים להספקת טילי "הוק".²¹ הטילים המצריים, שפותחו בעזרת מדענים גרמניים, מאז 1960 עוררו חשש שמצרים תחמש אותם בנשק כימי או רדיולוגי, חשש שנתמך, מאוחר יותר, במידע על ידי השימוש שעשו המצרים בגז בתימן בשנת 1963. ולפי מסמכי FRUS טילים אלה היו גם נימוק שבו השתמשה ממשלת ישראל להצדיק בפני האמריקאים את הקמת הכור בדימונה ואת פיתוח טילי קרקע-קרקע בצרפת, תוך הבטחה שישראל לא תהיה הראשונה לגרען את המזה"ת.

בקיץ 1962 חל מיפנה - "הקואליציה" של פלדמן, כמייצג הבית הלבן, ושל משרד ההגנה גברה על התנגדות משרד החוץ וב-26 באוגוסט 1962 הודיע פלדמן לממשלת ישראל על החלטת

קנדי לספק טילי "הוק". ב-27 בספטמבר ניתן להחלטה פומבי וסביר להניח כי עיתוי ההודעה לא היה מקרי. יום קודם לכן הופל משטר האימאם מוחמד אל באדר בתימן וכבר בשלב מוקדם חשדו האמריקאים שלנאצר היתה יד בדבר.

מחקרו של בן צבי תאר בפרוט את ההתלבטויות של הגורמים השונים במימשל קנדי בדבר ההתחייבויות המדיניות שהיה צריך לדרוש מישראל תמורת הנכונות לספק טילי "הוק" והראה שמשרד החוץ הפסיד בקרב על טילי "הוק"; לא זו בלבד שהנשיא הסכים לספק את הטילים ולממן את רכישתם בעזרת אשראי מסובסד אלא הוא גם לא היתנה את הספקת הטילים בקבלת התחייבויות מדיניות מצד ממשלת ישראל. ישראל לא נדרשה להסכים ל"תוכנית ג'ונסון" לפתרון בעיית פליטי 1948 וגם לא לפיקוח על הכור בדימונה. שר החוץ ראסק ורוברט קומר מהמועצה לבטחון לאומי התאכזבו מסרוב ישראל להענות לציפיות האמריקאיות, בשני הנושאים, לאחר שהוסכם לספק את ה"הוק", והאכזבה באה לכלל ביטוי בדרישותיהם הנוקשות במשאים ומתנים הבאים על רכש בארה"ב.²²

רכש טילי "הוק", יצר, לראשונה, קשרי עבודה בין חה"א לבין המערכת הצבאית האמריקאית בראשית שנת 1963. העבודה המשותפת נעשתה תחילה בפנטגון ואחר כך בבסיס צבא היבשה פורט בליס שבטקסס ובלוס אנג'לס, אצל יצרני מערכות המכ"מ. מובילי הפרוייקט, מפעילים ואנשי תחזוקה מיועדים נחשפו בארה"ב לא רק לטכנולוגיה האמריקאית אלא גם לתרבות האירגונית של המערכת הצבאית ולמדו להכיר גם את התרבות האזרחית.²³ ההכרות עם המערכת האמריקאית היתה, כאמור, חידוש לחה"א שהספיק עד כה להכיר היטב את זו של צרפת ושל בריטניה וקצת פחות את הגרמנית.

קנדי לא הגביל את מספר הסוללות שהתיר לישראל לרכוש, החלטה שחידדה את הויכוח במערכת הביטחון על היקף ההצטיידות בטילי "הוק". בסופו של דבר, הוחלט לרכוש חמש סוללות והן הגיעו לישראל באפריל 1965. עלות 5 הסוללות הסתכמה ב-30 מליוני דולרים, 90% מהם ניתנו כאשראי זול (ריבית של 3.5%) שנפרע לשעורין במשך 10 שנים. ב-15 בינואר 1967 התבצע שיגור מבצעי ראשון של "הוק", שלא הצליח, כנגד "מיג-21" סורי. השיגור המבצעי הבא, שהצליח, היה ב-5 ביוני 1967 מול מטוס "אורגאן" פגוע של חה"א. ההפלה הראשונה של "מיג-21" ארעה בחזית המצרית, ב-21 במאי 1969, ואחריה היו הפלות נוספות רבות: במלחמת ההתשה, במלחמת יום הכיפורים ולאחריה.

חשוב לציין כי להפעלת טילי "הוק" בחה"א היתה תרומה חשובה לצבא היבשה של ארה"ב. רק בישראל הופעלו הטילים בלחימה והנסיון של חה"א סייע ליחידות ההגנה של צבא ארה"ב וליצרני הטיל, חברת "רייטיאון". בשנות ה-70 וה-80 נוספו שיפורים רבים בטילים ולשרות הוכנסו דורות חדשים - "הוק מתנייע", "הוק משופר" ו"הוק איכותי". בעקבות פיתוחים שנעשו בחה"א בראשית שנות ה-80 הורחבה מעטפת ביצועי ה"הוק" באופן שאיפשר הפלת "מיג-25" סורי שטס בגובה 70 אלף רגל, הישג יוצא דופן. בנוסף, מומחי חה"א הצליחו לפתור בעיה תחזוקתית קשה והפתרון יושם על ידי היצרן.²⁴

לסיכום יצויין כי בתקופת הכהונה הקצרה של קנדי התחוללה סטיה מהותית לטובת ישראל מהמדיניות המסורתית של משרד החוץ שנבעה, בראש ובראשונה, מכשלון המהלכים להתקרבות לנאצר. על אף הסיוע האמריקאי המשיך נאצר בנסיונות למוטט את המשטר בירדן, שהגיעו לשיא אחד באפריל 1963, ולסייע למורדים בתימן.²⁵ בנוסף, בממשל קנדי היה לשדולה היהודית משקל רב יותר, מה גם שדעת הקהל נטתה לתמוך בישראל ולהתנגד לנאצר. בנוסף לאישור רכש "הוק" לנשיא היו תרומות חשובות אחרות לביצור היחסים המיוחדים בין ארה"ב לבין ישראל: הראשונה, ב-13 ביוני 1962 העניק קנדי, במכתב אישי לבן גוריון, אישור היסטורי לשאוב מים מהכנרת על פי "תוכנית ג'ונסטון" מ-1955.²⁶

השניה, בפגישה עם שרת החוץ גולדה מאיר בפאלם ביץ', פלורידה ב-27 בדצמבר 1962, אמר הנשיא: "לארה"ב יחסים מיוחדים עם ישראל במזרח התיכון שאין דומים להם, אלא עם בריטניה, בנוגע לנושאים רבים הקשורים למדיניות החוץ". הוא הוסיף כי "ישראל היא בעלת ברית אינטימית, גם אם לא פורמלית". הוא גם אמר "אני בטוח שאין ספק שארה"ב תבוא

לעזרת ישראל אם זו תותקף. יש לנו יכולת לעשות זאת והיא גם גדלה". אומנם דברי הנשיא היו חלק משיחת ריכוך שנועדה להגמיש את עמדת ישראל (בנושא הפליטים, תקריות האש עם הסורים והמאמצים לפיתוח יכולות גרעיניות) אך אין הדבר מפחית מחשיבות האמירות. ב-8 במאי 1963 הצהיר קנדי באופן פומבי על מחויבותה של ארה"ב לבטחונה של ישראל, ברוח הדברים שהשמיע באוזני מאיר.

ישראל לא הסתפקה בכך ובן גוריון כתב לנשיא ב-12 במאי וחזר על בקשה ישנה של ישראל: חתימה על הסכם הגנה דו-צדדי, שבו תתחייב ארה"ב לבוא לעזרת ישראל, אם זו תותקף, בדומה למחויבותה כלפי חברות נאט"ו. את התשובה קיבל ראש הממשלה אשכול, שנכנס לתפקיד אחרי התפטרות בן גוריון ביוני 1963. במכתב מיום 3 באוקטובר 1963, שנשלח מספר ימים ערב הגעת משלחת רבין לווינגטון חזר קנדי על מחויבותה של ארה"ב והסביר מדוע עדיף, לישראל וארה"ב, שלא יחתם הסכם הגנה דו-צדדי בין שתיהן.²⁷

השלישית, ב-1963 התקיימו, לראשונה שני מפגשים, שבלשון ימינו ניתן לכנותם מפגשים איסטרטגיים, שבהם הציגו בכירי צה"ל בפני המימשל את הבעיות הבטחוניות של ישראל, את מאזן החימוש ואת בקשות הרכש (ראה בפרק הבא).

הרביעית, בין לבין, מימשל קנדי גם התיר לממשלת גרמניה לכבד את ההסכם למסירת טנקי "פאטון" ישנים לצה"ל, שנחתם בין שר ההגנה הגרמני, פרנץ יוזף שטראוס לבין סגן שר הבטחון, שמעון פרס. (ההסכם התבצע רק באופן חלקי, שכן אחרי חתימתו עזבו אדנאור ושטראוס את הממשלה ומחליפיהם חששו לקיימו, כפי שיתואר בהמשך).²⁸

מרדכי גזית סיכם את שלושים וארבע חודשי הכהונה של הנשיא קנדי במילים אלה:

"החלטות שנגעו לישראל (המוביל הארצי, טילי "הוק", הנהגת דיונים במאזן החימוש והערבויות הבטחוניות) מהווים שינוי כיוון במדיניות ארה"ב. יתכן שהחלטות לא התקבלו בעקבות תכנון מסודר אבל ביחד הן מצביעות כי מדיניות ארה"ב כלפי ישראל הפכה ליותר מאוזנת, בהשוואה למדיניות בתקופת טרומן ואייזנהאור שמנעה נשק מישראל".²⁹

הערות לפרק 3

(1) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 18 ומזר, עמ' 263-265

(2) ראה שפי, עמ' 156-166 ועמ' 268

(3) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 23-25. מזר (עמ' 264-265) תאר את ההתפתחות האמריקאית בסרוב למכור טילי "הוק": תת שר החוץ דילון הסביר לשגריר הרמן כי בגלל אילוצים לוגיסטיים - מחסור בטילים ותפוסת יתר של מתקני הכשרה - לא ניתן יהיה להענות לבקשת ישראל לפני 1964 או 1965.

(4) ידידותיה האירופאיות של ישראל גילו הבנה רבה יותר למצוקה שאליה היא נקלעה בפרשת "רותם". צרפת הסכימה מיד למכור לצה"ל תריסר מטוסי קרב מתקדמים מסוג "סופר מיסטר", טילי נ"ט ותחמושת וגרמניה התחייבה לספק ללא תמורה כספית שישה מטוסי תובלה מסוג "נורד". לעומת זאת, בריטניה לא נענתה לבקשות הרכש של ישראל. במהלך ביקור בן גוריון בניו יורק הוא נפגש, ב-14 במרס 1960, עם הקנצלר אדנאור ובפגישה היסטורית זאת, הראשונה בין ראש ממשלה בישראל לבין קנצלר גרמני, אישרר אדנאור את ההבנות המוקדמות, שגיבשו שר הביטחון הגרמני פרנץ יוזף שטראוס וסגן שר הבטחון שמעון פרס, בדבר סיוע כלכלי והספקת נשק לישראל. בשנים 1960 עד 1964 סיפקה גרמניה לצה"ל, ללא תשלום, תריסר מטוסי "נורד", תריסר מטוסי "פוגה- מגיסטר", 24 מסוקים מסוג "סיקורסקי", S-58 ו-10 מטוסים קלים מסוג "דורניר" DO-27. בנוסף, סופקו לישראל תותחי נ"מ מונחי מכ"מ מסוג L-70 (40 מ"מ) ותחמושת, טילי נ"ט מסוג "קוברדה" ועוד. ראה בר זוהר, 2006, עמ' 251-271 וחבקוק, 2008, עמ' 313-318. בר זוהר גם כתב שבפברואר 1960 "השאיל" שטראוס לפרס טיל אויר-אויר אמריקאי מסוג "סיידוינדר" וזה הועבר לבחינה על ידי מומחי משרד הבטחון. מאז אפריל 1959 עסקה רפא"ל בתכנון הדגם הראשון של "שפיר", טיל דמוי "סיידוינדר", וסביר להניח שגם ה"סיידוינדר" השאול תרם לפיתוח ה"שפיר", אף כי מוניה מרדור, מנכ"ל רפא"ל באותה עת, וההיסטוריון של "שפיר", משה וינברג, אינם מזכירים אותו בכתביהם.

(5) ראה הלל, עמ' 120 וחבקוק, 2006, עמ' 32. האמריקאים נענו ביתר קלות לבקשות לרכש אמצעי לחימה בעלי פרופיל נמוך. כך לגבי מערכות מכ"מ וכך גם, ב-1962, התאפשר לחה"א לרכוש בארה"ב מצלמות משוכללות שכונו "תשבץ", עבור ה"מיראזים" שעסקו בצילום. המצלמות והאף המיוחד שהכיל אותן נבנו בארה"ב והורכבו על שני "מיראזים" במפעלי "דאסר", ראה רונן (פקר), 2002, עמ' 108.

(6) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 22-25

(7) ראה ויצמן, עמ' 226-227, וסטיוארט כהן, עמ' 274-281

(8) ראה סטיוארט כהן, עמ' 272 וגלוסקא, עמ' 71

(9) ראה רבין, עמ' 105, 108-109

(10) ראה ויצמן, עמ' 302. על היחסים העמוקים והלבבים ששררו בין המימסדים הבטחוניים של ישראל ושל צרפת העידו

בזכרונותיהם אישים רבים. אצל פרס ניתן למצוא תאורים מפורטים של התגבשות היחסים עם צרפת, ראה קלע דוד, עמ' 31-48, וגם בר זוהר, 2006, עמ' 163-236. בזכרונות צידון יש תאור מפורט של היחסים הלבביים בין אנשי חה"א לבין עמיתיהם הצרפתים, עמ' 242-268, וכך גם בזכרונות רונן (פקר), עמ' 53-64 ובזכרונות של דני שפירא ובנימין קגן. היחסים עם גרמניה והפיכתה לספק נשק חשוב מתוארים בהרחבה בזכרונות פרס ובביוגרפיה שלו ראה קלע דוד, עמ' 54-55 ובר זוהר, 2006, עמ' 201-271. פרס ציין בזכרונותיו את משה שרת, ראש הממשלה השני (בשנים 1953 עד 1955) כראש "האסכולה האמריקאית", ראה קלע דוד, עמ' 29-30. קשה לקבל זאת, שכן לבן-גוריון, שקדם לשרת, היתה אוריינטציה אמריקאית מובהקת. כבר בתקופת הכהונה הראשונה שלו הציע לבן-גוריון לארה"ב להקים בסיסים בישראל ולשלב את צה"ל בבריתות להגנה אזורית שהוקמו נגד ברית המועצות, ראה גולן, פרק תשיעי וגם בר זוהר 2006, עמ' 911-913, וראה גם צידון, עמ' 178, שכתב שבן גוריון הציע לארה"ב בראשית שנות ה-50 להשתמש במסלולים שנסללו ליד נתניה כבסיס למפציצי B-47 של ארה"ב וחה"א אף נערך לתחזוקת המפציצים. במילים אחרות, מאמצי שרת, שאותם תאר פרס, היו המשך למאמצים של לבן-גוריון בקדנציה הראשונה שלו ועם חזרתו לתפקיד נמשכו נסיונותיו לגייס את תמיכתה המדינית, הכלכלית והצבאית של ארה"ב, ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 20-21.

(11) על חשיבות הרכש הישראלי לצרפת בשנות ה-60 ניתן ללמוד מהנתונים הבאים: מתוך 167 מטוסי "מיראז' IIIIC", שיצורם החל ב-1960, נרכשו 72 על ידי חה"א הישראלי ו-95 על ידי הצרפתים. בנוסף, ישראל שילמה עבור 50 מטוסים מסוג "מיראז' 5" והתכוונה להזמין מטוסים 50 נוספים. יתר על כן, הנסיון המבצעי התחזוקתי של חה"א סייע רבות גם לצרפת והצלחות חה"א הישראלי סייעו לצרפת לייצא "מיראז'ים" רבים מאד לארצות רבות. זו רק דוגמא אחת, אם כי חשובה, להיקף הרכש הישראלי בצרפת בעשור הזהב של היחסים בין שתי המדינות. כזכור, באותה עת אפילו הרכב הצמוד של טייסי חה"א היה מתוצרת צרפתית: ה"דה שבו" של חברת "סיטרואן" (ממאך 2 של ה"מיראז' ל-2" סוסים של ה"סיטרואן").

(12) ראה גלוסקא, עמ' 62-66.

(13) ראה רבין, עמ' 105 ו-111, ויצמן, עמ' 300-301 וגלוסקא עמ' 29-31.

(14) ראה מזר, פרק שביעי ובעיקר עמ' 263-270 ו-Gazit, עמ' 35.

(15) ראה מלמן ורביב, עמ' 95-96 וראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 43 ו-55. דעתו של Gazit, עמ' 39-41, נוטה לכיוונם של מלמן ורביב.

(16) ראה Gazit, עמ' 35. ראה גם תאור של עוצמת השדולה היהודית בתקופת קנדי אצל מזר, עמ' 315-318.

(17) ראה סטיוארט כהן, עמ' 264-269.

(18) ראה מזר, עמ' 270-281. בנוסף, ראה תאור מפורט של התגבשות הנסיון לפתוח דף חדש בין המימשל החדש של קנדי לבין נאצר, שכלל הענקת סיוע כלכלי רב היקף, אצל מזר, פרק חמישי ו-Gazit, עמ' 15-22.

(19) ראה אבנר כהן, עמ' 121-126.

(20) ראה גלוסקא, עמ' 64-65.

(21) ראה גלוסקא, עמ' 68-69.

(22) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 92-94.

(23) ראה צידון, עמ' 293-301.

(24) ראה וינוגרד, עמ' 53-61.

(25) ראה Ben-Zvi, 2002, עמ' 94-98.

(26) ראה מזר, עמ' 274.

(27) ראה FRUS, 1995, מסמכים 327 ו-332.

(28) ראה פרס, קלע דוד, עמ' 61.

(29) ראה Gazit, עמ' 56.

פרק 4. רכש מטוסי "סקייהוק" - "פאטונים" תחילה

ישראל לא הסתפקה, כמובן, בטילי "הוק" וחיכתה להזדמנות נאותה לקבל גישה לארסנל ההתקפי של ארה"ב. ב-30 בספטמבר 1963, נפגשו שרת החוץ גולדה מאיר עם שר החוץ דין ראסק והחליפו דעות על נושאי בטחון.¹

הרקע לפגישת שרי החוץ, שסימנה מפנה חיובי ביחסים, היה משבר נוסף בירדן, באפריל 1963 והעזרה שישראל הושיטה לארה"ב בפתרונה. נסיון חוזר של נאצר להפיל את המשטר ההאשמית, במקביל לגלישת מלחמת האזרחים בתימן לתוך סעודיה, חייבו את ארה"ב לפעול לריסון התוקפנות המצרית. במהלך אפריל ומאי 1963 שגריר ארה"ב בקהיר הודיע לנאצר כי על רקע הארועים בירדן לא יהיה בכוחה של ארה"ב לעצור את ישראל מלצאת למלחמה שבעקבותיה היא תשתלט על הגדה המערבית. המסרים האמריקאים לנאצר גובו בהצהרות ואזהרות תואמות מירושלים. כמו במשבר קודם בירדן, ב-1958, גם הפעם התגלתה ישראל כנכס אסטרטגי למערב.²

במהלך פגישת מאיר עם ראסק הסתבר כי הערכות המצב של ישראל הן הרבה יותר פסימיות מאשר אלה של ארה"ב. הדברים אמורים בעיקר ביכולות של הטק"ק שפיתחה מצרים באותה עת - הדיוק של מנגנוני ההנחיה, האפשרות שהטילים ישאו גז רעיל או חומרים רדיואקטיביים וסוגי הטילים שיש למצרים. מאיר גם אמרה שמצרים מפתחת יכולות גרעיניות. דוגמא, שולית אמנם, לפער ההערכות המודיעיניות נגעה לשימוש שעשו המצרים בגזים במלחמת האזרחים בתימן. מאיר טענה שהמצרים משתמשים בגזים רעילים, כולל גז חרדל ואילו ג'וזף סיקסו, בכיר במשרד החוץ, טען כי מדובר ב"גז מדמיע בריכוז גבוה".

טנק "פאטון"

לנוכח הפערים המודיעיניים הציע ראסק שמומחים מארה"ב וישראל יקימו פגישה להחלפת דעות ומאיר הסכימה מיד והצביעה על התועלת שתצמח ממפגש כזה. ראסק ביקש שהמומחים הישראלים יביאו עמם לפגישה מידע על מיקום המתקנים שבהם המצרים מפתחים את אמצעי הלחימה המתקדמים, שעליהם דיברה מאיר.

מענין לציין כי מאיר לא העלתה את הרכש האווירי אך אמרה שבכוונת ישראל לרכוש טנקים אירופאיים מסוג חדש (ולא הזכירה את הרצון לרכוש "פאטונים"). כוונתה היתה

לרכש הטנק שפותח באותה עת, במשותף, על ידי גרמניה וצרפת וששר ההגנה הגרמני שטראוס הבטיח למוכרו לישראל.

בחודש אוקטובר 1963 הוחל בתאום נושאים לפגישת המומחים, שיועדה ל-12 בנובמבר, ואז גילו האמריקאים, להפתעתם, כי בכוונת ישראל להרחיב את יריעת הפגישה. סביר להניח שכוונת ישראל היתה למנף את הפגישה ולבקש גמול הולם, על סיועה לייצוב המשטר בירדן באפריל 1963. לאמריקאים הסתבר כי ישראל ביקשה לא רק להציג את המידע שברשותה על התקדמות מצרים בפיתוח הטילים וחימושם אלא גם לקבוע נוהלים לתכנון מבצעים משולבים עם ארה"ב ולמסד התייעצויות צבאיות סדירות איתה. בנוסף, ישראל התכוונה להעלות בקשות רכש שונות. ראסק הורה לשגרירות בתל אביב להודיע למשרד החוץ בירושלים, בכל הנימוס הדיפלומטי המקובל, שאין בכוונתו לקיים דיונים על שיתוף פעולה בין הצבאות, או על תכנון מבצעים משולבים או על יצירת מסגרות להתייעצויות שוטפות.³ ישראל לא נואשה ואשכול שיגר מכתב לקנדי, ערב הגעת המשלחת הישראלית לושינגטון, ובו הוא פרט את הצרכים הבטחוניים של ישראל - טק"א, טנקים מודרניים ועוצמה ימית - ואת הקושי הכלכלי להתמודד עם הנטל הבטחוני.

למרות זאת, שר החוץ הינחה את הנציגות האמריקאית לשיחות לא להיכנס לדיונים עם הישראלים בנושאים החורגים מסיכום הפגישה שלו עם מאיר.⁴

ב-12 בנובמבר 1963, מספר ימים לפני רצח קנדי, החלו הדיונים בין המשלחת הישראלית לבין נציגי הממשל האמריקאי. בראש המשלחת עמד השגריר אברהם הרמן ואת העמדה הישראלית הציגו סגן הרמטכ"ל (והמיועד לרמטכ"לות) יצחק רבין, ואהרון יריב שעמד להתמנות לראש אמ"ן.

תוכן הדיונים בווישינגטון מוזכר בזכרונות רבין בקיצור נמרץ (חצי מעמוד 114 בספרו) אך מסמכי FRUS מאפשרים הצצה לאשר ארע בשלושת ימי דיונים אינטנסיביים, יומיים של דיונים רשמיים במשרד החוץ ויום דיונים, פחות רשמי, עם רוברט קומר, עוזר הנשיא לנושאי בטחון לאומי.

מהפרוטוקולים האמריקאיים עולה שרבין תאר בפרוט רב את הסד"כ המצרי ואת האיזונים המתגברים על ישראל בעקבות החלטות נאצר לייצר 1000 טילי קרקע-קרקע (טק"ק) "מתוחכמים" (שם "מכובס" לחימוש לא קונבנציונלי) ובעקבות המודרניזציה שעבר השריון המצרי. רבין הציג תרחיש של מתקפת פתע מצרית שבה המאמץ העיקרי הוא פלישה לישראל באזור כרם שלום והמאמץ המישני מתבצע באיזור קציעות.

טנק T-54

הבקשה העיקרית של המשלחת הישראלית, בחלק התכליתי של הדיונים, היתה לחזק באופן דחוף ומקיף את השריון שבאותה עת הורכב ברובו מטנקים ממלחמת העולם השנייה.

בסוף 1964 כלל הסד"כ כ-450 טנקי "שרמן", ברמות שונות של שדרוג, 140 טנקי "צנטוריון" משודרגים ו-180 טנקי AMX-13, צרפתיים, קלים ודקי שריון. באותה עת כבר הורכב הסד"כ המצרי בעיקר מטנקי T-54 וטנקי "סטלין 3", שהיו מדור מתקדם יותר מזה של הטנקים של צה"ל.⁵ רבין הסביר לאמריקאים שטנקים מסוג T-54, המצויידיים במנועי דיזל,

יכולים לפעול 15 שעות ללא צורך בתדלוק ואילו את מנועי הבנזין של הטנקים הישראלים יש לתדלק מדי 5 שעות. הוא הוסיף כי ענין זה מחליש את יכולת התמרון של השריון הישראלי, ענין קריטי לבטחון ישראל שכן רק טנקים (ולא אמצעי הנ"ט) מסוגלים לבלום מתקפת שריון. על רקע נתונים אלה ביקשה ישראל לרכוש בארה"ב 500 טנקים: 200 טנקי M-48A3 (הגירסה המשודרגת ביותר של "פאטון") להספקה תוך שנה, ו-300 טנקי M-60, חדישים יותר, להספקה תוך שנתיים-שלוש. הטנקים נועדו לעדכן את הסד"כ ולהגדילו וכך למנוע היווצרות פער כמותי ואיכותי לרעת ישראל.⁶ יתר על כן, ישראל גם ביקשה כי הטנקים יסופקו כסיוע צבאי, ללא תשלום, שכן הנטל הבטחוני שאותו נאלצה לשאת בשל הצטיידות מצרים בטק"ק הצדיק קבלת סיוע למימון רכש הטנקים האמריקאיים.⁷

בנוסף לבקשה, המאד ספציפית, לרכש טנקים העלתה המשלחת הישראלית מספר נושאים אחרים:

ראשית, הצורך להדק את שיתוף הפעולה בין שתי המדינות. רבין טען כי ההצהרות החוזרות ונישנות של ארה"ב על מחויבותה לחוש לעזרת ישראל, אם תתקוף, חייבות להיות מגובות בתכנונים צבאיים משותפים. בלעדיהם, אין משמעות רבה לכוונות הטובות של ארה"ב. לשם כך, יש גם לקיים התייעצויות סדירות בין שני הצבאות.

שנית, ישראל זקוקה ל-100 טק"ק כמשקל נגדי לטק"ק שמפתח נאצר, אף שטרם הוחלט האם להזמין בצרפת או לפתח בישראל.⁸

שלישית, הצורך לחזק את חיל הים לאור הגידול בצי המשחתות והצוללות של מצרים. סביר להניח כי ריבוי הבקשות הישראליות נועד גם לצרכים טקטיים, דהיינו, להבטיח שהמשלחת תחזור עם משהו ביד. כך נהגה ישראל תמיד וכפי שנראה להלן, גם ירדן נהגה באופן דומה.

יש לשים לב כי על פי הפרוטוקולים האמריקאיים משלחת ישראל לא העלתה בקשות לרכש מטוסי קרב ואיזכור המימד האווירי היה רק בשני נושאים: המשלחת נימקה את הצורך בחיזוק חיל הים בכך שאין לחה"א די מטוסים על מנת להתמודד גם עם הצי המצרי. בנוסף, רבין אמר כי חה"א זקוק לשדה תעופה נוסף, רביעי.

סיכום הדיונים במשרד החוץ היה מאכזב למדי מנקודת הראות הישראלית. פיליפ טאלבוט,

עוזר שר החוץ לעניני המזרח התיכון, שעמד בראש המשלחת האמריקאית, סיכם את הדיונים כדלקמן: ישראל מגזימה בעוצמת האיום שמהווים הצי, השריון, הטק"ק והנשק המתוחכם של מצרים. אי לכך חיוזוק צה"ל איננו נחוץ ואף עלול להזיק ליציבות האזור. האמריקאים גם אמרו שעדיף לנסות להגיע להסדרים להאטת מרוץ החימוש. לדעתם הענקת ערבויות בטחוניות לישראל וכריתת ברית צבאית עימה תיצור קיטוב מדיני באזור ותביא לכריתת הסכמים דומים בין בריה"מ לבין מצרים. הם טענו שגם ללא הסכמים פורמליים לאור ההצהרות של מנהיגי ארה"ב, בדבר מחויבותם לבטחון ישראל, נאצר לא יעז לתקוף אותה. לבסוף, הם המליצו שישראל תבוא לקראת הערבים בנושאים השנויים במחלוקת.

הפרוטוקולים מאפשרים גם הצצה נדירה למורכבות היחסים בין ישראל לבין המימשל באותה עת.

קומר התלונן שישראל איננה בוטחת באמריקה ואיננה מבינה שמדיניותה המאוזנת כלפי הערבים פועלת לטובת ישראל.

רבין הזכיר לאמריקאים את האמברגו שהטילו על משלוח נשק לישראל בעת מלחמת העצמאות, שסיכן את הקמת המדינה. קומר סנט ברבין וברירב ואמר כי הערכות המצב המוגזמות של צה"ל מעוררות פאניקה מיותרת בממשלת ישראל. הוא גם נוף בציר המדיני, מרדכי גזית, על כי ישראל איננה מידעת את ארה"ב בדבר תוכניות ההצטיידות, בעיקר בהקשר האסטרטגי, והמבצעים הצבאיים, בעיקר מול ירדן, למרות שארה"ב היא המממן והמגן של ישראל. גזית, מצידו, האשים את קומר על כי במפגש עם רבין ויריב ארה"ב לא חשפה מידע מודיעיני משלה ועוד ועוד.

דבריו של קומר ביטאו באופן מוחשי מאד את תחושות המימשל האמריקאי: "האם ממשלת ישראל מסוגלת, ולו רק פעם אחת, להודות שיש הגיון ברצון האמריקאי לשמור על יחסים טובים עם מדינות ערב?" והוא הוסיף שהנשיא הסביר לאשכול (במכתב מיום 3 באוקטובר 1963) מדוע איננו יכול להענות לבקשת אשכול להענקת ערבויות בטחוניות. תגובת אשכול, לטענת קומר, היתה, ראשית, להתעלם מדברי הנשיא, להודיע לו כי יעלה את הבקשה שוב בעתיד ושנית לשלוח את רבין לווישינגטון עם רשימת קניות ענקית. קומר סיים באמירה "יחסינו דומים לשתי ספינות החולפות בלילה אחת לעומת רעותה".⁹

מש"א 7000 - מרכז שיקום ואחזקה (שדרוג טנקים)

עם זאת, רבין ויריב לא חזרו בידיים ריקות. הם הצליחו לשכנע את הדרג המדיני בנחיצות טנקים מודרניים, והבחינה המקצועית של בקשת ישראל, הוטלה על מפקדי המטות המשולבים. מיזכר שלהם לשר ההגנה, מיום 18 בינואר 1964, הצדיק את הצורך הישראלי במודרניזציה של צי הטנקים, אך הסתייג מהיקף הבקשה הישראלית.

מפקדי המטות המשולבים המליצו למכור לישראל רק 300 טנקים, היקף שיחליף טנקים מיושנים אך לא יגדיל את הסד"כ, ולספק אותם בהדרגה, במשך 2-3 שנים. המיזכר המליץ לא להענות לבקשת ישראל

לקבל את הטנקים כסיוע צבאי אלא לחייב את ישראל לשלם תמורתם. במילים אחרות, הם הצדיקו את טענת צה"ל כי יש צורך במודרניזציה של השריון וכי תול"רים ונגמ"שים אינם תחליף לטנקים. הם דחו את הבקשה להגדיל את הסד"כ המשוריין ואת הבקשה לקבל סיוע כלכלי למימון המודרניזציה.

סביר להניח שעמדת מפקדי המטות המשולבים שרתה גם את האינטרסים של המערכת הצבאית בארה"ב. הענות לבקשת ישראל היתה משפרת גם את מצב צבא היבשה האמריקאי שכן דובר על אספקת טנקי "פאטון" מיושנים, מסוג M-48A (שישראל התכוונה לשדרגם) ותמורתם הצבא היה אמור לקבל טנקי M-60A1 חדישים. אפשרות אחרת, שטנקים חדישים

יסופקו ישירות לישראל, היתה מחייבת להגדיל את כושר הייצור של טנקים אלה, ובכך לשרת את צרכיו של צבא היבשה בעתיד.¹⁰

ב-20 בפברואר 1964 כתב הנשיא ג'ונסון לאשכול כי ארה"ב מוכנה לדון בבקשה למודרניזציה של השריון הישראלי. לצד הנכונות האמריקאית היו במכתב רמזים שקופים להתנגדותו למאמצי ישראל לפתח בצרפת טילי קרקע-קרקע (הקשורה לחשש מפיתוח יכולות אסטרטגיות).¹¹ מכתב הנשיא היה מיפנה במדיניות המימשל האמריקאי. לראשונה מאז הקמת ישראל היתה ארה"ב מוכנה לטפל באספקת נשק מודרני לצה"ל, בעל אופי התקפי, בכמויות גדולות. ממסמכי FRUS גם עולה כי השינוי במדיניות ארה"ב נבע מהתפתחויות חשובות הקשורות במצרים ובירדן, שאיימו לזעזע את המזרח התיכון. בינואר 1964 הקימו מצרים, סוריה וירדן את המפקדה הערבית המאוחדת שנועדה להטות את מקורות הירדן ולמנוע מישראל להפעיל את המוביל הארצי. המפקדה החדשה גייסה כספים ממדינות הנפט והעמידה תקציב מיוחד לחיזוק צבא ירדן.

מצרים, שהובילה את המהלך, לחצה על ירדן להצטייד בנשק סובייטי, שהוצע לה בתנאים כספיים מפתים. אבל המלך חוסיין, שחשש לכסאו בגלל חתרנות מצרית בלתי נלאית, העדיף להמשיך את קשריו המסורתיים עם ארה"ב ובריטניה וביקש מארה"ב לספק לו טנקי "פאטון" ומטוסי קרב על קוליים.

משרד החוץ האמריקאי התנגד לבקשה הירדנית שכן ידע שהענות לה תביא לסוף המדיניות המסורתית שלא לספק נשק לצדדים בסכסוך הישראלי-ערבי. במשרד החוץ הבינו שידידי ישראל יסכלו את הספקת הטנקים והמטוסים לירדן אם לא יתאפשר גם לישראל לרכוש טנקים ומטוסים מודרניים.

אין זה המקום להכנס לפרטי הדיונים הרבים שנערכו עם המלך ונציגיו מאז אפריל 1964 אולם בהקשר למחקר זה חשוב לציין כי המימשל האמריקאי סבר כי הנושא הראשון שבו עליו לטפל הוא הספקת טנקים, נגמ"שים ותותחים לצבא ירדן, תוך תיקווה שניתן יהיה ל"מסמס" את הבקשה למטוסים. בארה"ב הוכנו עבודות מטה רבות והתקיימו פגישות בין נציגים אמריקאיים לבין הצמרת הישראלית, כהכנה לפגישה שתוכננה בין אשכול לג'ונסון ב-1 ביוני 1964.

"ציפטיין"

"פאטון" משודרג - מגח

במשרד ההגנה והמועצה לבטחון לאומי הבינו את הצורך הישראלי בטנקים מודרניים. באותה עת לצרפת ולגרמניה לא היו עדיין טנקים משלהם, שאותם יכלו לספק לישראל והצורך בטנקים גם לא היה יכול להתמלא על ידי בריטניה. זו סיפקה, אומנם, "צנטוריונים" אך אלה היו נחותים מה"פאטונים" האמריקאיים ומהטנקים הסובייטיים. אמנם באותה עת הבריטים כבר היו להוטים, משיקולים כלכליים, למכור את טנק הדור הבא, ה"ציפטיין", אך הוא היה עדיין בשלבי פיתוח ראשונים ומחירו הצפוי היה גבוה מאד. לעומת זאת, משרד החוץ דבק בעמדה

שישראל חזקה דיה בזכות הנשק שרכשה באירופה, מה גם שארה"ב תגן על ישראל בעת צרה; לכן אין צורך לספק לה נשק, שכן הספקתו תפגע במעמד ארה"ב בעולם הערבי.¹²

מהפרוטוקולים האמריקאים עולה כי בנושא אחד היתה תמימות דעים מלאה של כל זרועות המימשל: כולם דרשו שתמורת נשק אמריקאי ישראל תתחייב לוותר על בניית יכולות אסטרטגיות - לא לפתח נשק גרעיני ולא לרכוש טילי קרקע-קרקע מצרפת. כזכור, ישראל איכזבה את הגורמים במימשל שקיוו כי החלטת קנדי ב-1962 לאשר מכירת טילי "הוק" ללא תנאים תגרור מחוות מצד ישראל בעניין החזרת הפליטים הערביים ובתחום הגרעין ולכן הם המליצו לנשיא להתנות, במפורש, את מכירת הטנקים בקבלת התחייבויות מוצקות בנושא הגרעיני.

מסמכי FRUS מלמדים כי במהלך התקופה שמאז ביקור רבין בנובמבר 1963 ועד לביקור אשכול

ביוני 1964 התנהלו דיונים אינטנסיביים בבקשת ישראל לרכישת טנקים בתוך המימשל האמריקאי ובינו לבין ישראל. ישראל ביקשה טנקים אמריקאיים מודרניים רבים ואשראי לרכישתם ואילו ארה"ב שאפה שישראל תרכוש את הטנקים הנחוצים לה בגרמניה ובבריטניה, תוך שהיא מוכנה לסייע במימון הרכש, המשך למדיניות "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו". במסגרת זו יצאו רוברט קומר ועוזר סגן שר ההגנה פרנק סלואן (Frank Sloan) לבריטניה ולגרמניה לברר האם ניתן לספק משם את צרכי ישראל בטנקים.

"צנטוריון"

הפגישות התקיימו בין ה-3 ל-8 במאי 1964 והתברר בהן כי הבריטים מוכנים למכור למעלה מ-200 "צנטוריונים" משודרגים (שהותקן בהם תותח 105 מ"מ) ובשלב מאוחר יותר גם את הטנקים החדשים מסוג "צ'יפטיין". הנכונות נבעה משיקולים כלכליים, שגברו על הנטייה המסורתית של משרד החוץ הבריטי לא להרגיז את העולם הערבי, בעיקר לא את ירדן, סעודיה, לוב ומדינות המפרץ. לגרמנים באותה עת עדיין לא היה טנק משלהם ולכן דובר איתם על מכירת "פאטונים" מיושנים שיצאו מהשרות ב"בונדסווהר", שנתפסה בארה"ב כפחות מזיקה לעניין האמריקאי מאשר הספקת "פאטונים", במישרין מארה"ב. אבל כאן צצה בעיה חדשה שכן הקנצלר ארהארד, שר החוץ שרדד ושר ההגנה פון הסל נרתעו מלספק טנקי "פאטונים" לישראל, משיקולים מדיניים וכלכליים. יתר על כן, לאמריקאים התברר שהעדר שיתוף פעולה מצד הגרמנים עלול לגרום אחריו חרטה וסרוב גם מצד הבריטים.¹³

אחרי הפגישות באירופה, ב-17 במאי, הגיעו קומר וסלואן לישראל ונפגשו עם אשכול, מאיר ופרס במטרה לסכם את הנושאים שעמדו לעלות על סדר היום בביקור הקרוב של אשכול בארה"ב. הדיונים הוקדשו בעיקר, לדרכים לספק את צרכי ישראל בטנקים על-ידי בריטניה ("צנטוריונים" משודרגים ו"צ'יפטיינים") וגרמניה ("פאטונים" משודרגים) ולסיוע כלכלי למימון הרכש. הספקת מפציצים סילוניים לחה"א עלתה רק בשולי הדברים. ישראל העדיפה את ה"פאטונים" מסיבות ברורות: "פאטון" המשודרג ל-M-48A3 היה אמור לעלות 120,000 עד 135,000 דולר והוא היה זול מ"צנטוריון" דגם 8, הנחות ממנו מבחינה מבצעית, שעלה כ-150,000 דולר (דגם 5 המשודרג עלה כ-90,000 דולר). יתר על כן, עלות ה"פאטונים" היתה יכולה להיות נמוכה עוד יותר אם הטנקים יסופקו חנים על ידי גרמניה ויהיה צורך רק לשפץ ולשדרג אותם. אשכול טען בפני האמריקאים שישראל זקוקה מיד ל-300 טנקים זולים וכי אחרי רכישתם הוא יחליט לגבי ה-200 הנותרים, (למשל, האם לרכוש "צ'יפטיינים" יקרים). הבקשה של ישראל התרכזה, איפה, ב"פאטונים", כאשר ה"צנטוריונים" היו אמורים להשלים את הצרכים, מעבר לכמויות שיסופקו על ידי גרמניה. השורה התחתונה: ישראל רצתה "פאטונים" והאמריקאים תיעלו את הבקשה לכיוון של גרמניה ובריטניה. גרמניה היתה אמורה להעניק "פאטונים" שיצאו מהשרות ובריטניה היתה אמורה למכור "צנטוריונים" בהיקף שישלים את צרכי צה"ל. הפתרון הגרמני היה נוח לארה"ב משיקולים מדיניים ונוח לישראל משיקולים כלכליים. בישראל גם הבינו כי ארה"ב לא תסכים שרק "פאטונים" (אמריקאים-גרמנים) יחזקו את צה"ל ולכן יהיה צורך להצטייד גם ב"צנטוריונים".

מהפרוטוקולים האמריקאים עולה כי רק לקראת סוף הפגישה אמר פרס שישראל תרצה לדון עם ארה"ב גם בחיזוק עוצמתה האווירית. פרס הוסיף כי ישראל זקוקה למספר עשרות מטוסים כבדים יותר מה"מיראז", שכן שדות תעופה שהמצרים מקימים הולכים ומתרחקים מקהיר. לדבריו, רכישת מפציצי תקיפה קלים, כמו "סקייהוק", או F-5, תאפשר לישראל לצמצם את התוכניות להצטיידות בטילי קרקע-קרקע.¹⁴ בסופן של השיחות לא הגיעו שני הצדדים לסיכום, שכן השאלה העיקרית נותרה פתוחה: איך לגרום לממשלת גרמניה לשתף פעולה ולספק טנקי "פאטון" ישנים (שדרוג הטנקים אף הוא הציף מספר בעיות אך אלה היו משניות).

התחנה החשובה הבאה בדרך לארסנל האמריקאי - ל"פאטונים" ובהמשך גם ל"סקייהוקים" - היתה הפגישה של ג'ונסון עם אשכול, שהתקיימה ב-1 ביוני 1964. בן גוריון נפגש עם נשיא ארה"ב אך זו היתה הפעם הראשונה שראש הממשלה ביקר בארה"ב כאורחו הרשמי של הנשיא. יש לזכור כי ג'ונסון היה מאז ומתמיד ידיד ישראל וכי בנובמבר 1964 עמדו להתקיים בחירות לנשיאות, שהיו חשובות לו מאד. ג'ונסון זכה בנשיאות בעקבות רצח קנדי בנובמבר 1963 ובנובמבר 1964 הוא התכוון להעמיד עצמו, לראשונה, למבחן הבחורים האמריקאיים. תאור מפורט של הפגישה מצוי ב-FRUS וממנו עולה כי היא החלה בשיחה בארבע עיניים של הנשיא עם ראש הממשלה, שנמשכה 15 דקות ואח"כ הצטרפו אליהם המשתתפים האחרים, למשך שעה נוספת. ג'ונסון אמר לאשכול: "אני רוצה להבטיחך שאין אנו תמימים לגבי נאצר אך אנו רוצים למנוע ממנו להסחף לזרועות ברית המועצות". הוא גם הוסיף ש"אם נפנה את גבנו לערבים גם ישראל תפגע מכך".

"צנטוריון"

הנשיא היה מאד ידידותי והוא פרט את עמדתו בששת הנושאים שעל סדר היום ביחסי ארה"ב-ישראל:

1. ארה"ב תתמוך בחלוקת מי הירדן על פי תוכנית ג'ונסון.
2. ארה"ב תסייע לישראל לרכוש טנקים.
3. ארה"ב מחוייבת לבטחון ישראל והנשיא עומד איתן אחריה בכל הנושאים הנוגעים לאינטרסים החיוניים שלה.
4. ארה"ב סבורה כי ישראל מודאגת שלא לצורך מטילי קרקע-קרקע הפרימיטיביים של מצרים [זו דרך דיפלומטית לבקש מישראל לחדול מפיתוח טילי קרקע-קרקע משלה].
5. ארה"ב מתנגדת להתפשטות נשק גרעיני [זו דרך דיפלומטית להורות לישראל לחדול מפיתוח יכולות גרעיניות].
6. ארה"ב מוכנה לסייע ככל האפשר בפיתוח מתקני התפלה, גם גרעיניים.

בשל קוצר היריעה נתייחס רק לדיון ברכש הטנקים ונציין שענין מטוסי הקרב לא עלה גם בפגישה זו. אשכול הודה לנשיא על הבנתו בנושא הטנקים אך עמד על דעתו שה"פאטונים" האמריקאיים עדיפים על ה"צנטוריונים", שבריטניה יכולה לספק לישראל. עם זאת הוא היה מודע לקושי האמריקאי לספק טנקים במישרין ולכן הוא העלה את הרעיון שכבר נבחן עם משלחת קומר-סלואן, בתל-אביב, שה"פאטונים" יספקו על-ידי גרמניה ושאיטליה תסייע בטשטוש מקורם.¹⁵

בפגישה מאוחרת יותר פרט פרס בפני קומר את רעיונותיו למימוש הנכונות האמריקאית לספק "פאטונים" לישראל, במבצע שניתן לכנותו "העיסקה הגרמנית" ו"הגיזב האיטלקי".

(1) מערב גרמניה תשפץ ותעביר לישראל 232 טנקי M-48A1 ישנים, שיוצאו מהסד"כ הגרמני, ובמקומם תרכוש בארה"ב מספר דומה של טנקים חדישים מדגם M-48A3.

(2) ההעברה תבצע בדרך סיבובית: הטנקים הגרמניים יועברו לצבא איטליה, שידאג להחלפת מנועי הבנזין במנועי דיזל במפעל איטלקי ומשם הם ישלחו לישראל. החלפת תותח 90 מ"מ בתותח 105 מ"מ תבצע בישראל.

(3) ארה"ב תמכור תותחים ומנועים לצורך שדרוג הטנקים (המימשל סרב לבקשת פרס לקבל הנחות במחיר ערכות השדרוג, אך הוא לא התייאש וביקש הנחות במחיר חלקי חילוף ותחמושת).

פרס דיווח לקומר על הצלחתו לשכנע באיטליה את שר ההגנה אנדראוטי ואת ראש המודיעין וסגנו להרתם למבצע, וביקש שהנשיא ג'ונסון ישכנע את הקנצלר ארהארד, שעמד לבקר בארה"ב בחודש יולי, לבצע את חלקו.¹⁶ ג'ונסון לחץ וארהארד הסכים, על אף אי-הנחות של ממשלתו. הגרמנים היתנו את ביצוע

העיסקה בסודיות מלאה, שכן הם חששו כי שחשיפת חלקם בהספקת טנקים לישראל תסכן את מעמדם בעולם הערבי ותביא להכרת הערבים בממשלת גרמניה המזרחית.¹⁷ בספטמבר 1964 הגיע פרס ללונדון ובעקבות המשא ומתן שנוהל במשרד החוץ שם סוכם על רכש 250 "צנטוריונים", ציוד לשדרוגם ותחמושת שיסופקו במהלך שלוש השנים הבאות, בשווי 7.5 עד 8 מליון ליש"ט (באותה עת ליש"ט אחת היתה שווה 2.8 דולרים). הבריטים, כמו הגרמנים והאמריקאים, דרשו שההסכם וביצועו יהיו סודיים והוא נוסח באופן שימזער את הנזק לבריטניה אם קיומו יתגלה למדינות ערב.¹⁸

באוקטובר 1964 נחתמה העיסקה הגרמנית, אף כי כבר ביולי התברר כי הגרמנים יוכלו לספק רק 150 טנקים. סמוך לתחילת ביצועה החל להתפרסם מידע אודותיה בעיתוני גרמניה וארה"ב ושמעון פרס סיפר ביזכרונותיו כי "לימים יצאו הטנקים מגרמניה, על נגרים, בדרכם לישראל. בדרך לרומא צריכים היו לעבור בשער עתיק וצריח של אחד הטנקים נתקע בקשת השער. חיפשנו דרך לחלץ את הטנק בלי לפגוע בשער, ובינתיים נעצרה התנועה באזור למשך שעות ארוכות. עיתונאים חקרו וגילו את סיבת "הפקק", וממילא הופרה חשאיות העיסקה".¹⁹ בעקבות חשיפת העיסקה הגרמנית איימו מדינות ערב על מערב גרמניה כי ינתקו את יחסיהם הדיפלומטיים עימה ומצרים אף הגדילה לעשות ובינואר 1965 הזמינה לביקור את מנהיג מזרח גרמניה וולטר אולברייכט (ובפברואר היא הכירה בה, פעולה שהיתה סטירת לחי למערב גרמניה). התגובה הערבית היתה מאד אפקטיבית וב-12 בפברואר 1965 ארהארד עצר את הספקת הטנקים מגרמניה, כאשר עד מועד זה הגיעו לישראל רק 40 טנקים. הדילמה חזרה איפוא, למגרש האמריקאי שכן העיסקה הגרמנית התפוגגה וארה"ב עמדה מול לחץ ישראלי לספק, לפחות, את 110 הטנקים שלא הגיעו מגרמניה.

פרס לא הסביר איך הגיעו הטנקים "לדרך לרומא" לשם כך יש לחזור לפרטי הג'וב האיטלקי, כפי שתוארו בזכרונות האלוף ישראל טל. על מנת להסוות את המישלוח לישראל סוכם כי הטנקים הגרמניים יועברו לאיטליה, מבלי שיהיה צורך לצייד אותם ברשיונות יצוא, ושם, במפעל בצפון איטליה, יותקן בהם מנוע דיזל. מאיטליה הם ישלחו לישראל. האיטלקים היו אמורים להייהנות מהעסקה בדרך של הגדלת התעסוקה באזור שהיה מוכה אבטלה וגם להשאיר אצלם 20 טנקים כ"דמי טיפול". התאור המרתק, עצוב-מצחיק, של טל כלל את הפרטים הבאים: הדרישה הישראלית לקבל טנקים מודרניים נבעה, בין השאר, גם מהדיעה שהסובייטים עומדים לספק לערבים טנקים מודרניים מסוג T-62 בעלי תותח 115 מ"מ שלפגזיו יכולת חדירה משופרת. המאמץ האמריקאי "לשמור מרחק" מישראל התבטא גם בסרובם לספק את תותח 105 מ"מ שהיה נחוץ לשדרוג ה"פאטון" והם העדיפו שצה"ל ירכוש תותח בקליבר זה (L-74) מהבריטים. רק אחרי שטל הוכיח לקצינים ולמהנדסים האמריקאיים שלא ניתן להתקין את התותח הבריטי ב"פאטון" הם נאותו לספק תותח 105 מ"מ (M-68) משלהם, וזאת בנוסף להספקת מנוע דיזל ומערכת כוח הידראולי לצריח. הג'וב האיטלקי היה מעשה מרקחת משונה: ראשית, באיטליה עדיין לא הוקם מפעל שיבצע את החלפת המנועים. שנית, העיסקה סוכמה בין ישראל לבין "המוסד" האיטלקי שהעביר פקודות לצבא באמצעות ראש לישכת הרמטכ"ל ולכן הרמטכ"ל וראשו לא היו בסוד העניין. שלישית, למרבית הבזיון, התעשיין האיטלקי שהיה צריך להקים את המפעל, ליד מילנו, התגלה כנוכל בעל עבר פאשיסטי. הג'וב האיטלקי נחשף כשרכבת שהובילה 40 טנקים מגרמניה לאיטליה נתקעה בהרי האלפים, שכן הטנקים הטעונים עליה היו גבוהים מהמנהרה שבדרך לאיטליה. התמונות של שיירת הטנקים התקועה הופיעו בעיתונות האיטלקית, הפרשה התפוצצה, אירגונים קומוניסטים באיטליה יצאו בהפגנות מול שגרירות ישראל ומחו על שיתוף הפעולה עם התעשיין הפאשיסט.²⁰

חשוב מאוד להזכיר כי במקביל לדיונים על הספקת נשק לישראל, במהלך 1964, ניהלה ארה"ב דיונים דומים עם הירדנים וכי הדיונים עם ישראל היו צמודים, תרתי משמע, לדיונים עם ירדן. המלך חוסיין ביקש גם הוא לרכוש "פאטונים" ובנוסף גם מטוסי קרב על-קוליים ("סטארפיטר" F-104G), במקום מטוסי ה"האנטר" המתישנים. המלך נפגש עם שר ההגנה מקנמרה ב-15 באפריל 1964 והסביר שהפיקוד הערבי המאוחד יספק לו תקציב למודרניזציה

”סטארפייטר” ירדני F-104

של צבאו וכי הסובייטים הציעו לו מטוסי “מיג-21” ונשק אחר בתנאים נוחים מאוד. ביקור המלך ואחר כך, ביולי, ביקור הרמטכ”ל, בריגדיר חאמאש, הכניסו את המימשל האמריקאי לדילמה: מצד אחד, לא עלה על דעתם לאפשר לירדן לערוק להשפעה הסובייטית. מצד שני, לכל היה ברור כי ידדי ישראל לא יעברו בשתיקה על חימוש ירדן בעוד שארה”ב מסרבת למכור לישראל נשק מודרני. יתר על כן, באותה עת היה כבר ידוע כי ארה”ב מתכוונת לספק לסעודיה טילי “הוק” וכי היא פועלת שבריטניה תספק לסעודים מטוסי ירוט מודרניים מסוג

”לייטנינג”.²¹ האמריקאים לא חיכו להסכם: כדי להרגיע את המלך הם החלו לספק לירדן “פאטונים” מיושנים מסוג M-48 במקביל לדיונים עם ישראל.

בחודש ספטמבר 1964 מחה אשכול בפני המימשל על כי אספקת ה”פאטונים” לישראל תקועה בעוד שירדן כבר קיבלה 46 [48] טנקים,²²

מעניין לציין כי המימשל בארה”ב התנגד להספקת נשק מודרני אמריקאי גם לירדן. המימשל לא האמין שהמפקדה הערבית המאוחדת תעמוד בהבטחתה לממן רכישת נשק לצבא ירדן ובכל מקרה, המימשל חשש שתחזוקת הנשק תטיל על ירדן עול כלכלי שלא תוכל לעמוד בו. בקשות המלך יצרו בעיה כפולה למימשל (“הדילמה הירדנית”), האחת, לאמריקאים היה קושי לספק לירדן מטוסים שנועדו לשפר את כושר הלחימה הערבי בהקשר להטיית מקורות הירדן. דהיינו לספק נשק שיסייע לתקוף את ישראל השואבת מים בהיקף שהוקצב לה על פי תוכנית ג’ונסטון, שקיבלה את אישור ארה”ב. השניה, האמריקאים הבינו שהספקת מטוסים לירדן תביא בעקבותיה מיד גם דרישה ישראלית לרכוש מטוסים בארה”ב.

לקראת סוף שנת 1964 גבר הלחץ על המימשל האמריקאי, שהתחייב לתת תשובה לבקשות המלך בינואר 1965. בראשית ינואר המימשל עידכן את ממשלת ישראל על המו”מ המתנהל עם הירדנים ואשכול הביע את התנגדותו הנחרצת להספקת נשק אמריקאי לירדן. חילופי הדברים בין ישראל והמימשל האמריקאי היו בטונים גבוהים ובשלב מסוים הזהיר קומר את אשכול כי לחצו לביטול הספקת הנשק לירדן עלול להביא לנסיגה מהסכמת ארה”ב לספק ערכות לשידרוג ה”פאטונים”.²³

המימשל הבין את הבעיה הפוליטית הקשה שנוצרה - רעש מצד תומכי ישראל עלול לטרפד את מדיניות המימשל במזרח התיכון - ושלח שוב לישראל את רוברט קומר ב-11 בפברואר 1965, מספר ימים אחרי שפיליפס טאלבוט, עוזר שר החוץ לענייני המזרח התיכון, יצא לעמאן על מנת לסגור את ההסכם עם הירדנים. קומר היה החלוץ של מה שכונה בהמשך משלחת הארימן-קומר, שבראשה עמד השגריר הנודד, אווריל הארימן, מי שהיה מושל מדינת ניו יורק והיה ידוע בקשריו ההדוקים עם הציבור היהודי ובאהדתו לישראל. על המשלחת הוטל להרגיע את ממשלת ישראל: להסביר את נחיצות ההענות לבקשות ירדן ולהתמקח על הפיצוי לישראל. חלוקת העבודה במשלחת היתה ברורה: הארימן היה “השוטר הטוב” וקומר “השוטר הרע”.

ביום שישי, 12 בפברואר 1965, החל קומר בסדרת פגישות עם אשכול, מאיר, אבן, פרס, רבין ואחרים והדיווחים המופיעים ב-FRUS מספקים תמונה מרתקת על אשר התרחש בהם: קומר ניסה להסביר לישראלים כי הספקת נשק אמריקאי לירדן היא הרע במיעוטו, אך הישראלים כעסו מאוד. הם לחצו להקטנת הכמויות שיופקו לירדן ולקבלת הבטחה שה”פאטונים” הירדנים לא יוצבו מול ישראל, מצד אחד, ולקבלת פיצוי הולם, מצד שני. בראש ובראשונה היתה דרישה לחדש את הספקת ה”פאטונים”, אחרי שהגרמנים הודיעו כי הם נסוגים מההסכם

עמם. אשכול אמר, בפרוש, כי על ארה"ב לספק לישראל נשק כשם שהיא מספקת אותו לירדן. בתום שלושה ימי דיונים הסתבר לצד הישראלי כי קומר לא הוסמך לדון על פיצוי לישראל וכל אשר יכול היה לתרום למשא ומתן היה חזרה על הבטחות כלליות למחויבות אמריקאית לבטחונה של ישראל. קומר בא לדיונים בדיימ ריקות משום שהמימשל האמין שישראל תסתפק ברכש 400 הטנקים שכבר היו בצנרת: 150 "פאטונים" מגרמניה ו-250 "צנטוריונים". ממשלת ישראל "איכזבה" את קומר ודרשה לקבל מארה"ב, במישרין, טנקים רבים, טובים מאלה שיסופקו לירדן, וזאת כפיצוי על ביטול הספקת ה"פאטונים" מגרמניה, מצד אחד, והפרת המאזן האסטרטגי, מצד שני.²⁴

אחרי שלוש פגישות עם אשכול שב קומר לווינגטון ב-15 בפברואר ובדו"ח שהגיש לנשיא תאר את התוצאה החיובית, היחידה, מבחינתו: ביקורו איפשר לישראלים להוציא קיטור ולהתחיל תהליך שבו הם יבינו את המציאות העומדת בפניהם. עם זאת לא היו לו אשליות: הוא הבין כי ישראל תפעל בכל כוחה להכשיל את העסקה הירדנית אם הפיצוי לא יראה לה.²⁵

עם שובו של קומר הוחל בסיבוב נוסף של התייעצות בין גורמי המימשל ונקבעה עמדה חדשה אותה היה על הארימן שהצטרף לקומר, להציג בפני ישראל. ב-20 בפברואר התקיימה שיחת טלפון קשה מאוד בין הנשיא לבין הבנקאי היהודי, אייב פיינברג, ידיד ישראל שהיה מקורב מאוד לנשיא. ג'ונסון הזהיר את אשכול, באמצעות פיינברג, מפני התעקשות ודרישות מופרזות שעלולה לטרפד את העסקה הירדנית ולגרום ל"תוצאות נוראיות" וגם להפסקת הספקת נשק לישראל.²⁶

ב-25 בפברואר 1965 החלו בתל אביב הדיונים עם המשלחת האמריקאית המורחבת, שכללה את הארימן, קומר, ואת השגריר בארבור. מבחינת ישראל הנושא העיקרי בדיונים היה רכש מארה"ב ובנוסף לכך ההתנכלויות הערביות למפעל המוביל הארצי, והרצון לקשרים דיפלומטיים עם אירן, תורכיה והודו.

הנציגים הישראליים חזרו והדגישו את ההתפתחויות האחרונות בעולם הערבי, שלא בישרו טובות לישראל ולמערב והצדיקו את הצורך לשרג את הנשק של צה"ל: הרדיקליזציה של העולם הערבי בהנהגתו של נאצר התגברה וכך גם המעורבות המצרית בתימן ובערב הסעודית. ועידות פיסגה ערביות התכנסו במהלך 1964, בינואר ובספטמבר, לגיבוש ההתנגדות להפעלה המתוכננת של המוביל הארצי ובעקבותיהן זורזה התעצמות צבאות ערב, הוקמה המיפקדה הערבית המאוחדת והתגבשה התמיכה באש"ף. מצרים חתמה על עסקת נשק חדשה עם בריה"מ ואף הביעה את תמיכתה בפעולות הווייטקונג.²⁷

העניין של האמריקאים בדיונים היה לקבל הסכמה בשתיקה של ישראל למכירת נשק לירדן ולהבטיח שישראל לא תצא למתקפת מנע לסיכול מפעל ההטיה הערבי (בנוסף הם חזרו והעלו את העניין הגרעיני). בפגישה שהתקיימה ב-27 בפברואר 1965 העלה אשכול את דרישות ישראל בתחום הרכש. זו היתה הפעם הראשונה שהרכש האווירי עלה כסעיף מרכזי במשא ומתן ברמה גבוהה עם האמריקאים. להלן הדרישות:

ראשית, הצורך במטוסי תקיפה כבדים, כמענה להצטיידות הערבית במפציצי "טופולב-16" ו-"איליושין-28". ישראל זקוקה למטוסי "פאנטום" אך מבינה שאין סיכוי שארה"ב תסכים לספקם. בעדיפות שניה נמצא ה"מיראז'-4" הצרפתי, אך ישראל לא מסוגלת לשלם את מחירו הגבוה (5 מיליון דולר) ולכן במקום מטוסים משוכללים ויקרים ישראל מוכנה להסתפק ב-75 מפציצים מיושנים מסוג B-66. כוונת ישראל היתה לרכוש אותם בזול, שכן הם הוצאו בהדרגה משרות בחא"א לאחר שייצורם נפסק, ולהשתמש בחלקם כמקור לחלקי חילוף.

מפציץ B-66

הם הוצאו בהדרגה משרות בחא"א לאחר שייצורם נפסק, ולהשתמש בחלקם כמקור לחלקי חילוף.

ישראל לא התעקשה על רכש B-66 והיתה מוכנה לקבל מטוס אחר בעל תכונות דומות. שנית, הצורך בטנקים, שארה"ב תספק לפחות את 90 הטנקים שהיה על גרמניה לספק על פי ההסכמים משנת 1964, מעבר ל-40 שסופקו לפני שהעיסקה הגרמנית נחשפה, כנראה שבישראל היתה תיקווה לקבל את 20 ה"פאטונים" שהאיטלקים נטלו כ"דמי טיפול".²⁸ בשלב זה הפכו הדיונים למו"מ קשוח שהתנהל בין סוחרים ממולחים. הצד האמריקאי היה החזק, כמובן, אך הייתה נקודת תורפה בעמדתו. האמריקאים והישראלים הבינו כי ארה"ב לחוצה משום שלמלך הובטחה תשובה עד סוף ינואר 1965 והמועד כבר חלף. פנייה ירדנית למחנה הסובייטי הייתה הרת אסון למדיניות האמריקאית, אך גם לישראל, והשאלה היתה מי ישבר ראשון.

לשני הצדדים היה ברור שלפחות עסקת הטנקים תבצע, כך או כך, אך הישראלים ניסו לחזק את עמדת המיקוח שלהם ואיימו שיפנו לדעת הקהל האמריקאית וכשילו את עסקות הנשק עם ירדן וסעודיה ואילו האמריקאים רצו לצמצם את הספקת הנשק לצה"ל ולהצמידה לקבלת התחייבויות ישראלית בתחום הגרעיני והמדיני.

כך, למשל, אשכול שיחק את ה"נעבעכדיקער": הוא הצביע על הבחירות בישראל העומדות להתקיים בנובמבר והדגיש שאיננו יכול להעביר בממשלה הסכמות עם ארה"ב בדבר חימוש ירדן כל עוד שאין לצידן חבילת רכש ישראלית. עמדתו הנגדית של ג'ונסון היתה שהוא מוכן לחזור מההבנות עם ירדן אך כל האחריות תפול על ישראל. רבין תאר בזכרונותו את ההתנהלות הנוקשה של קומר: "קומר... נקט לשון חריפה שאף איום לא נעדר ממנה", וגם, "שוב ניסה קומר להציק בשאלות".²⁹ במברקים לושינגטון, דיווח קומר על "האופן החריף" שבו הוצגו הטענות האמריקאיים, בעיקר בנושא הגרעיני והוסיף "אני מופתע מכך שהישראלים עדיין מוכנים לדבר איתי".³⁰

כאמור, בשיחות עם הארימן וקומר עלו לראשונה, לדיון קונקרטי, צרכי הרכש האווירי. ביום 27 בפברואר 1965, העלה אשכול את הרעיון לרכש מפציצים מיושנים מסוג B-66. למחרת הופיע ויצמן בפני האמריקאים והסביר כי ה-B-66 אינו מתאים לצרכי חה"א וכי הוא מעדיף לרכוש מטוסי "ווטור" צרפתיים ולשדרגם בעזרת מנועי Spey בריטיים (המטוס המשודרג כונה "סופר-ווטור" ובהמשך יורחב בענינו). האמריקאים היו מוכנים לשקול את הרעיון, שכן יתרונו היה בכך שארה"ב לא תהיה ספק מפציצים, ולשם כך הם אפילו מוכנים לבחון את האפשרות לסבסד את רכש המטוס.³¹

אחרי שורה ארוכה מאד של דיונים, כולל איומים בפיצוץ (משני הצדדים) התגבשה הסכמה שבוטאה בשני מסמכים: מזכר ההבנות שנחתם ב-10 במארס 1965 וההסכם לרכישת טנקי "פאטון" שנחתם ב-29 ביולי 1965.³²

ההסכמים התייחסו לנושאים הבאים:

רכש טנקים: ארה"ב תמכור לישראל 110 טנקים מסוג M-48A2C (בעלי מנוע דיזל ותותח 90 מ"מ) ו-110 מערכות הסבה לתותחי 105 מ"מ וזאת במקום הטנקים שגרמניה לא סיפקה לישראל.

בנוסף, ארה"ב תמכור 100 טנקים מסוג M-48A1 (בעלי מנוע בנזין ותותח 90 מ"מ) ו-140 ערכות לשדרוג טנקים מסוג M-48A1 (כמות שאיפשרה לשדרג גם את 40 הטנקים הגרמנים שכבר הגיעו לישראל). היקף העסקה היה 32 מליון דולרים שישולמו במשך שנתיים או יותר. (בסופו של דבר נמכרו ה"פאטונים" באשראי ל-10 שנים)³³

רכש מטוסים: בשונה מההתייחסות המפורטת להספקת הטנקים, כל אשר סוכם היה כי "ארה"ב מוכנה להבטיח שלישראל תנתן הזדמנות לרכוש כמות מסוימת של מטוסי קרב מארה"ב, אם לא תתאפשר רכישתם במקורות מערביים אחרים".

במהלך הדיונים סוכם בעל פה כי "הכמות המסויימת"

מפציץ B-66

לא תעלה על 24 מטוסים, מבלי לציין את סוגם, אף כי במהלך הדיונים הזכירו נציגי ישראל שלוש סוגי מטוסים: F-5 ו-B-66, האמריקאים, וה"סופר ווטור" הצרפתי. האמריקאים הסתייגו מאוד מהבקשה לרכש מפציצים, אפילו לרכש ה-B-66 המיושנים, וטענו שהמטוס לא יענה על צרכי ישראל, מצד אחד, ויעורר את חמת קהיר, מצד שני.³⁴

לסיום, תאור המאמץ המדיני מצביע על ארבעה נושאים בולטים בהסכמים בין ישראל וארה"ב: ההצמדה לירדן; הצורך של ארה"ב לספק "פאטונים" לירדן היה הגורם העיקרי להענות המימשל לבקשות ישראל לרכש "פאטונים". בתמורה, ישראל התחייבה בעל פה שלא תפעל להכשלת הספקת נשק אמריקאי לירדן ואכן ארה"ב ניהלה במקביל, מו"מ גם עם ירדן וב-18 במאוס נחתם עימה מזכר הבנות שעל פיו, ובנוסף ל-50 הטנקים שכבר סופקו ב-1964 יקבל צבא ירדן, בשלב ראשון, 100 טנקים מסוג M-48A1 ו-50 נגמ"שים. בשלב השני היתה צפויה הספקת 100 טנקים נוספים, שסוגם טרם נקבע. בסופו של דבר מצבת הטנקים האמריקאיים שבידי ירדן היתה אמורה לכלול כ-200 טנקים שסופקו על פי מזכר הבנות וגדוד טנקים מיושנים, מסוג M-47, שסופקו בעבר הרחוק יותר.³⁵ גם במקרה הירדני הטיפול בבקשה למטוסים אמריקאיים נדחה למועד מאוחר יותר.

הירדנים התחייבו בפני ארה"ב כי לא ירכשו נשק מבריה"מ ולא יציבו "פאטונים" בגדה המערבית. לא עברו ימים רבים וישראל התלוננה בפני ארה"ב כי המלך לא עומד בהבטחתו ובתגובה לפניית שגריר ארה"ב בעמאן אמר המלך כי הטנקים שהועברו היו מיושנים מסוג "צ'אריוט", וכי הם משמשים כאמצעי נ"ט ואינם מכשיר התקפי.³⁶ לא למותר להזכיר כי במלחמת ששת הימים השתתפו הטנקים הירדניים ומהם אבדו 120 "פאטונים" וגם 60 "צנטוריונים" ו-M-47 (ראה עוד בענין ההצמדה בהמשך פרק זה).

מדיניות הבטחון הישראלית: למרות הלחץ האמריקאי ישראל סרבה להתחייב שלא לפתוח במלחמה מול הנסיונות הערביים להטות את מקורות הירדן. עם זאת, בפועל נהגה ישראל לפי הציפיות האמריקאיות ואחרי חתימת מיזכר ההבנה צה"ל חדל להפעיל מטוסים וארטילריה מול הסורים, אמצעים שהופעלו בסוף 1964. מאז מאוס 1965 תותחי הטנקים עשו את עיקר העבודה, ולא כמו קודם, מטוסים וארטילריה.³⁷ מזכרונות רבין עולה שהארימן וקומר נתנו הסכמה בשתיקה לדרך פעולה זאת.³⁸

נושא הגרעין: ישראל סרבה לחתום על התחייבויות חדשות בתחום הגרעיני. המימשל הסתפק בהבטחת אשכול לג'ונסון כי ישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני למזרח התיכון ובהנחיית הנשיא נזנחה הדרישה שישראל תעמיד את הכור בדימונה לפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א, IAEA). העמדה הישראלית בענין הגרעיני הסתייעה בגמישות שגילה אשכול בפגישה עם ג'ונסון, שבה הסכים כי ארה"ב תודיע למצרים שישראל לא מפתחת נשק גרעיני וגם בטיעון כי אין פיקוח של סבא"א על הכור המצרי. יש לזכור כי באותה עת כבר ביקרו מומחים אמריקאיים, מדי פעם, בכור בדימונה.

סודיות: לארה"ב היה מאוד חשוב שפרטי ההסכם ישמרו בסודיות מוחלטת שכן פרסומם היה מעורר רגשות אנטי-אמריקאיים בעולם הערבי, מצד אחד, ומעלה מיד את הדרישות הירדניות, מצד שני. האמריקאים היו מודעים לרצון של ישראל לתת פרסום, רב ומוקדם, להסכם הן משיקולים מדיניים (ביטוי לתמיכת ארה"ב והיותה משקל נגד לתמיכה הסובייטית במצרים) והן משיקולים פנימיים (חיזוק מעמדו של אשכול, מול אנשי בן גוריון, והבחירות לכנסת שעמדו להתקיים בסוף השנה). למרות זאת, הם החליטו על סודיות וכללו בהסכם סעיף שאיפשר להם להפסיק את הספקת הנשק, אם הסודיות תופר.

סיכום - המו"מ עם ארה"ב בשנים 1963 עד 1965 הביא להישגים מדיניים שאיפשרו לצה"ל רכש של נשק אמריקאי מסוגים שהיו קריטיים למימוש תפיסת הבטחון.

ההתנהלות הישראלית, בהנהגת ראש הממשלה אשכול, הביאה להישגים המדיניים ועל כך זכה להערכה הן בזכרונות רבין והן בזכרונות פרס.

המשא ומתן עם האמריקאים נמשך זמן רב מאד, למעשה מאז ביקור רבין ויריב באוקטובר 1963 עד לחתימת הסכם ה"פאטונים" ביולי 1965 והסכם ה"סקייהוקים" ביוני 1966. במהלכו

היו אין ספור עליות ומורדות וכמעט פיצוצים אך בסופו של דבר קיבלה ישראל זכות כניסה, היסטורית, לארסנל האמריקאי. תם העידן של "עולה ביתה אך לא בבית ספרנו". ההיסטוריוגרפיה הישראלית הבליטה את סדר העדיפויות בתוכניות בנין הכח בשנים 1959-1964: עדיפות ראשונה לחה"א ועדיפות שניה לכוחות המשוריינים. בשנת 1964 היה מצבו של חה"א טוב, יחסית לשריון, שכן לרשותו עמד רכש מטוסי ה"מיראז". אין פלא איפוא, שהטקטיקה הישראלית במו"מ היתה לתת עדיפות לרכש ה"פאטונים", מה גם שהאמריקאים העדיפו לדון תחילה בבקשות ירדן וישראל לטנקים.

הטקטיקה השתלמה ובסופו של המו"מ הסכימה ארה"ב למכור לישראל, לראשונה, במישרין, ולא באמצעות בעל ברית אירופאי, טנקים ומטוסים מודרניים, יחסית, ולהעניק לישראל אשראי מסובסד למימון הרכש. יתר על כן, ישראל גם נחלצה בשלום מהנסיונות של משרד החוץ האמריקאי לקשור את הרכש הישראלי להתחייבויות בדבר השימוש בו והנוגעות גם לנושא הגרעין.

את ההישג הישראלי ניתן לזקוף למנהלי המו"מ ולהפעלה מתוחכמת של השדולה היהודית בארה"ב אך לא פחות חשובות היו ההתפתחויות הבין-ערביות באותה עת, שאילצו את ארה"ב להסכים לספק טנקים ומטוסים מודרניים לירדן.

מילה אחרונה, מלחמת ששת הימים פרצה מוקדם מדי ולפיכך ה"פאטונים" לא הספיקו להשתתף בה באופן משמעותי: השתתפו רק שני גדודי טנקים לא-משודרגים מסוג A2 עם תותח 90 מ"מ (102 טנקים, גדוד 79 וגדוד 82 בחטיבה 7) ופלוגה של טנקים משודרגים, מסוג A3 עם תותח 105 מ"מ (15 טנקים בגדוד 79). לשני סוגי הטנקים היו מנועי דיזל אך הם היוו רק 10% מהסדר"כ.³⁹ את המלחמה הכריעו ה"צנטוריונים" עם תותח 105 מ"מ אך עם מנועי הבנזין וה"שרמנים" המיושנים, לאחר שחה"א השיג עליונות אווירית במבצע "מוקד".

הנצחון במלחמת ששת הימים היה נצחון יקר: ביבשה נפגעו לוחמים רבים ב"צנטוריונים" קצרי הנשימה וב"שרמנים" וטנקי AMX-13 דקי השריון; באופן דומה, באויר אבדו טייסים רבים במטוסי תקיפה לא מתאימים מסוג "פוגה מגיסטר", "אוראגן" ו"מיסטר".

הערות לפרק 4

(1) מפגש קודם בנושא בטחון, אם כי בדרג נמוך יחסית, התקיים כבר ביולי 1962 אך הוא הוקדש לסקירה של אמ"ן את הסדר"כ הערבי ולא הוגשו בו בקשות רכש, ראה גזית, עמ' 29-30. פרוטוקול מפגש ראסק-מאיר מופיע ב-FRUS, 1995, מסמך 331.

(2) ראה Ben-zvi, 2002, עמ' 94-98.

(3) ראה FRUS, 1995, מסמך 339.

(4) ראה FRUS, 1995, מסמך 356.

(5) ראה ברזנר, עמ' 110-115. בדיונים במטכ"ל על תוכנית העבודה של צה"ל לשנים 1963 עד 1965 ("חשמונאים") הובעה דאגה רבה בשל סדר"כ הטנקים המיושן. כך, למשל, בישיבת המטכ"ל ב-1 ביולי 1963, אמר רבין, אז סגן הרמטכ"ל, "בנקודה זו של השריון אנו לקויים באופן חמור כרגע בין מה שרצינו לבין מה שיהיה". רבין התכוון למיעוט הטנקים מאיכות גבוהה ("צנטוריונים") ולקצב ההצטיידות האיטי בזחל"מים, תומ"תים וציוד הנדסי".

ראה גרינברג, עמ' 106-107.

(6) ראה FRUS, 2000, עמ' 3-4.

(7) בתארו את המפגש כתב רבין 'עתה החלטנו לתבוע מטוסי תקיפה מסוג "סקייהוק" וטנקים מסוג "פאטון". ראה רבין, עמ' 114. בפרוטוקולים האמריקאים אין איזכור לבקשה לרכש מטוסי קרב.

כפי שיוסבר בהמשך הפרק, אמנם באותה עת עסקו חה"א והמטכ"ל בתוכניות יסודיות למודרניזציה של מערך התקיפה האווירית אך, כנראה, שמשיקולים טקטיים לא הועלתה בקשה לרכש מטוסים במפגש נובמבר 1963.

(8) האיזכור היחידי של מטוסים מופיע במכתב של סגן שר ההגנה פיטר סולברט למפקדי המטות המשולבים מיום 2 בדצמבר 1963, שבו הוא מבקש את חוות דעתו בענין בקשות ישראל לנשק ובו מזכיר את בקשת ישראל גם למטוסים, "אם לא מארה"ב אזי אולי מצרפת", ראה FRUS, 1995, מסמך 375. עם זאת, הפרוטוקולים מהדיונים בווינגטון והמשך המגעים שיתואר להלן מחזקים את הדעה כי בשלב זה, משיקולים טקטיים, לא היה מאמץ רציני לקבל אישור לרכש מטוסי קרב בארה"ב.

(9) תאור המגעים בווינגטון, בנובמבר 1963, מתבסס על FRUS, 1995, מסמכים 359, 360, 368, 375.

(10) ראה FRUS, 2000, מסמך 10.

(11) ראה FRUS, 2000, מסמכים 13 ו-14. מסמך 13 מאפשר הצצה בהתלבטויות בדבר לוח הזמנים בטיפול בבקשת ישראל וגם באופי היחסים המיוחדים בין ארה"ב וישראל. הנשיא לא רצה לבשר לאשכול מוקדם מדי, מחשש שישראל תבוא בבקשה נוספת לפני נובמבר 1964, מועד הבחירות לנשיאות. יועצי הנשיא היו מודעים ל"אחיזה

- המודיעינית" המצוינת של ישראל בווינגטון. הם חששו שמיד עם קבלת החלטה חיובית ישראל תדע על כך, דבר שיחליש את יכולת ארה"ב לקבל ממנה ויתורים תמורת הטנקים.
- (12) ראה, Ben-Zvi, 2004, עמ' 37.
- (13) שמעון פרס סיפר בזכרונו כי כבר ב-1962 הגיע להבנה עם שר ההגנה הגרמני, יוזף שטראוס, בדבר הספקת טנקים לישראל - תחילה "פאטונים" ישנים ואחר כך את הטנק הארופאי, שגרמניה וצרפת היו אמורות לפתוח ביחד ושרברות הימים היה אבי ה"ליאופרד". הבחירות בגרמניה ב-1963 העלו לשלטון את ארהארד, שרדר ופון הסל (שטראוס התפטר מהקבינט בנובמבר 1962) והנהגה החדשה חששה מהתנגדות מדינות ערב ולא התכוונה לקיים את ההבטחות שנתנו אדנאור ושטראוס. ראה קלע דוד, עמ' 60-63. תאור רכש ה"צנטוריונים" מנקודת הראות הבריטית ראה Phythian, עמ' 180-193.
- (14) ראה FRUS, 2000, עמ' 131-137 וברזנר עמ' 88-89 והערה 86 בעמ' 122. ה"צ'פטיין" היה אמור לעלות 300,000 דולר (מחיר לא סופי).
- (15) ראה FRUS, 2000, עמ' 152-159.
- (16) ראה FRUS, 2000, עמ' 166-167.
- (17) ראה Ben-Zvi, 2004, עמ' 45-49 וכן FRUS, 2002, עמ' 166-167 וכן עמ' 214-218. החששות הרבים של גרמניה מפני החשפות הסיוע שלהם לישראל התעורר גם בעבר. כך, למשל, בראשית שנות ה-60 גרמניה לא הירשתה למטוסי חה"א לנחות בבסיסה ולהעמיס את הנשק שהיא העניקה לישראל. צרפת נחלצה לעזרה והסכימה שהנשק יועבר לבסיס חיל האוויר הצרפתי ומשם הוא הוטס לישראל במטוסי חה"א. ראה מירון צור, עמ' 107-108.
- (18) ראה Phythian, עמ' 191.
- (19) לך עם האנשים, עמ' 62-63.
- (20) ראה טל, עמ' 67-69.
- (21) ראה Levey, 2006, ו- Ben-Zvi, 2004, עמ' 49-50.
- (22) ראה FRUS, 2000, עמ' 217.
- (23) ראה FRUS, 2000, עמ' 291-293 וכן עמ' 305-307.
- (24) ראה FRUS, 2000, מסמכים 147, 150, 152 וכן Levey, 2006, עמ' 534. ראה גם הפרוטוקולים שרשם הצד הישראלי, בגנון המדינה תיק חצ-7285/5. כך למשל, בפגישה הראשונה שהתקיימה ב-25 בפברואר בבוקר אמר אשכול: "מאז שפגשתי את הנשיא ביוני [1964] מצבנו הבטחוני הורע באופן החלטי". בין הגורמים להרעה הוא הזכיר את: החשש מפני המפעל הערבי להטיית מי הירדן, הספקת נשק סובייטי מודרני למצרים, התגבשות המפקדה הערבית המאוחדת, היווצרות חזית שניה מול ירדן חזקה וביטול רכש ה"פאטונים" בגרמניה.
- (25) ראה FRUS, 2000, עמ' 330-332 ועמ' 334-336.
- (26) ראה Johnson, עמ' 23-28.
- (27) הטיעונים הישראליים בדבר התוקפנות של נאצר לא הפתיעו את האמריקאים שכן במהלך 1964 הוא פעל באופן בוטה גם נגד האינטרסים המערביים הישירים במזרח התיכון ובאפריקה: בעקבות לחצי נאצר סגר המלך אידריס את הבסיסים האמריקאיים בלוב, נאצר סייע למורדים בקונגו ופעל נגד כוחות בלגיים ואמריקאיים שהצילו את האוכלוסיה הלבנה בסטנליוויל. בקהיר נערכו הפגנות רחוב נגד האמריקאיים שהסתיימו בתקיפת השגרירות והספרייה על שם קנדי ולקראת סוף השנה נאצר תקף בנאום מתלהם גם את הסיוע הכלכלי של ארה"ב למצרים. ראה גזית, עמ' 83.
- (28) ראה FRUS, 2000, עמ' 364-366.
- (29) ראה רבין, עמ' 128-130. כמותאר לעיל, "הרומן" בין רבין לבין קומר החל הווינגטון, בנובמבר 1963.
- (30) ראה FRUS, 2000, עמ' 371. ראה גם תאור ישראלי של הדיונים עם משלחת הרימן-קומר המצוי בזכרונו לבבי, אז מנכ"ל משרד החוץ שהשתתף בשיחות. לבבי לא הוסיף מידע או צבע לתיאורים שעלו מ-FRUS מלבד העובדה שקומר היה יהודי (לבבי טפח לעצמו על השכם בגין ההסכמות שהושגו בשיחות אך למרבית הצער, בזכרונו אין איזכור של השיקולים המהותיים, של שני הצדדים, שלאורם התנהלו הדיונים). אגב, המימשל סבר כי קומר אינו מספיק קשוח במשא ומתן עם הישראלים. ראה Johnson, עמ' 20 ו-23.
- (31) ראה FRUS, 2000, עמ' 365 ועמ' 389. המספר המבוקש של מפציצי B-66 עלה בישיבה עם קומר, כאשר פרס אמר כי חה"א זקוק ל-40 מפציצים ולחלקי חילוף להם. קומר השיב כי לא ניתן להשיג חלקי חילוף ולכן יהיה על ישראל לרכוש 75 מטוסים ולהשתמש בחלקם לקניבליזציה. ראה משה ביתן לשר החוץ, 18 בינואר 1966, גנון המדינה, תיק חצ-7331/10. הזכרת "מיראז' 4" איננה מובנת שכן המטוס נועד לתקיפה גרעינית מגובה רב או לצילום וספק אם ניתן היה לשלבו בתקיפת שדות תעופה.
- (32) ראה FRUS, 2000, עמ' 398-399 ועמ' 483.
- (33) פרטים נוספים על העסקה ראה ברזנר, עמ' 182-186 ו- FRUS, 2000, עמ' 580-582 וגם מסמך 316.
- (34) ראה FRUS, 2000, עמ' 392 ועמ' 397-398. בהקשר זה ראוי לציין כי רבין לא דייק כשכתב שבתום הדיונים "הובטח לנו כי נקבל מטוסי סקיהוק" (עמ' 130). במסמכים האמריקאים אין איזכור של ה"סקיהוק" - לא לבקשה ישראלית ולא להענות אמריקאית (רבין גם לא דייק לגמרי בתאור ההסכמות המסובכות לגבי סוגי הטנקים).
- (35) ראה Levey, עמ' 256-259.
- (36) ראה FRUS, 2000, עמ' 404-405 ומסמך 209.
- (37) ראה ברזנר, עמ' 133-143.
- (38) ראה רבין, עמ' 124-125.
- (39) ראה רבין עמ' 130 וברזנר עמ' 239.

פרק 5. דרך היסורים אל ה"סקייהוקים"

5.1 מבוא

הפרקים הקודמים הוקדשו להתפתחות הרכש בארה"ב לפני הסכמת מימשל ג'ונסון למכור לישראל מטוסי קרב. כאמור לעיל, הסטיה הראשונה מהמדיניות המסורתית של ארה"ב - "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו" - ארעה ב-1962, כשישראל קיבלה אישור לרכוש טק"א מסוג "הוק", שנתפס כנשק הגנתי גרידא. בשנת 1964 התעורר הצורך של ארה"ב לחמש את צבא ירדן בטנקי "פאטון" ומטוסי "סטארפיטר" וממשלת ישראל ידעה לנצל את המצב החדש וקיבלה אישור לרכוש בארה"ב ובגרמניה 250 טנקי "פאטון" וגם הסכמה מותנית של הנשיא ג'ונסון לדאוג להספקת 24 מטוסי קרב לחה"א.

פרק זה יעסוק באופן בו מימשה ישראל את הסכמת הנשיא שאיפשרה, בתום דרך יסורים ארוכה, רכש 48 מטוסי "סקייהוק", שהחלו להגיע בדצמבר 1967. הנושא האוירי הוא במרכז מחקר זה ולפיכך יתוארו כאן גם פרטים טכניים-צבאיים של המהלך המדיני שאיפשר, לראשונה, רכש מטוסים אמריקאיים לחה"א.

5.2 תפיסת הבטחון ומיבנה הכוח האוירי הנגזר ממנה

תפיסת הבטחון בראשית שנות ה-60 התבססה על היסודות הבאים, הקשורים לתפקיד חה"א: לנוכח האיומים הצפויים מצד מצרים וצבאות ערב האחרים, האילוצים הגאוגרפיים והעדיפות הכמותית של הערבים, חייבת ישראל לנקוט במתקפה מונעת, מפתיעה, אלימה ומהירה, שבמרכזה הזרוע האוירית. חה"א יהיה חייב להשיג במהירות עליונות אוירית, שתאפשר לגייס את המילואים, להגן על ערי ישראל, שדות התעופה ואתרים אסטרטגיים ובהמשך המלחמה גם לסייע לכוחות הקרקע. הדרך העדיפה להשיג עליונות אוירית היא לתקוף את שדות התעופה הערביים ולא בדרך ניהול קרבות אויר נגד מפציצים ומטוסי קרב ערביים.¹ תפיסה זו הנחתה את חה"א כבר ערב מלחמת סיני ותוכניות "קדש 1" ו"קדש 2", מאוקטובר 1956, נועדו להשיג עליונות אוירית על ידי תקיפת ארבעה שדות תעופה מצריים לאורך תעלת סואץ וגם תקיפת שדה קהיר מערב.²

בסופו של דבר, במבצע המשותף של בריטניה וישראל נאסר על חה"א לתקוף את השדות המצריים ותפקידו הסתכם, בעיקר, בהצנחת כוחות במיתלה, בהגנת שמי סיני, בתקיפת אוניות ובסיוע לכוחות הקרקע בסיני. במהלך המלחמה תקפו מטוסי חה"א את שדה אל עריש, אחד משלושת בסיסי החרום בסיני, אך התברר שהמטוסים שחנו בו היו מטוסי דמה. התקופה שאחרי מלחמת סיני נוצלה לחידוד גיבוש התפיסה המבצעית, הסד"כ והאימונים לשם השמדת חילות האויר הערביים על הקרקע. הנושא קיבל מפנה חשוב ב-1963 לאחר שסא"ל יעקב נבו התמנה כראש ענף אויר 3 (מבצעים) וסא"ל יואש צידון התמנה לראש ענף אויר 2 (אמצעי לחימה-תכנון). נבו ועוזרו סרן רפאל סיברון הכניסו בחינה מערכתית וחשיבה יצירתית לתוכניות קודמות וצידון בעזרת עוזריו, אדיר פרידור ויצחק רביד הפעילו שיטות כמותיות לבחינת ישימות התוכניות ובמקביל הגדירו דרישות לכמות מטוסי הקרב ולסוגיהם. למותר לציין כי גם ענף אויר 4 (מודיעין) בפיקוד ישעיהו ברקת, מילא תפקיד מרכזי בגיבוש התפיסה ובתירגומה לפקודות מבצע.³

ביטוי מקיף לתפיסת הבטחון ותפקיד הזרוע האוירית ניתן למצוא בתזכיר אויר 2, מיום 2 בנובמבר 1965, שהיה הבסיס להצגת צרכי חה"א על ידי ויצמן במפגש בווישינגטון, ב-12 באוקטובר 1965, ("תיק שמואל א", שיתואר בפרוט להלן). התזכיר סיכם עבודות רבות שנעשו בענף בשנים 1960 עד 1965 וקבע כי לנוכח האיסטרטגיות הרבה בין ישראל לבין הערבים "את הפתרון יש לחפש בלוחמה אופנסיבית להשגת עליונות אוירית". התזכיר ציין כי "הדרך שנמצאה יעילה ביותר לנהל מלחמה על העליונות האוירית היא תקיפה בגובה נמוך תוך שימוש נרחב בפצצות המיוחדות למסלולים באמצעות מנגנוני השהיה ארוכים. פתרונות כגון תקיפת מטוסים או מטרות אחרות נמצאו כפחות יעילים".⁴

עבודות המטה של אויר 2 תירגמו רעיונות מבצעיים לדרישות כמותיות של מטוסים, טייסים, חימוש וכו' וסייעו, בתהליך איטראציוני, להגיע לתוכנית "מוקד", שעל פיה הושמדו חילות האויר הערביים בפתירת מלחמת ששת הימים. בנוסף, סיפק הענף חוות דעת על התאמת המטוסים שח"א רצה, או יכול היה, לרכוש לתפיסות המבצעיות תוך הפעלת שיקולים מתקדמים של עלות-תועלת.

סיכום עבודה מיום 11 במאי 1964, הצביע על פער גדול מאד בין היכולות שנדרשו על פי תוכניות לתקיפת שדות התעופה לבין היכולות שהתקיימו בפועל, באותה עת. התוכניות דרשו לבצע תקיפה באמצעות מטס ראשון, שיהרוס את המסלולים בשדות התעופה העיקריים וימנע המראת המטוסים הערביים ושאחרי יצאו המטסים שישמידו את המטוסים המקורקים. לשם כך היה צורך ב-350 גיחות במטס הראשון ו-150 גיחות במטס השני, שני המטסים הקריטיים

להצלחת התוכנית, ואילו באותה עת הסד"כ היה מסוגל לייצר רק 150 גיחות במטס ראשון ו-100 במטס שני - כחצי מהכמות הדרושה.

המסקנה שעלתה מהפער שאובחן היתה שיש צורך במטוסי תקיפה רבים יותר, אך מאחר שנושא זה לא היה בשליטת ח"א הוא נאלץ לשנות את תוכניות התקיפה: להגדיר סדרי עדיפויות בתקיפת השדות הרבים ולהפוך את התקיפות ליותר אפקטיביות: לתת עדיפות לתקיפת המסלולים, לשפר את דיוק הפגיעות, להחיש את הסבב.⁵

במחקר מיום 7 בינואר 1964 הוגדרו הדרישות מהמטוסים שעליהם יוטל לתקוף את שדות התעופה הערביים:

ראשית, יכולת טיסה למרחקים ארוכים בגובה נמוך, שנית, אמצעי ניווט שיאפשרו גישה עקיפה למטרות, שלישית, כושר שרידות טוב מול אש נ"מ ויכולות לוחמה אלקטרונית נגד הגנ"א מוכוונת מכ"מ. רביעית, ביצועי טיסה שיאפשרו ניתוק מגע ממטוסי יירוט של האויב, חמישית, יכולת נשיאת חימוש רב ואמצעים לכינון מדויק.

המחקר הבחין בין התכונות הצנועות, יחסית, הנדרשות ממטוסים לתקיפה בעומק בינוני ולסיוע קרקעי קרוב לבין התכונות הנדרשות לתקיפה עמוקה והגיע למסקנה כי לחה"א מחסור חמור במטוסים לתקיפה עמוקה, רדיוס עד 500 מייל ימי. אפילו ה"ווטורים", המעטים, ענו בקושי על הדרישות שכן איטיותם (כשהם נושאים חימוש ודלק רב) לא איפשרה לחמוק ממטוסי יירוט.

המחקר פרט את רשימת התכונות הנדרשות ממטוס לתקיפה עמוקה ("מטוס כבד") למען הגברת שרידותו: שני מנועים, שני טייסים, מערכות להתרעה מפני מכ"מ אויב וחסימתו, חימוש רב, יכולת התחמקות מ"מיגים", תותח וטילים לקרבות אויר. והעיקר: יכולת נשיאת 4 עד 6 פצצות קונבנציונליות במשקל 500 ק"ג לטווח של 500 מייל ימי. מטבע הדברים המטוסים הכבדים היו אמורים להיות יקרים מאד ולכן הוצע להסתפק בסד"כ מעורב שבו המטוסים הכבדים יהיו מיעוט והתזכיר גם הצביע על המטוסים שיכולים לענות על הדרישות:

הראשון, האידיאלי, ה"פאנטום" האמריקאי שתואר כמטוס רב-משימתי המתאים לפעולה בגובה נמוך וגבוה ומצטיין במשימות תקיפה, ליווי ועליונות אווירית. באותה עת ל"פאנטום" (מודלים B ו-C של הצי וח"א) לא היו עדיין מערכות התרעה מכ"מ וחסימתו וגם לא תותח

דגמים שונים של מטוסי "פאנטום"

אך המהירות, כושר הנשיאה, השרידות, טילי אויר-אויר, המכ"מ ומערכות הכח"ן המתקדמות עשו אותו מאד רצוי לצה"א. השני, "מיראז' 4" מטוס תקיפה על-קולי להפצצה גרעינית מגובה רב שיהיה צורך להתאימו לתקיפות קונבנציונליות. השלישי, "באקניר" הבריטי, מפציץ תת-קולי הפועל מנושאות מטוסים, הנושא חימוש רב ונועד לתקיפות בגובה נמוך. רביעי, מטוס צרפתי שנמצא בשלבי פיתוח ראשונים, שכונה "אשמדאי" (Mirage III F2). חמישי, "סופר-ווטור", המטוס הותיק לאחר שיוחלפו מנועיו הלא יעילים ומערכות נוספות (ראה להלן).

"ווטור" מתוצרת סוד-אוויאסיון

במחקר צוין כי, במועד כתיבתו, סובל צה"א ממחסור חמור במטוסי תקיפה כבדים אך תוך מספר שנים יוצר מחסור חמור גם במטוסי תקיפה בינוניים: שכן מטוסי ה"מיסטר" וה"אוראגן" הרבים יתיישנו במהירות, מה גם שהם יגיעו לסוף דרכם הלוגיסטית לקראת סוף שנות ה-60.

המועמדים הראשונים לתגבור מערך התקיפה הבינוני היו ה-F-5, ה"סקייהוק", Supermarin Scimitar כפי שהם, ללא צורך בהתאמות, Etandart IV M, "סמב"ד" [סופר-מיסטר], ו-SABRE VI [הגירסה הקנדית של F-86], כפי שהם או משופרים.

ראוי להתעכב על מספר נקודות במחקר:

בגלל האילוצים, המחקר המליץ לרכוש מטוסי תקיפה חד-משימתיים, וזאת בסטייה מהגישה שהנחתה את צה"א להתמקד במטוסים רב-משימתיים (ה"פאנטום" הוא אמנם רב-משימתי אך בצה"א הבינו כי אין סיכוי לרכוש אותו). המיפנה מוסבר בכך שה"מיראז' נתפס כמטוס עליונות אווירית, שיוכל לשרת את צה"א בעשור הקרוב, אך אין בכוחו לענות על הצרכים כמטוס תקיפה. שנית, ניסוח הדרישות נגזר במידה רבה מהבנת האיומים מצד מערכות משולבות להגנ"א מודרנית - מערך התרעה המצוייד במכ"מי גילוי מסוג P-8, P-20, P-30, סוללות SA-2 (בהווה) ו-SA-3 (בעתיד), תותחי נ"מ 57 מ"מ מוכוונים מכ"מ והרבה אש נ"מ קלה יותר. הדרישות היקרות ממטוסי התקיפה הכבדים שפורטו לעיל נועדו לאפשר להם לפעול מול הגנ"א מודרנית.

על המידע הרב בנושא שהיה באותה עת בצה"א ניתן ללמוד ממחקר שנערך בענף אויר 2 על חדירת מטוסי סיור וצילום לאזורים המוגנים על ידי סוללות SA-2 (מיום 22 ביולי 1965). המחקר נועד לבדוק האם המפציצים העל-קוליים הצרפתיים מסוג "מיראז' 4" יכולים לבצע צילומי אויר ומשימות מיוחדות, בגובה רב באיזורים מוגני טילים, ומסקנתו היתה שלילית. לצורך פרק זה ראוי לציין שהמחקר הכיל תאור מפורט של מערכות טילי קרקע-אויר דגם SA-2 ו-SA-2'ב' וידע כללי על SA-3 ו-SA-4 וגם ידע על אופן הפעלת מערכת הגנ"א משולבת (למשל, מערכת ההתרעה הארצית של תחנות מכ"מ המספקת לסוללות הטילים נתונים על הטווח, הגובה והכיוון של המטוסים החודרים).

שלישית, המחקר עסק בהרחבה בחשיבות יכולות המראה ונחיתה קצרות או אנכיות ו"שדות מתקפלים", נושא מובן מאד על רקע החששות הרבים מפני תקיפת פתע אווירית, שתוציא מכלל פעולה חלק מארבע השדות של צה"א.

רביעית, התזכיר היה בבחינת יריה ראשונה בעבודות המטה שעסקו בחידוש פני צה"א והענף המליץ על גודל הסד"כ האווירי ולא על הרכבו הספציפי. המטוסים מוזכרים בו כאפשרות בלי שעדיין נערכה בדיקה ספציפית של התאמתם לצרכי צה"א ושל נכונות היצרנים לספקם.⁶

לצורך בחיזוק יכולות התקיפה היה שותף גם הרמטכ"ל יצחק רבין, שאישר באפריל 1964, לתקצב רכישת 30 מטוסי תקיפה מבלי שבאותה עת הוחלט איזה מטוסים לרכוש.⁷ ביוני 1964 הגיש יוצמן לרמטכ"ל הצעה מפורטת לבחינת סד"כ התקיפה, המסתמכת על מחקרי ענף אויר 2, וזו כללה:

דרישה לסד"כ תקיפה הכולל 50-60 מטוסי תקיפה כבדים ו-100-120 מטוסי תקיפה בינוניים ובנוסף להם 8 עד 12 מטוסי "מיראז' 4" לצילום בגובה רב ולמשימות אחרות. סך כל מערך הקרב, כולל "מיראזים" ו"וטורים" ותיקים, היה אמור להגיע ל-280 מטוסים לפחות.⁸

היקף הרכש הנדרש על מנת להגיע לסדר"כ שהציע ויצמן אמור היה להיות גדול בהרבה, שכן במקביל להגדלת הסדר"כ יהיה צורך להוציא מהשרות 140 "מיסטרס" ו"אוראגנים" עד סוף שנות ה-60.

זכרונות ויצמן וצידון מצביעים כי אף ששררה ביניהם הסכמה לגבי הסדר"כ הנדרש והחלוקה בין מטוסים כבדים ובינוניים הרי הם היו חלוקים בדבר המטוסים הספציפיים שח"א צריך לרכוש.

במאי 1964 הגיש צידון דו"ח על ביקור שערך בצרפת, גרמניה ובארה"ב וקבע כי בסדר"כ הנוכחי והעתידי של צרפת "אין מטוס [תקיפה] העשוי לענות ביעילות על צרכינו. התעשייה הצרפתית לא תוכל במאמץ כספי-טכני סביר לייצר עד 1970 מטוסים שיעלו בביצועיהם הכלליים על המצויים כיום בשרות סדיר בארה"ב".

צידון ביסס את קביעתו על הכרותו האינטימית את התעשיות האוויריות בצרפת ואת חיל האוויר שם ואת המידע המפורט שהצטבר בישראל על ה"סקייהוק" מאז מאי 1963, עת החלו חיזורי חברת "דאגלס" אחרי חה"א. בביקור בארה"ב נפגש צידון עם יצרני ה"סקייהוק" וה-F-5 וקיבל מהם מידע נוסף. צידון כתב כי מצא דרך להיפגש בארה"ב עם נציגי היצרנים על אף האיסור שהטיל משרד החוץ האמריקאי על קיום הפגישות, (דברים אלה מצביעים עד כמה נחרצת היתה עמדת המשרד נגד הספקת מטוסים לישראל ועל הרצון לסכל כל אפשרות שהספקה כזו תתממש). עם זאת, צידון היה מציאותי והבין כי הסיכויים לקבל מטוסי תקיפה אמריקאיים, ובעיקר כבדים, הוא נמוך מאד ולכן הציע לבדוק את האפשרות לרכוש מטוסי "ווטור" משודרגים, שכוננו "סופר ווטור".

ביסוד ההצעה היתה תוכנית לשדרג מטוס תקיפה כבד שהוכיח את עצמו, אף כי סבל מלא מעט פגמים, בעזרת מנוע מודרני (Spey, של "רולס רויס", במקום מנוע "אטאר" המקורי, שזלל דלק בכמויות עצומות), תוך ביצוע מספר שיפורים אוירודינמיים (קיצור הכנפיים והתקנת עזרי עילוי) והחלפת מערכות ופריטי ציוד שהיו באיכות נמוכה. יתר על כן, התחזוקה של המטוס היתה אמורה להיות פשוטה לאחר שלחה"א כבר היו תשתיות ונסיון בתחזוקת ה"ווטור". לדעת צידון ניתן היה לבצע את שדרוג ה"ווטור" תוך זמן קצר, יחסית לפיתוח מטוס חדש. הוא גם תאר את התלהבות היצרן, חברת "סיד אוויאסיון", מהפרויקט המשותף וסבר שניתן היה להגיע להסכם שיתיר ל"תעשייה האווירית" ליצר את המטוס בישראל,⁹ לעומת זאת, רשימת המטוסים המועמדים לרכוש שהגיש ויצמן לרמטכ"ל כללה גם מטוס צרפתי כבד שנפסל על ידי צידון מכל וכל, שכונה "אשמדי" ומטוס צרפתי בינוני "קבלייה", שניהם עדיין על לוחות השרטוט של חברת "דאסו". ויצמן שלל את רעיון ה"סופר ווטור" בטענה שמחירו יהיה יקר מאד, שניים וחצי עד שלושה מליון דולרים וספק אם ביצעו יצדיקו את המחיר.¹⁰ בנובמבר 1964 יצאה לאירופה משלחת בכירים בראשות מוטי הוד, אז ראש מחלקת אוויר; המשלחת ביקרה בצרפת ובבריטניה ובחנה מטוסי תקיפה לסוגיהם, כולל מטוסים הממריאים ונוחתים אנכית.

ב-11 בדצמבר המשלחת הגישה דוח מסכם ("הערכת מטוסי תקיפה, סיור, נובמבר 1964") שבו המליצה לרכוש את ה"סופר-ווטור", כמטוס התקיפה הכבד. היא גם המליצה לרכוש מטוסי "סמב"ד" ו"ווטור" משומשים ולהשביחם וכך להוסיף מטוסי תקיפה נוספים בעלות נמוכה.

לגבי מטוס התקיפה הבינוני ועדת הוד הציעה, בעקבות המלצות ענף אוויר 2, לבחון לעומק את רכש המטוס הרב-משימתי "מיראז' IIIE", שנבנה על יסוד "מיראז' IIIC", שהיה בשרות חה"א. מודל IIIE נכנס לשרות בחיל האוויר הצרפתי בינואר 1964 והיה, בסופו

Mirage IIIE

של דבר, פופולרי אפילו יותר ממודל IIIC - הוא נקנה בכמויות גדולות על ידי חילות האוויר של צרפת, ארגנטינה, ברזיל, לבנון, פקיסטן, דרום אפריקה, ספרד, ונצואלה, אוסטרליה, בלגיה

ושוויץ. בעקבות המלצה זו פיתחה חברת "דאסו", גירסה ישראלית ל-III, שכונתה "מיראז'-5", ("רעם"), שיחודה היה בהסרת מכ"מ "סיראנו" שבו צוידה הגירסה המקורית והעתקת האויוניקה למקום שהתפנה בחרטום. שינוי זה שאיפשר להתקין מיכל דלק נוסף, והגדיל באופן משמעותי את טווח פעולתו וכושר נשיאת חימוש והפך אותו למטוס רב-משימתי אפקטיבי.

בישיבת המטכ"ל בפברואר 1965 הציג ויצמן את המלצות ועדת הוד בדבר המטוס הכבד וחזר על האמירה כי ה"פאנטום" הוא מטוס תקיפה אידיאלי אך בעתיד הקרוב אין סיכוי לרכוש אותו. ויצמן לא השתכנע מפסילת ה"אשמדאי", על ידי ענף אויר 2 וועדת הוד, והציע לבחון שתי חלופות צרפתיות למטוס הכבד: את "הסופר-ווטור", אך גם את ה"אשמדאי", אם חיל האויר הצרפתי יחליט להצטייד בו. לגבי המטוס הבינוני ויצמן הציע, בהתאם להמלצות ועדת הוד, לרכוש מהצרפתים עודפי "ווטור" ו"סמב"ד".¹¹

רבין החליט לא לסכם את הדיון באותה ישיבה וביקש להמתין מספר שבועות, שכן ידע שבקרוב מאוד עומדת להגיע מארה"ב משלחת הארימן-קומר, שתדון בפרטי בקשות הרכש הישראליות.¹²

לפני תאור התחנות הבאות בדרך היסורים ל"סקייהוק", ראוי לסכם את המאפיינים הבולטים של תכנון רכש מטוסי הקרב בשנים 1963 ו-1964.

ראשית, מתפיסת הבטחון נגזרה דוקטרינה אוירית להשמדת חילות האויר הערביים בבסיסהם, שדרשה יכולות תקיפה בהיקף שלא היה בידי חה"א. לכן, סדר העדיפויות ברכש מטוסים חדשים היה ברור - העדיפות העליונה ניתנה למטוסים כבדים לתקיפות בעומק רב, אחר כך למטוסי תקיפה בינוניים להגדלת הסד"כ הקיים ורק לבסוף למטוסי תקיפה שיחליפו מטוסים מיושנים. שנית, היה קשה לתרגם את סדר העדיפות לתוכנית רכש מעשית שכן ארה"ב שייצרה והפעילה בווייטנאם מטוסי קרב שהתאימו לצרכי חה"א - "פאנטום", אינטרודר", "קורסייר" ו"סקייהוק" - סרבה למכרם. לעומת זאת, צרפת שהיתה מוכנה למכור מטוסים לישראל לא יצרה ולא עמדה לייצר מטוסים כבדים שהתאימו לצרכי חה"א.

השאלות המעשיות שניצבו בפני מתכנני חה"א היו הבאות:

מהו מטוס התקיפה הצרפתי הכבד העדיף, שכן איש לא ראה סיכוי שהאמריקאים יסכימו לספק מטוסי "פאנטום" או "אינטרודר" או "קורסייר" (וגם לא היה סיכוי שהבריטים יסכימו לספק מטוסי "באקניר"). האם לרכוש גירסה משודרגת של ה"ווטור" הותיק והמוכר או את ה"אשמדאי" בן דור חדש, שתכונותיו המוצהרות עוררו ספקות מקצועיים?

שלישית, לתהליך נכנסה גם אי ודאות מדינית - האם רצוי שישראל תמשיך להשליך את כל יתבה על צרפת, לאור התקררות היחסים, שנצפתה מאז עליית דה גול לשלטון והתעצמה אחרי ההסכם בענין עתיד אלג'יר? האם יש תיקווה לפרוץ סדק בהתנגדות האמריקאית להספקת מטוסי קרב, אחרי שכבר היתה פריצת דרך בהספקת "פאנטונים"? שאלה זו היתה רלבנטית מאד לגבי המטוס הבינוני, מאחר שבצרפת תוכננו שני מטוסים מודרניים, (BR-121 מתוצרת "ברגה" ו-III של "דאסו"), ולאמריקאים היה את ה"סקייהוק", שהתאים לתקיפות בעומק רב. באותה עת סביר היה לחשוב שאם יפרץ הסדק ניתן יהיה לרכוש את ה"סקייהוק" שהיה מטוס מיושן אף כי אפקטיבי במשימות תקיפה.

רביעית, עבודות חקר הביצועים תרמו רבות לקבלת החלטות רציונליות בתהליך, שכאמור לעיל, היה סבוך מאד. לנוכח האילוצים המדיניים והתקציביים היתה חשיבות רבה להגדרה נכונה של הצרכים ביכולות התקיפה מצד אחד, והניתוח של התכונות הנדרשות ממטוסי הקרב לענות על הצרכים, מצד שני. כך, למשל, הפריכו המחקרים את חשיבות המהירות העל-קולית במטוסי תקיפה, והצביעו על ההכרח (בדלית ברירה). להצטייד במטוסי תקיפה חד-משימתיים ועל החשיבות של יכולות המראה ונחיתה קצרים, הענף פיתח מתודולוגיה לחישוב העלות והתועלת המבצעית של המטוסים השונים ושל שיטות תקיפה שונות ועוד ועוד.¹³

5.3 "שמואל א", קבלת האישור המיוחל, השעייה וביטולה

לאחר שנחתמה עסקת ה"פאנטונים", חזרה ישראל לבקש מטוסי קרב והמימשל האמריקאי החל

לטפל במימוש ההבטחה להגדיל את סד"כ התקיפה של חה"א ב-24 מטוסים. הוסכם עם האמריקאים כי מומחי חה"א יציגו בוושניגטון את הצורך הישראלי במטוסי תקיפה ואכן באוקטובר 1965 הגיעו ויצמן ואל"מ בני פלד, מפקד כנף 4, לוושניגטון עם רשימת קניות אוויריות. בין לבין נערכה פעילות מקצועית ומדינית בשני צידי האוקיינוס. סא"ל אהרון יואלי, הנספח האווירי בוושניגטון התבקש, בחודש מארס 1965, לברר את התאמתו של המפציץ המיושן B-66 לצרכי חה"א (כזכור, הרעיון לרכוש מטוסים אלה הועלה בשיחות עם הארימן וקומר).

יואלי פסל את ה-B-66 וראה בו "רעיון נפל". הוא המליץ לנסות לקבל אישור לרכישת מטוסים כבדים מסוג "אינטרודר" (A-6) וקבע: "לא נראה לי שאנחנו נוכל להשיג בארה"ב מטוס טוב, יעיל וזול יותר או במילים אחרות לא נוכל להשיג יחס טוב יותר של פצצות כה רבות על המטרות לדולר מאשר ב-A-6", (ההדגשות במקור). עוד הוסיף יואלי כי האלטרנטיבה ל-A-6 עבורנו הוא ה"סקייהוק".¹⁴

סביר להניח כי באומרו שה"סקייהוק" (הבינוני) הוא אלטרנטיבה ל"אינטרודר" (הכבד) יואלי התכוון שאם האמריקאים לא יסכימו למכור "אינטרודר", לפחות, שנוציא מהם הסכמה לרכוש מטוסי "סקייהוק".

ב-6 במאי 1965 הגישו מפקדי המטות המאוחדים, לשר ההגנה, את ההמלצות הבאות, הדומות מאד לעמדות שהשמיעו הארימן וקומר בתל אביב:

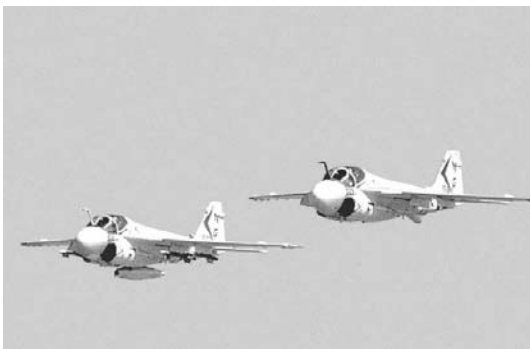
ראשית, הספקת 24 מפציצים קלים לישראל תשפר באופן משמעותי את היכולות של צה"ל ואילו הספקת 75 מטוסים, כבקשת ישראל, תביא לשינוי דראסטי במאזן הכוחות. הדו"ח הזכיר כי ב-15 במאי 1965 צפוי שסוללות טילי "הוק" תהיינה מבצעיות, דבר שיספק לישראל הגנה סבירה נגד יכולות התקיפה האווירית של המיפקדה הערבית המאוחדת, למרות העדיפות הכמותית של הערבים. שנית, יש להמשיך במדיניות שלא לספק לישראל מטוסי קרב, ובוודאי שלא לספק לה מפציצים. לפיכך יש לעודד את ישראל, בכל דרך, לספק את צרכיה בעזרת מפציץ בריטי מסוג "קאנברה II", או מפציץ צרפתי, "ווטור II B", שאותו ניתן לשדרג בעזרת מנוע Spey.

שלישית, אם מסיבות פוליטיות יוחלט לספק לישראל מטוס קרב מומלץ לספק את ה-F-5A. הם ידעו שהמטוס לא מתאים לתקיפה אך סברו שיש סיכוי שהישראלים יסכימו בגלל הרצון לרכוש מטוס אמריקאי.¹⁵

בינתיים, גם אשכול לא נח והפעיל את "כח פיינברג" מול ג'ונסון. ביום 20 במאי 1965, הנשיא נפגש עם אייב פיינברג, יום אחרי פגישה של השגריר הרמן עם פיליפס טאלבוט (עוזר שר החוץ לענייני המזרח התיכון) שבה התלונן הרמן על העיכובים בטיפול בבקשות הרכש של ישראל ואילו טאלבוט הביע את מחאת משרד החוץ על פעולות צה"ל נגד הצבא הסורי במסגרת המלחמה על מקורות הירדן (הכוונה למבצע "פטיש" ב-13 במאי 1965; אגב, באותו יום הגיש הציר המדיני גזית רשימה מפורטת לרכש טנקים, מטוסים ואמצעי לחימה אחרים).

את פגישת הנשיא עם פיינברג פתח קומר, שאמר כי ישראל לא מתאמצת מספיק לרכוש מטוסי קרב באירופה והנשיא הוסיף כי ידוע לו שחשוב לישראל לרכוש דווקא מטוסים אמריקאיים אך אלה יסופקו לישראל רק אם לא תהיה חלופה אירופאית. ג'ונסון, גם הזכיר לפיינברג כי בעקבות הלחץ שהוא הפעיל על הקנצלר ארהארד לספק "פאטונים" לישראל ארהארד איבד את סיכויו להבחר מחדש.¹⁶

ביוני 1965, נועד ויצמן לשיחה לא-פורמלית עם נציגי חברת "גרומן", יצרנית ה"אינטרודר", בסלון האווירי בפריס ובעיקבותיה התבקש סא"ל אהרון יואלי, הנספח האווירי בוושניגטון, לברר

"אינטרודר" A-6

האם המימשל יתיר לחברה להזמין את נציגי חה"א לבחון את המטוס. ¹⁷
נאמן למסורתו, משרד החוץ האמריקאי פעל באופן תכליתי כדי למנוע מכירת מטוסים אמריקאיים לישראל והינחה, ביוני 1965 את השגרירות בפריס לנסות לספק את צרכי ישראל בעזרת מטוסים צרפתיים. ¹⁸

כפי שנראה להלן, ויצמן הכין את שעורי הבית כהלכה, לפני צאתו לווינגטון, אולם הוא לא יכול היה לדעת כי ביקורו יהיה לשווא. עמדת המימשל, החד-משמעית, בוטאה בהנחיות שהוציא סגן עוזר שר החוץ לקראת הביקור:

- (1) לדעתנו מטוסים צרפתיים או בריטיים יכולים לענות על צרכי ישראל;
  - (2) אנו מוכנים לדון בביצועים, בהתאמה ובזמינות של מטוסים אירופאיים;
  - (3) לא נדון בהתאמה ובזמינות מטוסים אמריקאיים. ¹⁹
- במקביל, ישראל המשיכה להפעיל לחצים על המימשל. כך למשל, באמצע אוגוסט 1965, נאלצו בונדי וקומר להיפגש עם אחד עשר אנשי קונגרס יהודיים, כולם דמוקרטים, במטרה לשכנעם כי המימשל ממשיך לתמוך בישראל, כלכלית וצבאית. ²⁰
בחודשים מארס עד סוף יולי 1965 הוקדש עיקר המאמץ הישראלי לסגירת פרטי עסקת ה"פאטונים" ורק משנחתם ההסכם המפורט הוחל הטיפול ברכש מטוסים.

התחנה הבאה בדרך ל"סקייהוק" התרחשה באוקטובר 1965, עם יציאת ויצמן ופלד, לדיונים לווינגטון. הדיונים שם נועדו לממש את הנכונות האמריקאית לעזור לישראל להצטייד ב-24 מטוסי קרב, שנכללה בהסכם ההבנה שגובש עם הארימן וקומר במארס 1965. מיד לאחר החתימה על הסכם ההבנה עם ישראל, ארה"ב חתמה הסכם גם עם ירדן, ב-18 במארס 1965, על הספקה מדורגת של שלוש טייסות "סטארפיטר". ²¹ על פי תקדים טנקי ה"פאטון", לשני הצדדים היה ברור שארה"ב תאלץ למכור לישראל גם מטוסי תקיפה, על מנת ליצור איזון שישכנע את תומכי ישראל לא לטרפד את מכירת המטוסים לירדן.

מטוסי "סקייהוק" משופר עם שינוי צינור פליטה

בזיכרונותיו סיפר ויצמן כי על אף ההבטחה הצנועה של ג'ונסון הוא הכין בקשה ל-210 מטוסים (45 מטוסי תקיפה כבדים ו-165 מטוסי תקיפה בינוניים) ויצמן גם סיפר כי אשכול לא התרגש מהמספרים הגדולים וצייד אותו בעצה המפורסמת: הצג את ישראל כשמשון המסכן ("שמשון דער נעבעכדיקער", באידיש). לקראת הביקור בווינגטון הכין פלד, בהנחיית ויצמן, תיק שכונה "שמואל א'" (שמואל - רמז לדוד סם, א' - רמז לשמואל ב', שיבוא בהמשך). ²²
תיק שמואל א' לא נחשף עדיין אך מזיכרונות צידון ניתן להניח כי הניתוח והמסקנות שבהם צויידו ויצמן ופלד נבעו מתזכיר ענף אויר 2 מנובמבר 1965, שכונה "מטוסי חיל האויר

בסד"כ-68/70 - דיון כמותי ואיכותי". התזכיר הציג באופן בהיר את הדוקטרינה האוירית, את תרחישי המלחמה הצפויים, את מתקפת המנע שתיכנן חה"א ואת הסד"כ הנדרש על מנת לבצעה. התזכיר המליץ לרכוש בארה"ב 180 מטוסי תקיפה בינוניים ("סקייהוק" או מטוס דומה לו בכושר נשיאה וטווח), ו-60 מטוסי תקיפה כבדים ("אינטרודר" או מטוס דומה לו בכושר נשיאה וטווח). רכש המטוסים האמריקאים בתוספת 70 ה"מיראזים" שכבר היו בסד"כ היו אמורים להביא אותו ל-310 מטוסים וכך לייתר את השימוש המבצעי במטוסי תקיפה נחותים ולאפשר השגת עליונות אוירית תוך 48 שעות.

נתונים אלה חייבו להגדיל את הסד"כ הקרבי בכ-100 מטוסי קרב ולהחליף 140 מטוסי קרב צרפתיים מיושנים במטוסים אמריקאים (סה"כ רכש 240 מטוסים) והם היו הבסיס לבקשה

שהציג ויצמן בפני האמריקאים. התזכיר הבליט את הדרגתיות ביצוע הרכש, שכן הגדלת מספר המטוסים חייבה להגדיל במקביל גם את מספר הטייסים, ואת יכולות התחזוקה, הבקרה והשליטה באוויר; כך ש-310 מטוסים היו יעד לתחילת שנות ה-70. (במסגרת "שמואל א" ויצמן לא ביקש מהאמריקאים 240 מטוסים כמתחייב מההמלצות, שכן ממילא חה"א לא היה מסוגל לקלוט את כולם בשנים הקרובות וספק אם תקציב המדינה היה מסוגל לממן רכש בהיקף כה גדול). בסעיף הקודם תוארה המלצת אוויר 2 לרכוש מטוסי "סקייהוק" למשימות תקיפה בעומק בינוני והמטוס הפך לנושא העיקרי במשא ומתן עם האמריקאים. מה היה בו שגרם להמלצות החמות לרכישתו?

ה"סקייהוק" היה מטוס תקיפה בעל כושר נשיאה גדול (קרוב ל-4 טון חימוש, פי ארבע מזה של מטוסי הקרב הצרפתיים), לטווחים ארוכים, ובגובה נמוך, שהתאפשר בעזרת מנוע חסכוני בדלק, חזק ואמין שהותקן בגוף קל משקל. הנסיון בווייטנאם יצביע על שרידות טובה של ה"סקייהוק" בפני פגיעות תותחי נ"מ ועל תחזוקה פשוטה. יתרונות נוספים היו היכולת לתדלק אותו מהאוויר ומערכות כח"ן מתקדמות ולבסוף גם ענין המחיר: ה"סקייהוק" עלה פחות ממליון דולר בעוד שה"מיראז'" כבר עלה כמליון וחצי דולר.²³

חשוב להזכיר כי אב הטיפוס של ה"סקייהוק" אמנם המריא כבר ב-1954 אך בעת תכנונו הוא היה מטוס חדשני וכי האילוצים שנבעו מיעודו כמטוס שאמור לפעול מנושאות מטוסים דחפו את מתכננו המיתולוגי, וודווארד הנרי היינמן מחברת "דאגלס", לתכנן מטוס קטן ופשוט, מהיר ובעל יכולת תקיפה מעולה.²⁴ בשנת 1965 ה"סקייהוק" כבר היה מטוס לא צעיר, אך מאז נכנס לשרות שודרגו המנוע, האויניקה והחימוש מספר פעמים, וליחו לא נס. תעיד על כך עובדת

היותו מטוס התקיפה העיקרי של צי ארה"ב בווייטנאם, אף שבשנת 1963 נכנס לשרות מבצעי ה"אינטרודר" (A-6) הכבד ובדצמבר 1967 החל להגיע לווייטנאם ה"קורסיר" (A-7) הבינוני.²⁵

החיסרון העיקרי של ה"סקייהוק" לבד מהיותו חד-משימתי, היה מהירותו הנמוכה, כשהוא עמוס בדלק ובפצצות, שהיקשתה עליו להתחמק מאש נ"מ ומטוסי אויב. היותו מטוס מיושן, יחסית, סייע לבקשה הישראלית, שכן הרתיעה האמריקאית מהספקת נשק לישראל גדלה ככל שהמערכת המבוקשת היתה מודרנית יותר. ההתלהבות בענף אוויר 2 מביצועי ה"סקייהוק" נבעה גם בגלל חוסר האמינות של מטוסי הקרב הצרפתיים - מנועים, מכ"מ ומערכות רבות אחרות - וגם מיכולתו להמריא ולנחות ממסלולים קצרים.²⁶

המגעים עם נציגי "דאגלס", יצרנית המטוס, מאז 1963 חיזקו את הדעה בענף אוויר 2 להמליץ על ה"סקייהוק", אף כי ויצמן "לא אהב אותו ולא התייחס אליו כלל בשל היותו תת-קולי והעדיף את ה-F-5".²⁷

במאמר מוסגר יצויין כי באותה עת התנהל ויכוח דומה בארה"ב שנגע לבחירה בין ה-F-5 לבין ה-A-7 כמטוס התקיפה הבינוני. מפקדת חא"א צידדה ב-F-5 בעוד שמשרד ההגנה טען שה-A-7

עדיף ובסופו של דבר ניכפתה על חא"א רכישת ה-A-7. עם זאת ראוי לציין כי הויכוח בארה"ב לא היה חף מאינטרסים זרועיים, שכן ה-A-7 פותח עבור הצי וחא"א חש מושפל דיו בגלל שנכפתה עליו רכישת ה"פאנטום" של הצי ואחר כך גם ה-F-111, שנועד במקורו לשרת את שתי הזרועות.²⁸

ב-12 באוקטובר 1965 התקיימה הישיבה הראשונה בוויינגטון, שבה השתתפו 20 נציגים של המימשל האמריקאי ובה ביקש ויצמן 210 מטוסי תקיפה, וש-150 מהם (30 מטוסי "אינטרודר" ו-120 מטוסי "סקייהוק") יסופקו תוך זמן קצר. הוא גם טען שהתעשייה הצרפתית לא מסוגלת לספק את צרכי חה"א ולכן ארה"ב היא המקור האפשרי היחיד. ויצמן היה מוכן להתנגדות

"קורסיר" A-7

F-5

המסורתית להספקת מטוסים לישראל וניסה להתמודד איתה בעזרת נתונים שהכינו חוקרי הביצועים של חה"א.

התגובה של האמריקאים לבקשת ויצמן באה למחרת, ב-13 באוקטובר. הם דחו את הנחות היסוד שעליהן התבססו טיעוני ויצמן והבהירו כי אין בכוונתם לסטות מהסיכום שהושג בתל אביב בחודש מארס 1965. דהיינו, לספק לא יותר מ-24 מטוסים אמריקאיים וגם זאת רק אם יתברר שצרפת לא יכולה לספק מטוסי תקיפה שיענו על צרכי ישראל. האמריקאים לא קבלו את העמדה הישראלית שאין בנמצא מטוסים צרפתיים הולמים ואף הזכירו את ה"סופר ווטור". עם זאת, הדלת לא נטרקה לגמרי בפני המשלחת הישראלית, האמריקאים הסכימו לקיים פגישה נוספת, אחרי שחה"א יבדוק שוב את האפשרויות להצטיידות באירופה.²⁹

כאמור לעיל, ויצמן לא ידע כי הפגישות בווינגטון היו בבחינת משחק מכור וכי בני שיחו כלל לא שקלו את טענותיו, שכן הם פעלו לפי הנחיות משרד החוץ ודבקו בסיכום ממארס 1965. בשובו ארצה, הוא הציג את העמדה האמריקאית כ"מקלחת קרה" וחש כי היו לו "קונטרות" טובות לטיעונים שהעלו האמריקאים.³⁰ עם זאת, מהמסמכים האמריקאיים שיתוארו להלן עולה שגישתו הייתה נאיבית, הוא התעלם מהשיקולים המדיניים שבגללם סורבה בקשת ישראל, ושאותם השמיע קומר ושעליהם חזרו כל נציגי המימשל במהלך שנת 1965. הרעיון השובב לבקש 210 מטוסים על יסוד הבטחה מותנית לספק 24 גם הוא לא התקבל בווינגטון באהדה. בקיצור, הקסם הויצמני לא עבד על האמריקאים.

בזכרוניו סיכם ויצמן את הפגישות עם אנשי משרד ההגנה ומשרד החוץ במילים אלה: "אף על פי שקיצצו לנו מהתביעה כהנה וכהנה, היינו מאוד שבעי רצון. היתה זו תוספת כוח רצינית לחיל-האוויר ולא פחות חשובה היתה הפריצה הראשונה לרכישת נשק אמריקני. כשיצאנו נישק אותי השגריר הרמן בהתרגשות."³¹

הדיווח של קומר, על הפגישות מצביע על תמונה שונה: משרד החוץ המשיך להתנגד להספקת מטוסים לישראל ולא סטה כהוא זה מהסיכום עם הארימון וקומר. ביתר פרוט, בתום ביקור ויצמן שלח קומר דו"ח לנשיא ובו נאמר: "כפי שניתן היה לצפות, הישראלים הציגו עמדת פתיחה לפיה אפילו השמיים אינם הגבול. הם ביקשו 210, ולא 24, מטוסי קרב-הפצצה. מפקד חה"א הישראלי הציג בקשה שמשמעותה שארה"ב תיטול על עצמה את המודרניזציה של כל חה"א וזאת בטענה שצרפת ובריטניה - הספקים האחרים האפשריים - אינם יכולים לספק את המטוסים". קומר הוסיף כי הישראלים להוטים לקבל מטוסים אמריקאיים ולכן הם יניחו לארה"ב למכור לירדן מטוסים. קומר הבין שישראל לא תרפה מהדרישה לספק לה לפחות 24 מטוסים, אך הציע לנשיא "למשוך זמן" ולהסתפק בשלב זה בטיפול בבקשות ישראל לסיוע הקמת מתקן התפלה ובסיוע כלכלי מסוגים שונים.³²

בשיחה עם הציר אפרים עברון, ב-21 בינואר 1966, תאר קומר את הפגישות עם ויצמן באופן פחות דיפלומטי: הוא האשים את ישראל "בטעות קשה שכן היא ניסתה לחטוף יד שלמה כשאררה"ב הושיטה לה את כף היד [בדמות נכונות לספק 24 מטוסים, רק אם לא תהיה להם חלופה אירופאית]". קומר גם זרה מלח על הפצעים ודרש שממשלת ישראל תמשיך בחזרה את בקשות ויצמן, במהירות האפשרית ותבטיח שלא תתנגד להספקת מטוסי קרב אמריקאיים לירדן. הוא גם הבהיר כי ישראל נדרשת להענות לבקשות ארה"ב בנושא הגרעיני ואם הדרישה לא תענה, אין לצפות כי ביקורו הקרוב של שר החוץ אבן יהיה קונסטרוקטיבי.³³

בדרכו לישראל עצר ויצמן בצרפת ונפגש עם מפקד חיל האוויר הצרפתי במטרה לעדכנו בתוכן המפגש עם האמריקאים. סביר להניח כי לפגישה היה גם אופי תכליתי: לנסות להשיג מטוסים צרפתיים, לאחר המקלחת הקרה שויצמן חטף בווינגטון.

בישיבת המטכ"ל שהתקיימה אחרי שובו של ויצמן, ב-1 בנובמבר 1965, רבין היה פסימי לגבי האפשרות לקבל אפילו 100 מטוסי "סקייהוק" ולכן הוחלט בראשית 1966 לרכוש מחברת "דאסו" 100 מטוסי תקיפה רב-משימתיים על-קוליים מסוג "מיראז' III", שאופיינו על פי צרכי חה"א, ונקראו אחר כך "מיראז' 5" ("רעם").³⁴ בשלב הראשון הוזמנו 30 מטוסים ואחר כך 20 נוספים והתמורה עבורם שולמה עוד לפני פרוץ מלחמת ששת הימים.

במקביל לפנייה לצרפת נמשכו המאמצים הדיפלומטיים לרכוש מטוסי תקיפה בארה"ב. אך גם משרד החוץ האמריקאי לא נח ואחרי ביקור ויצמן המשיך בפעולות שנועדו לגרום לישראל לרכוש מטוסי תקיפה באירופה. כבר ביוני 1965 הנחה שר החוץ ראסק את השגריר בפריס, צ'ארלס בוהלן, לברר האם היצרנים הצרפתיים יכולים לספק את צרכי ישראל.³⁵ ארה"ב היתה מוכנה לספק מנועים אמריקאים למטוסים צרפתיים על מנת שחה"א יסכים לרכושם,³⁶ הבדיקות שערך בוהלן, בחודשים אוקטובר-נובמבר 1965, הצביעו כי נכונה טענת ישראל בדבר העדר מטוסים צרפתיים המתאימים לצרכי חה"א.³⁷ גם השגריר האמריקאי בלונדון, שהתבקש לבדוק האם ניתן לענות על צרכי ישראל עם מטוס תקיפה בריטי, דיווח כי בריטניה סרבה למכור מטוסי תקיפה ימיים מסוג "באקניר" בשל יכולתם לבצע תקיפות גרעיניות.³⁸

לקראת סיומה של שנת 1965 התבררו למימשל בארה"ב שלוש עובדות יסוד: ראשית, לצרפת אין מטוסי תקיפה שיכולים לענות על צרכי ישראל ובריטניה לא רוצה למכור לישראל מטוסי תקיפה. שנית, המלך חוסיין אינו מרפה מהלחץ לספק לצבאו מטוסי "סטארפיטר" ולא ניתן להמשיך לדחות את קבלת ההחלטות. שלישית, הקונגרס לא יאשר מכירת מטוסים לירדן אם לא תהיה לצידה מכירת מטוסי קרב לישראל.

במקביל, הלך וגדל אי השקט בישראל לנוכח מה שנראה היה כגרירת רגליים מצד האמריקאים. ביטוי למתח שהצטבר באותה תקופה ניתן למצוא בשיחה הקשה שקיימה שרת החוץ מאיר עם השגריר ברבור, ב-20 בדצמבר 1965. מאיר אמרה שישראל מתוסכלת מכך שארה"ב רוצה לחדש את הסיוע הכלכלי למצרים (ואינה טורחת לעדכן את ישראל) כשבמקביל מצרים מנהלת משא ומתן על רכש צבאי חדש מבריה"מ. בנוסף, ארה"ב לא הסכימה לחשוף את מכירת ה"פאטונים" לישראל ומקורות אמריקאים הדליפו לתקשורת את העיסקה הירדנית. מאיר דיברה בתרעומת קשה על הסחבת שנוהגים בענין המטוסים וטענה שהיא מתרשמת שארה"ב החליטה לסגת מהתחייבותה לספק מטוסים. היא כעסה גם על חוסר ההענות לבקשת ישראל להגדיל את הסיוע הכלכלי (בדמות משלוח עודפי מזון אמריקאיים) וזאת על אף העול הבטחוני הכבד שבו נאלצת ישראל לשאת.

מאיר לא היססה להגיד כי בכוונתה, וכך גם החלה לעשות, להפעיל את זכות המחאה של ישראל ולהביא את המחלוקת עם הממשל לידיעת הציבור האמריקאי (במהלך הפגישה חזרה מאיר חמש פעמים, בניסוחים שונים, על כי "איננה יכולה לשתוק ולשבת בחיבוק ידיים"). מסתבר כי ידידי ישראל בארה"ב קלטו את הרמז והחלו לפעול בקונגרס נגד אישור הסיוע הכלכלי למצרים, דבר שהרגיז את הנשיא.³⁹

באותה עת החלה ישראל לטעון כי ארה"ב נוהגת כלפיה בחוסר גילוי לב בנושאים שהם חיוניים לבטחונה. בהקשר זה הועלו הטענות הבאות:

הסיוע הכלכלי למצרים (שהוזכר בשיחת מאיר עם ברבור) והעלמת עסקות הנשק הערבי המתגבשות עם סעודיה וירדן ואולי אף עם לבנון ועירק. עיקר הזעם הישראלי הופנה על כי בשיחות עם הארימן וקומר אמרו האמריקאים כי בכוונתם לספק לירדן 100 טנקים אך עם הירדנים סוכם כי בנוסף ל-100 יסופקו להם עוד 96 טנקים בשתי מנות בנות 48 כל אחת.⁴⁰ בנוסף, נציגי ישראל טענו כי נאמר להם שממשלת ארה"ב אינה רואה צורך ברכישת מטוסים מודרניים על ידי ירדן ולמעשה היא אף מתנגדת לכך. זו טענה מוזרה שכן בשיחות עם הארימן וקומר דובר במפורש על האפשרות שירדן תצטייד במטוסים צרפתיים.⁴¹

ב-19 בינואר 1966, שר ההגנה ושר החוץ גיבשו המלצות משותפות בענין הספקת מטוסים למזרח הקרוב כדלקמן:

לגבי ירדן - לספק עד 36 מטוסים מסוג F-104A/B, או F-5, אך לא להענות לבקשתה להספקת 60 מטוסים מסוג F-104G, המודל המתקדם של "סטארפיטר". הרעיון לסבסד את ירדן על מנת שתרכוש מטוסים באירופה נדחה משיקולים כלכליים ומדיניים. ההספקה לירדן תהיה רק תמורת מזומנים, מהתקציב שהמפקדה הערבית המאוחדת העמידה לרשות ירדן ותבצע בשלושה שלבים (12 מטוסים בכל שלב).

לגבי ישראל - לספק לישראל 24 מטוסי "סקיהוק", בתנאי מימון נוחים, ולהעניק לה אופציה

לרכישת 24 מטוסים נוספים.

ההמלצות נומקו בשיקולים פרגמטיים, שכן הן הפרו עקרונות בסיסיים של מדיניות החוץ ביחס לסכסוך הערבי-ישראלי. הנימה העולה מהפרוטוקולים האמריקאיים היא של אין ברירה; הסובייטים מסרבים להגביל את הזרמת הנשק למזה"ת, דחיית בקשת המלך חוסיין תגרום לרכישת "מיגים" מבריה"מ וידידי ישראל לא יאפשרו הספקת מטוסים לירדן אם לא תאושר הספקת מטוסים גם לישראל.⁴²

האות הראשון למפנה החיובי בעמדת ארה"ב עלה בפגישה של קומר עם הצייר עברון ב-21 בינואר 1966, שהוזכרה לעיל, שבה הציע קומר כי ישראל תמשוך חזרה את בקשת ויצמן ל-210 מטוסים ותסתפק בבקשה ל-24 מטוסים בעתיד הקרוב, תוך הבעת תקווה כי בשלב מאוחר יותר תסכים ארה"ב למכור 24 מטוסים נוספים (ראוי לשים לב כי קומר לא התייחס, כפי שארע גם בדיונים קודמים, לסוג המטוסים אלא רק לכמותם).⁴³

הדיונים נכנסו להילוך גבוה לקראת סוף ינואר 1966 שכן בתחילת פברואר היה צפוי ביקור רשמי בווישינגטון של אבא אבן, אחרי שהתמנה לשר חוץ.

הפגישה של אבן עם ג'ונסון ב-9 בפברואר 1966 עסקה בכניסת אבן לתפקיד וחילופי דעות כלליים אך במהלכה אבן השחיל בקשה ל-45 מטוסי תקיפה (intruder-type) והבטיח כי ישראל אינה מצפה שארה"ב תהפוך לספק הראשי של אמל"ח או מטוסים.⁴⁴

אבן יכול היה להטיח זאת במצפון נקי שכן באותה עת ישראל כבר נמצאה בשלב מאד מתקדם במשא ומתן על רכישת מטוסי "מיראז' 5" בצרפת.⁴⁵

לאחר הפגישה עם אבן, ב-11 בפברואר, התכנסו הנשיא ושרי החוץ וההגנה, לגיבוש עמדה סופית ושני השרים התנגדו בחריפות להספקת "אינטרודר" לישראל. שר החוץ התנגד אפילו להספקת ה"סקייהוק" ושר ההגנה, שבדרך כלל היה יותר פרגמטי (ראה את תמיכתו בהספקת "פאטונים" לישראל ב-1964), אמר כי "לא יעלה על הדעת" לספק "אינטרודר" לישראל; וזאת מהטעמים הבאים: ראשית, המטוס מאד מורכב ועדיין יש לו מחלות ילדות. שנית, שיקולי בטחון שדה מונעים העברת מטוס כה משוכלל. שלישית, המטוס מאוד יקר ועולה פי ארבע מה"סקייהוק". רביעית, היצרן מתקשה לעמוד בהספקת המטוסים לזירת המזרח הרחוק ועד כה לצי יש רק טייסת מבצעית אחת. לבסוף, ל"אינטרודר" יכולות תקיפה גרעינית ולכן הספקתו לישראל תעורר מהומה אצל הערבים ותחיש את מרוץ החימוש במזרח הקרוב.

הנשיא קיבל את עמדת שריו והטיל על שר ההגנה לסגור את הענין עם אבא אבן; הוא הדגיש שהספקת המטוסים לישראל מותנית בהסכמת ממשלת ישראל למכירת המטוסים לירדן ובהרגעת ידידיה בקונגרס.⁴⁶ ראוי לציין כי המאמצים הישראליים בקונגרס תפסו תאוצה נוספת, במקביל לביקור אבן. בשבוע השני של פברואר 1966 חתמו שבעים ושלושה חברי קונגרס על מכתב לראסק בו הם מוחים על חוסר האיזון של המימשל במכירות נשק לירדן ולישראל.⁴⁷ את עסקת מטוסי "סקייהוק" סגר מקנמרה עם אבן ב-12 בפברואר 1966 בפגישה שנמשכה 30 דקות. הוא הודיע כי ארה"ב מוכנה למכור לישראל 24 מטוסים מסוג A-4E (ולתת אופציה לרכישת 24 נוספים) במחיר 26 מיליון דולרים ולהעניק אשראי נוח לצורך רכישת המטוסים. הספקת 24 המטוסים הראשונים תבצע במהלך 1968. במקביל, נדרשה הסכמתו לתנאים הבאים: - ישראל תמשיך לרכוש את מרבית מטוסייה באירופה ובחמש השנים הבאות לא תבקש מטוסי קרב נוספים.

- ישראל תחזור ותתחייב לא להיות היצרן הראשון של נשק גרעיני במזרח הקרוב ותסכים לבקורות תקופתיות בכור בדימונה ובנוסף, ישראל תתחייב שלא לחמש את המטוסים שתרכוש בארה"ב בנשק גרעיני.

- ישראל תשמור על סודיות מוחלטת של העיסקה עד אשר ארה"ב תחליט לפרסמה.

- ישראל תעשה את כל שנדרש על מנת שידידיה בקונגרס לא יכשילו את הספקת המטוסים לירדן.

אבן הסכים מיד למרבית הדרישות אך אמר כי הוא חייב להתייעץ עם ראש הממשלה בנוגע לדרישה לפיקוח על דימונה. בסופו של דבר נמצא פתרון דיפלומטי לבעיית הפיקוח על דימונה. מעניין להזכיר כי לקראת סוף הפגישה אבן חזר וביקש שהמטוסים שיסופקו לישראל יהיו מסוג

"אינטרודר", ואל"מ רם רון, הנספח הצבאי בווינגטון, נימק ואמר אמר שה"סקייהוק" הוא מטוס לא מתוחכם, שבשנות ה-70 יהיה כבר מיושן. האמריקאים השיבו שויצמן ביקש את ה"סקייהוק" דווקא בגלל חוסר תחכומו וכי קבלת אישור לרכישת מטוס זו הייתה המטרה העיקרית של ביקור ויצמן.⁴⁸

האמריקאים היתממו, כמובן, שכן הבקשה ל"סקייהוק" הייתה חלק מרשימת קניות שכללה גם מטוסי "אינטרודר" והסיבה שויצמן ביקש "סקייהוקים" הייתה מחירם הנמוך, שאיפשר לחה"א לרכוש כמות גדולה. במילים אחרות, הם הוציאו את דברי ויצמן מהקשרם כהצדקה לסרוב לספק "אינטרודר".

במקביל למו"מ עם הישראלים נמשכו מגעי המימשל עם המלך חוסיין, כשהמלך דוחק באמריקאים להודיע לו את עמדתם עד אמצע מארס 1966, מועד ההתכנסות המתוכנן של ועידת ראשי מדינות ערב. לאחר סגירת ההסכם עם אבן, שהבטיח שהעסקה הירדנית לא תטורף בקונגרס, הוחש קצב הדיונים עם הירדנים וביום 29 במארס 1966, נחתם מזכר ההבנות בענין הספקת 36 מטוסי "סטארפיטר" משופצים לירדן. המטוסים יהיו מסוג F-104A/B ותמורתם תשולם במזומן. 12 הראשונים יסופקו ב-1968 והספקת הנותרים תהיה מותנית בקליטתם הנאותה של הראשונים.⁴⁹ לאחר פגישת מקנמרה עם אבן הוחל במשא ומתן על החוזה לרכוש ה"סקייהוקים" - תחילה

נידונו ההיבטים המדיניים ואחר כך הפרטים המקצועיים-אזרחיים. המשא ומתן המדיני נמשך כחודש שלם, עד ה-17 במארס 1966. האמריקאים רצו שנוסח ההסכם ידגיש את החד-פעמיות של מכירת המטוסים, שהמכירה אינה תקדים ושאר"ב לא תתבקש להיות ספק ראשי לחה"א. מהפרוטוקולים האמריקאים עולה כי בנוסף לכך הם חזרו על דרישת הסודיות ורצו התחייבות בנושא הגרעיני. לבסוף, הם רצו שישראל לא תפעל נגד אישור עסקות המטוסים עם ירדן, בדומה לדרישה בהסכם ה"פאטונים" (היה נסיון אמריקאי לכלול בסעיף זה גם הסכמה בשתיקה למכירת מטוסים ללבנון אך בשל התנגדות ישראל הם ויתרו).

ישראל ניסתה להגדיל את רכש ה"סקייהוקים" ב-24 נוספים, ל-72, אך הנסיון לא צלח, כשם שלא צלח הנסיון האמריקאי להשיג התחייבויות חדשות בענין הגרעין (עם זאת, אשכול אישר ביקור, מדי פעם, של פקחים אמריקאיים בכור בדימונה). מענינת התייחסות משה ביתן, מנהל מחלקת ארה"ב במשרד החוץ למשא ומתן: "המסמך [הצעת ההסכם] שונה בתוכן ובאווירה מדברי מקנמרה לאבן ... לדעתי המסמך נוצר בידי אנשי הקו הקשה [במשרד החוץ האמריקאי] שקיבלו החלטת הנשיא כמהלומה ומנסים כעת "To make the deal unpalatable to us".⁵⁰

המשא ומתן המקצועי-אזרחי נערך באמצע אפריל 1966 עם הגעת האלוף הוד, מפקד חה"א החדש, לווינגטון. התוצאות היו מאכזבות למדי: האמריקאים הודיעו למשלחת הישראלית כי המודל שיסופק לישראל אמנם יהיה A-4H, הנגזר ממודל F שהיה באותה עת בייצור, אך הוא לא יכלול את סוגי החימוש החימוש והמערכות הבאות, שהיו תיקניים ב"סקייהוק": פצצות מיצר נגד שריון מסוג "רוקאי II", פצצות אוויר-קרקע מסוג "בולפאפ" B, "טילי" "סיידוונדר B" ופצצות נפאל"ם. וכן, ממודל H יוסרו מערכות התרעה מפני קרינת מכ"מ, מחשב ההפצצה (במקומו תסופק כוונת "פיקס") והמערכת המאפשרת שיגור טילי אוויר-קרקע "שרייק". עם זאת, הושארו במטוס מכ"מ הניווט והמכ"מ לטיסה נמוכה בתנאי אל-ראות, שתי מערכות שלא היו למטוסים צרפתיים.⁵¹

פצצת מיצר "רוקאי"

פצצה מונחית "בולפאפ"

טיל אוויר-קרקע מתבנית "שרייק"

הסרת מחשב ההפצצה ומכשיר ההתרעה פגעה בתפקוד ה"סקייהוקים" במלחמת ההתשה, שפרצה זמן קצר אחרי הגעתם. כך גם הסרוב לספק טילי "שרייק" ופצצות מיצרר, שהתגלו בווייטנאם כיעילים מאד נגד סוללות הגנ"א. לעומת זאת, העדר טילי "סיידווינדר" לא היווה בעיה, שכן ה"סקייהוק" לא היה אמור לנהל קרבות אוויר עם ה"מיגים".

ישראל המשיכה להפציר באמריקאים לספק להם את הפריטים המסורבים, עד הרגע האחרון. בפגישה עם יועץ הנשיא וולט רוסטוב, ב-3 במאי 1966, טען השגריר הרמן כי ה"סקייהוק" היה העדיפות השלישית של חה"א והסרוב לספק סוגי חימוש ומערכות למטוס מקטין מאד את תרומתו. הרמן התלונן על גישתם הקשוחה של האמריקאים וביקש שיתירו לישראל, לפחות, לייצר סוגי חימוש שהם מסרבים למוכרם לחה"א. גם בקשה זו לא נענתה.⁵²

אגב, על מורכבות היחסים בין ארה"ב לבין ישראל ויהדות ארה"ב ניתן ללמוד מפרוטוקול הפגישה של הרמן עם רוסטוב. לאחר שהרמן שטח את בקשות ישראל לחימוש ומערכות ל"סקייהוק", לסייע כלכלי ונושאים נוספים שאל אותו רוסטוב: "מדוע כל כך קשה לישראל לסייע לנו בענין וייטנאם?" הרמן ענה שמפ"ם, השותפה הקואליציונית של מפא"י, מונעת מאשכול להביע תמיכה בארה"ב בהקשר הווייטנאמי וגם שאסור לישראל להרגיז את בריה"מ. הרצון לגייס את תמיכת ישראל ובכך להרגיע את הבקורת על המלחמה בווייטנאם מצד דוברים יהודים, עלה תכופות בשיחות בין המימשל לנציגי ישראל. כך, למשל, בפגישות אשכול עם ג'ונסון ביוני 1964 אמר הנשיא: "בעת הצורך ארה"ב תסייע לישראל כפי שהיא מסייעת לדרום וייטנאם" (רמז דק).

הגבלת מספר ה"סקייהוקים" ועיקורם ממערכות חשובות הם פן אחד של היחס הנוקשה לבקשות ישראל. הפן השני, הנוח יותר, התבטא בעובדה כי ההסכם כלל סעיף שבו ארה"ב מתחייבת להשלים את מספר המטוסים ל-48, אם חה"א יאבד מטוסים בגלל תאונות אימונים או בעת העברתם לישראל (שים לב כי לא מדובר בפיצוי בגין אובדן בפעילות מבצעית).⁵³

כמו כן, האמריקאים הסכימו להכניס מספר שינויים במודל H על פי דרישת ישראל: לסייע בהחלפת תותחי 20 מ"מ המקוריים, בתותחים 30 מ"מ התיקניים של חה"א (החלפת התותחים חייבה לבצע שינויים רציניים במבנה המטוס והתאפשרה רק ב-1970).⁵⁴ ולהתקין מיצנח עצירה, בנוסף לוו העצירה המקורי. בנוסף

היה צורך להחליף את מערכות הקשר והחמצן האמריקאיות במערכות הדומות לאלה שהותקנו במטוסים הצרפתיים שבשרות חה"א. כמו כן הוסכם לכלול בעיסקה שני מארזי תידלוק אווירי לנשיאה מתחת לגחון.⁵⁵

עלות רכישת 48 המטוסים הגיעה ל-70 מליון דולר, מהם 20 מיליון דולרים עבור חימוש וחלקי חילוף, והאמריקאים הסכימו לממן 90% ממנה באשראי ל-10 שנים בריבית (מסובסדת) בשעור 3.5% לשנה. האמריקאים התחייבו לספק מטוס אחד בחודש מספטמבר 1967 עד אפריל 1968 ואח"כ 4 עד 6 מטוסים בכל חודש עד השלמת העיסקה בדצמבר 1968. ההסכם הסופי, המפורט, להספקת מטוסי "סקייהוק" נחתם ב-2 ביוני 1966 והוא כלל התחייבות ישראלית לא לבקש מטוסים אמריקאים נוספים בחמש השנים הבאות.⁵⁶

משרד החוץ האמריקאי פרסם את דבר העיסקה הירדנית ב-2 באפריל 1966 וביקש לעכב את פרסום העיסקה עם ישראל. הסיבות שניתנו לעיכוב היו רבות: תחילה לא לפני ה-1 במאי, שכן זהו יום מועד לפורענות אנטי מערבית במצרים (על מנת לקדם את פני הבעיה, ב-20 באפריל דיווח דיפלומט אמריקאי לעוזרו של נאצר על העיסקה). אחר כך ביקשו שלא לפרסם לפני ה-7 במאי, מועד התכנסות שרי החוץ הערביים. כשעברו מועדים אלה ביקשה ארה"ב דחיות נוספות: לא לפני ה-15 במאי שהוא, בעולם הערבי, יום השנה למלחמת 1948 ולא לפני ה-18 במאי, מועד ביקור קוסיגין בקהיר (האמריקאים ביקשו שהפרסום יהיה ב-20 במאי). בסופו של דבר, ב-18 במאי הודיע אשכול בכנסת על העיסקה, מבלי לפרט את הכמויות וסוגי המטוסים שנרכשו.

"סקייהוק" דו מושבי

מהתיאורים דלעיל עולה כי רכישת מטוסי תקיפה בארה"ב היתה מסע ארוך ומייגע; האמריקאים סרבו לספק לחה"א מטוסים כבדים ומתקדמים והסירו מה"סקייהוק" שופק, בסופו של מאבק, מערכות חשובות. גם כמות המטוסים שארה"ב נאותה לספק לא ענתה על צרכי חה"א. כשאבא אבן קיבל, בפברואר 1966, את האישור המיוחל לרכישת מטוסי "סקייהוק", היה זה במידה רבה בגלל הבנת המימשל כי יידידי ישראל לא יאפשרו להעביר בקונגרס את העיסקה הירדנית ללא מתן פיצוי הולם לישראל; זה היה השיקול שהכריע את הכף לטובת הספקת מטוסי "סקייהוק". מסמכי המימשל מצביעים כי, בנסיבות שנוצרו, לשדולה היהודית היה כוח שכנוע רב יותר מאשר לקסם של ויצמן ול"קונטרות" שלו.

להלן הביטויים הבולטים להצמדה שעשה המימשל האמריקאי בין ישראל לבין ירדן וגם לאופי הים תיכוני של המו"מ עם שתי המדינות:

סדרי עדיפויות: ישראל וירדן ביקשו לרכוש בארה"ב מטוסים וטנקים וסדר הטיפול בבקשות הרכש על ידי האמריקאים היה דומה: "פאטונים" תחילה. ההסכמות על הספקת הטנקים נחתמו ב-1965 ואילו ההסכמות על הספקת מטוסי "סקייהוק" לישראל ו"סטארפיטר" לירדן נחתמו כשנה מאוחר יותר. האמריקאים קיוו שהירדנים יסתפקו בסופו של דבר בטנקים ויוותרו על המטוסים ואז גם לא יהיה צורך לספק מטוסים לישראל.

מקור המטוסים: בשני המקרים העדיפה ארה"ב שהרכש יתבצע באירופה וניסתה לסייע לשני חילות האויר לרכוש מטוסים אירופאיים. המקרה הירדני היה פשוט יותר שכן לצרפת ובריטניה היו מטוסי ירוט שענו לצרכי ירדן אף כי הם היו יקרים יותר מהמטוסים האמריקאים. עם זאת, ארה"ב סרבה, משיקולים שונים, לסבסד את הפער בעלויות ולכן נאלצה לספק לירדן את מטוסייה היא. במקרה הישראלי לא היו בנמצא באירופה מטוסי תקיפה שענו על צרכי חה"א ולכן בליט ברירה הסכימה ארה"ב לספק מטוסים גם לישראל.

מספר המטוסים: המלך חוסיין ביקש 60 מטוסים ובסופו של דבר אושרו לו רק 36. האמריקאים הסכימו לספק לו בהקדם 12 מטוסים והיתנו את הספקת ה-24 הנותרים בקליטה מוצלחת של התריסר הראשון (ובסתר ליבם הם גם קיוו שלא יהיו לירדן האמצעים לרכוש את הנותרים). ישראל ביקשה 45 מטוסי תקיפה כבדים ו-165 מטוסי תקיפה בינוניים וקיבלה רק 48 מטוסי תקיפה בינוניים.

איכות המטוסים: הירדנים ביקשו מטוסי ירוט חדישים מסוג F-104G, אך ארה"ב סרבה להם והם נאלצו להסתפק במטוסים משופצים ממודל A/B. ישראל ביקשה מטוסי "אינטרודר", מודרניים וכבדים, אחרי שהובהר שאין סיכוי לקבל "פאנטומים", אך גם בקשה זו סורבה. בסופו של דבר אושר לישראל לרכוש מטוסי "סקייהוק", מיושנים ובינוניים, וגם הם סופקו ללא מספר מערכות מתקדמות וללא חימוש מתקדם.

ניתן לשער כי האמריקאים הבינו שבנסיבות שנוצרו הם לא יוכלו להמנע מהספקת המטוסים לירדן ולישראל אך הם גם הבינו, כפי שאכן קרה, ששתי המדינות לא תוכלנה לגרום "פיצוץ" בגלל פיחות איכות המטוסים. ירדן ביקשה מטוסים על-קוליים, כתוצאה מלחץ מצרי, והמודל של ה"סטארפיטר" שנמכר לה היה על-קולי, אף כי מיושן. סביר להניח שישראל הבינה שלא תוכל לעורר מהומה בקונגרס על כי הוסרו מה-A-4H מחשב ההפצצה המסוגל, בין השאר, לשגר מטען גרעיני ומערכת ההתרעה מפני מכ"מ, שהיתה מערכת חדישה למדי במטוסי הצי. לשדולה היהודית היה קל לארגן תמיכה ציבורית בהספקת מטוסים לישראל לשם איזון ההצטיידות הערבית במטוסים מתקדמים, אך קשה היה להסביר, בזירה הפוליטית, את הקריטיות של מערכת חימוש זו או אחרת. ראה, כדוגמא, את האופן שבו הוצאו דברי ויצמן מהקשרם כנימוק לסרוב לספק מטוסי "אינטרודר".

"הצמדת איכויות" דומה ארעה בדיונים שהתקיימו בשנים 1964 ו-1965 לגבי הספקת טנקי "פאטון" לירדן וישראל. האמריקאים העדיפו שירדן תרכוש טנקים בריטיים מסוג "צנטוריון" ומשהתברר שהם יאלצו לספק לה "פאטונים" הם סרבו לספק את המודלים המשודרגים. האמריקאים גם העדיפו שאת ה"פאטונים" לישראל תספק גרמניה ולמרות שהשתכנעו שצה"ל זקוק לטנקים מודרניים הם לא היו מוכנים לספק את המודל המתקדם M-60 ואפילו לא את

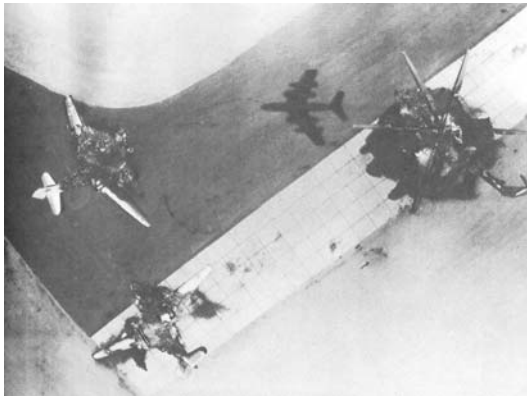
ה-M48A3 (אלא העדיפו לספק ערכות שדרוג).

מימון הרכש: בשני המקרים נכנסו שיקולים כספיים להחלטות המימשל האמריקאי שנגעו לרכש. ישראל וירדן נהנו מסיוע כלכלי משמעותי מארה"ב והמימשל הבין כי הוא עלול לשאת, בסופו של דבר, בעלות של מרוץ חימוש יקר וזאת היתה סיבה נוספת לסרב לחלק ניכר מהבקשות.

פיצוי בגין פיצוי: ביטוי נוסף ל"הצמדה" התרחש אחרי פעולת התגמול בסמוע, ב-13 בנובמבר 1966, שזעזעה את המשטר הירדני. הסברי ישראל שהפעולה שכוונה נגד מחבלים פלשתינאים הסתבכה בגלל התערבות הלגיון הירדני לא הועילו. ארה"ב האשימה את ישראל בהפעלת כח רב מדי והזדרזה לפצות את ירדן בסיוע כספי, שנועד להעלות את המשכורות בלגיון, ובהספקת אמל"ח מודרני לחטיבות הירדניות, בין השאר גם תותחי נ"מ, חלקו באמצעות רכבת אווירית. בנוסף, הוקדמה ההספקה של פריטים עליהם כבר הוסכם. כך, למשל, ארה"ב הסכימה להשאיל מיד 6 מטוסי "סטארפיטר", ולהחיש את קצב הספקתם, כך שיגיעו עוד לפני שתושלם הכשרת הצוותים הירדנים. מדובר במטוסים של חא"א שהושאלו לירדן עם צוותיהם ונועדו לאימונים ולהכשרה של הירדנים ושנאסר עליהם להתקרב לגבול עם ישראל.⁵⁷

לפני ההמראה למבצע "מוקד", בטייסת 101, 5.6.1967, 06:30

"מוקד", ממראות המטס הראשון, צולם בסביבות 09:30

התגובה הישראלית היתה, כצפוי, בקשת פיצוי בגין הפיצוי שניתן לירדן בעקבות הפעולה בסמוע; ישראל ביקשה להחיש את קצב הספקת מטוסי "סקייהוק" (במקום משלוח 4 מטוסים, שתוכנן לדצמבר 1967 ביקשה ישראל שישלחו אליה 8 מטוסים).⁵⁸ הבקשה לא נענתה, כשם שלא נענתה הבקשה לרכוש נגמ"שים מסוג M-113 ("זלדות"), שבאה בעקבות ההחלטה האמריקאית לספק נגמ"שים לצבא ירדן.

מועדי הספקה: ארבעת ה"סקייהוקים" הראשונים הגיעו לישראל בדצמבר 1967 והחמיצו את מלחמת ששת הימים. ששת ה"סטארפיטרים" הראשונים הגיעו לירדן באפריל 1967 אך למזלם גם הם החמיצו את המלחמה. בעצת המומחים האמריקאיים שעסקו בהכשרת חיל האוויר הירדני המטוסים הוטסו לתורכיה יומיים לפני פרוץ המלחמה וניצלו.⁵⁹

לסיום, בראשית 1966 הסתיימו שני מהלכים חשובים במודרניזציה של כוח התקיפה הבינוני: עסקת ה"סקייהוקים" ועסקת "מיראז'-5", אך עדיין לא נראה באופק מענה לצורך במטוס תקיפה כבד מודרני. ישראל התחייבה בפני ארה"ב כי במשך 5 שנים לא תבקש מטוסים נוספים ולכן המשיך חה"א לשקול רכש מטוסים צרפתיים. המטוס שנשקל היה ה-F1 של חברת "דאסו", תוך שחה"א בודק את האפשרות להתקין בו מנוע אמריקאי, J-79 של חברת "ג'נרל אלקטריק", המנוע המתקדם שהותקן ב-F-104 וב"פאנטום". באפריל 1967 ביקר סגן שר הבטחון, ד"ר צבי דינשטיין, בארה"ב וביקש לרכוש את המנועים. האמריקאים היו מוכנים למכור מנועים אבל רק בכמות מוגבלת - לפי מספר המטוסים המיושנים שיצאו מסד"כ חה"א. במילים אחרות, הם היו מוכנים לסייע לשיפור הסד"כ האווירי אך לא להגדיל את כמותו.⁶⁰ מעניין לקרוא את תגובתו הנועזת של משה קשתי, מנכ"ל משרד הבטחון (דאז), שטען כי אי אפשר להסכים להגבלת מספר המנועים, ושכנראה לא הפנים, באותה עת, את המשמעות המדינית של מעבר לרכש אמריקאי. האמברגו שהטילה צרפת, ביוני 1967, הוריד את הרעיון מסדר היום, אך הוא יושם לגבי מטוס אחר, שכונה "סער", סמב"ד שמנועו הצרפתי הוחלף במנוע החזק והאמין של ה"סקייהוק" (השתלת המנוע האמריקאי נעשתה בשנים 1968 ו-1969 ו-26 מטוסים הוסבו עד שנת 1973).⁶¹

לפני הגעת המטוסים נאלצה ישראל לעבור תחנה נוספת בדרך היסורים ל"סקייהוק" - הצורך

לבטל את השעיית הספקת הנשק למזרח הקרוב וצפון אפריקה שעליה החליט הממשל עם פרוץ מלחמת ששת הימים.

להשעייה היו השלכות קשות מאוד על ישראל משום, שמצד אחד, הסד"כ האווירי נשחק בעקבות הפעלתו האינטנסיבית במלחמה ונפסקה הספקת המטוסים הצרפתיים הדרושים לחידושו ולהגדלתו; גנרל דה גול הטיל אמברגו על הספקת מטוסים לישראל ומנע הספקת 50 מטוסי "מיראז' 5" ומצד שני, בריה"מ חידשה ושידרגה במהירות את חילות האוויר הערביים ואת צבאות היבשה שלהם. ההצטיידות מחדש המהירה של צבא מצרים איפשרה להם לחדש את האש בתעלה כבר בחודש יולי 1967.

בספטמבר 1967 יצא ויצמן, אז כבר ראש אג"מ, לארה"ב על מנת להסיר את רוע גזירת ההשעייה. אחרי הנצחון המזהיר ויצמן שוב לא היה יכול לתאר את צה"ל כ"שמשון דער נעבעכדיקער"; הנימוק שבעזרתו ניסה ויצמן לשכנע את האמריקאים היה כי המטוסים דרושים לחיזוק ההרתעה הישראלית. הוא אמר לאנשי הפנטאגון "ניצחנו במלחמה זו [ששת הימים] בנשק צרפתי, אנו רוצים למנוע את המלחמה הבאה בנשק אמריקאי". ויצמן טען שככל שההרתעה תהיה אמינה יותר כך יש סיכוי שתמנענה מלחמות במזרח התיכון והרתעה אמינה מחייבת את חיזוק חה"א, בגלל הזרמת נשק רב לערבים מצד בריה"מ.⁶²

מלבד הנימוקים המשכנעים של ויצמן השפיעה על הממשל האמריקאי התנהגות בריה"מ שחיימה במהירות את צבאות מצרים, סוריה ועירק. מלכתחילה נועדה ההשעייה לאותת לסובייטים על הרצון האמריקאי לפעול בעצה אחת איתם על מנת להאט את מרוץ החימוש במזרח התיכון אך הסובייטים המשיכו בשלהם. משכך לא ראה הממשל טעם בהשעייה.⁶³ ויצמן לא סיפר בזיכרונותיו כי שליחותו נועדה לא רק לביטול ה"ספנשון" אלא גם להעלות בקשות חדשות למטוסים, בשל צרכים שהתעוררו בעקבות המלחמה (למעשה, "שמואל ב'"); המידע על הבקשות מופיע במקורות האמריקאיים.

ביום 7 בינואר 1968 הכין יועץ הנשיא, רוטטוב, נייר עמדה לנשיא, לקראת הביקור המתוכנן של אשכול, ובו הוא סיכם את המגעים עם ישראל בדבר הספקת מטוסי קרב מאז מלחמת ששת הימים.⁶⁴ הנייר תאר את הפגישות עם ויצמן ב-11 וב-12 בספטמבר 1967, שבהן הוא הציג את השיקום המהיר של חילות האוויר הערביים באמצעות נשק רב שהגיע מבריה"מ ואת הלקחים שהערבים הפיקו ממלחמת ששת הימים (שיפור המיגון בשדות התעופה הקיימים, הגדלת מספר שדות התעופה ושיפורים בטקטיקות ובהכשרת טייסים). ויצמן טען כי העוצמה האווירית של ישראל תמלא תפקיד מכריע גם בעתיד ולכן חה"א זקוק למטוסים רב-משימתיים מתקדמים: בגלל התעצמות הערבים, מצד אחד, והאובדן של 43 מטוסי קרב במלחמה, הצורך להחליף מטוסים שהתיישנו והאמברגו הצרפתי, מצד שני. לדבריו הסד"כ של חה"א חייב להגיע ל-250 מטוסי קרב כבר בסוף 1968, להמשיך לגדול, ולהגיע ל-350 מטוסים בתחילת 1970. לפיכך ויצמן ביקש שארה"ב תאשר מיד הספקת 50 מטוסי "פאנטום" ותגדיל את מספר ה"סקייהוקים" ב-27 נוספים, מעבר ל-48 המטוסים שרכישתם אושרה ב-1966 והספקתם עדיין לא החלה. הפעם ויצמן דילג על ה"אינטרוור" וכיוון ישירות להעדפה העליונה של חה"א, מאז ומתמיד, ל"פאנטום". בנוסף לשתי הבקשות החדשות ביקש ויצמן להחיש את אספקת 48 "סקייהוקים" שאמורים היו להגיע לישראל בהדרגה עד סוף 1968.⁶⁵

הנייר של רוטטוב גם מצביע על ריבוי השיקולים שעמם התמודדו בכירי הממשל האמריקאי בארבעת החודשים שבין ביקור ויצמן בווישינגטון לבין ביקור אשכול בחוות הנשיא בראשית 1968. הביקור של אשכול, שבו נדונה הבקשה למטוסי "פאנטום", יפורט בפרק הבא וכאן נסתפק בהצבעה על העובדה כי רק אחרי מלחמת ששת הימים החל הממשל לדון בבקשת ישראל לרכוש מטוסי "פאנטום". הממשל דן בבקשה בהקשר רחב: הרצון להגיע להסדרים מדיניים בעקבות תוצאות מלחמת ששת הימים, הצורך לחמש מחדש את ירדן והמאבק הבין-גושי במזרח הרחוק והקרוב. גורמי הממשל השונים הבינו את המשמעויות של ציוד חה"א במטוסים המתקדמים ביותר בזירה, דבר שמצא ביטוי בהתלבטויות הרבות שליוו את קבלת ההחלטות. ב-24 באוקטובר 1967 ארה"ב הודיעה על הפסקת ההשעייה וחידוש הספקת נשק לישראל ולמדינות ערב ידידותיות (ירדן לבנון, ערב הסעודית, מרוקו, לוב ותוניס), החלטה שאיפשרה

להתחיל את הספקת 48 מטוסי "סקייהוק" בסוף 1967. הבקשות למטוסים נוספים, שאותן העלה ויצמן, היו בסיס לדיונים בין ישראל לבין ארה"ב ולעבודות מטה במימשל האמריקאי עד פגישת ג'ונסון עם אשכול, ב-7 ו-8 בינואר 1968. בסיום הפגישות הודיע הנשיא שהוא מסכים לספק 30 עד 40 "סקייהוקים" נוספים, במהלך 1969, וכי בשלב זה החליט שלא להחליט בענין הבקשה ל"פאנטומים". ב-30 בינואר 1968 נחתם הסכם לרכישת 40 מטוסי "סקייהוק" נוספים (ישראל רכשה את כל הכמות שאושרה) תמורת 60 מיליון דולרים במזומן, הפעם ללא קבלת אשראי מסובסד. לוחות הזמנים של הספקת המטוסים נקבעו כך שכל 88 המטוסים יסופקו עד ינואר 1970, אף שהמשמעות של הפריסה החדשה היתה ש-16 מטוסים שנועדו להספקה ב-1968 יסופקו ב-1969.⁶⁶

5.4 תחילת עידן ה"עיט"

רכישת מטוסי "סקייהוק" עבור חה"א היתה תחילת דרך גם ביחסים המוסדיים והאישיים, בין חילות האויר של ארה"ב (הצי וחא"א) וישראל. במארס 1967 יצאו לראשונה אנשי חה"א, בתחילה 32 טכנאים ואח"כ ארבעה טייסים, לקורסי הכשרה ל"סקייהוק" בבסיסי הצי. הכשרת טייסי

"סקייהוק" דגם H

חה"א סיפקה לאמריקאים אפשרות להכיר ממקור ראשון, את היכולות הגבוהות של טייסי הקרב הישראליים. עיקר ההכשרה התבצע אחרי מלחמת ששת הימים והסולו הראשון של ארבעת הטייסים הישראליים התבצע ב-5 ביולי 1967. קל לדמיין את יחס הכבוד שזכו לו בוגרי מלחמת ששת הימים כשחזרו לארה"ב להשלמת הכשרה. רס"ן (אז) יוסי שריג, מי שנועד לפקד על טייסת 109 החדשה תאר את הביצועים המעולים שהפגינו טייסי חה"א מול המדריכים האמריקאיים - בתרגולות, קרבות אויר, תקיפות ונחיתות; תאורים המצביעים על הפרק הראשון בהערכה הרבה, שהלכה והתפתחה, בארה"ב לטייסי חה"א.⁶⁷

בתחילת הפרק תוארו ההמלצות החמות של ענף אויר 2 לרכישת מטוסי "סקייהוק" ולקראת סיומו תואר ההתרשמות של מפקד טייסת ה"סקייהוקים" השניה, סא"ל אהוד שדמי, כפי שפורטה בדו"ח שהגיש ב-26 באוגוסט 1968 לראש מחלקת אויר. שדמי סקר את החודשים הראשונים לכניסת המטוס לשימוש מבצעי, את הפוטנציאל של טייסות ה"סקייהוק" ואת המהפכה העוברת על חה"א בגין המטוס החדש. הדוח הוא שיר הלל למטוס האמריקאי: "באופן כללי ניתן לומר שמטוס הסקייהוק הפתיע אותנו הפתעה גדולה ורבה שכולה לכיוון חיובי. המטוס הרבה יותר טוב מאשר קני המידה של ציפיותינו לקראתו... המטוס הינו מתקדם מהמוכר לנו [המטוסים הצרפתיים] החל בתכונות טיסתו, סידורי עזר לטייס וכלה באמינותם הטכנית של מערכתיו למיניהן."

עיקר השבח הורעף על יכולות התקיפה: "קיוונו למטוס תקיפה קל לטווח בינוני, מעין שיפור לדור המטוסים החד מנועיים מיסטר-סמב"ד, קיבלנו מטוס בעל יכולת פיסית לטווחים מעל מה שהיה מקובל אצלנו כ"רחוק", מטוס בעל מספרי טווח וכושר נשיאה טובים משל הווטור". ה"עיט" הביא לא רק טווח ארוך ויכולות נשיאה גבוהות אלא גם מערכת מכ"מ ומערכת ניווט שאיפשרו טיסה בגובה נמוך וניווט ותקיפה אל-ראות. ל"עיט" היה גם פוטנציאל חשוב הקשור לאפשרויות התדלוק האוירי והמראה ממסלול קצר בעזרת מאיצים רקטיים. מדברי שדמי עולה כי ה"סקייהוק" היה עדיף על מטוסי התקיפה הצרפתיים לטווח קצר ובינוני וגם על ה"ווטור". למעשה, ה"סקייהוק", החד-מושבי, הפך לזרוע הארוכה של חה"א, וטווחי פעולתו עמדו להתרחק עוד יותר, עם השלמת ההערכות לתדלוק אוירי.

שדמי הודאג מיכולתו המוגבלת של המטוס להגן על עצמו מפני מטוסי אויב בעת ביצוע תקיפות עומק - "מחוץ לכיסוי המכ"מ שלנו ומחוץ לתחום מטוסי חיפוי - זאת על אף שה"עיט" הוכיח את עצמו כבעל ביצועים גבוהים בקרבות אויר". הוא קיווה שניתן יהיה להתקין במטוס מכשיר התרעה למניעת הפתעה מאחור, ולציידו בטילי "סינדינדר" או להתאימו לנשיאת טילי

אוויר-אוויר מסוג "שפירר" הישראלי ו"אטול", הסובייטי (AA-1), הטיל שנלקח שלל במלחמת ששת הימים והוכנס לשרות חה"א. לעומת זאת, הוא הודאג פחות מהסרת מחשב ההפצה מהמטוסים שסופקו לחה"א. יתכן משום שידע ששוקדים על פיתוח מקומי שיכונה בבוא העת "קריסטל", או משום שמך על המקלענות של טייסי חה"א שהביאה פגיעות טובות גם בעזרת כוונת פשוטה ("פיקס").

מענין לשים לב כי שדמי לא התייחס לאיומי הגנ"א והוא לא הזכיר את הקושי של ה"סקייהוק" להתמודד עם תותחי נ"מ וסוללות טק"א, המוכוונים על ידי מכ"מ. שדמי וטייסי חה"א האחרים שעברו הכשרה בארה"ב הכירו בודאי את האמצעים התיקניים במטוסי הצי שכבר הופעלו בהצלחה בוייטנאם: מכשירי ההתרעה מסוג APR-25, APR-26, חוסם המכ"מ מסוג ALQ-51A ומפזר המוך ALE-18. עם זאת, שדמי הזכיר רק את מכשיר ההתרעה וגם זאת בהקשר להתרעה מפני התנפלות מיגים מאחור. ניתן לשער כי בנושא זה הדוח משקף את העובדה שבאותה עת חה"א לא נחשף עדיין לסכנת טילי קרקע-אוויר: לא במלחמת ששת הימים, לא בפעילות נגד המחבלים וצבא ירדן ועדיין לא בפעילות מול מצרים.

בעת ההיא שדמי לא היה יכול עדיין להצביע על תכונות חשובות נוספות של ה"סקייהוק" שהתגלו במהלך התקיפות במצרים מאז אמצע 1969 - שרידות גבוהה מול אש נ"מ, תחזוקה קלה ורב גוניות של המשימות. תכונות אלה בלטו גם במזרח הרחוק, בעת תקיפות "רעם מתגלגל" בשנים 1964 עד 1968.⁶⁸

הדוח של שדמי מכיל למעלה מתשעה עמודים דחוסים המלמדים לא רק על המטוס החדש אלא גם על הראיה למרחוק של מחברו.

שדמי חזה במפורט את המהפכה שתדרש בחה"א, בכל התחומים, בעיקבות הגעת המטוסים האמריקאיים. בראש ובראשונה: "חה"א יצטרך להקדיש פחות זמן להכשרת טייסים להטסת הפלטפורמות (המראה-טיסה-נחיתה) שכן ה"סקייהוק" הינו מטוס פשוט וקל לנחיתה, קל משאר מטוסי החיל... אין בעיה לטייס להמריא ולנחות". אבל יהיה צורך להשקיע רבות בהכשרת הטייסים למיצוי היכולות שמעניקות המערכות המתקדמות של המטוס: יכולות הניווט והפעולה בעומק שטחי האויב, טיסה בגובה נמוך, טיסה ותקיפה במצבי אל-ראות. בעיקר מדובר בשימוש נכון בטייס אוטומטי, מכ"מ, מחשב הניווט ומחשב שחרור הפצצות.

שדמי גם פרט את השינויים שידרשו בשיטות האימונים, עבודת צוותי הקרקע, שיפורים ושכלולים במערכות המטוס ועוד. הוא סיים את הדוח במילים: "זרוז והעמקת קליטת המטוס יקלו על חיל האוויר בקליטת המטוס האמריקאי הבא שבהרבה מאד מובנים יהיה המשך טבעי של ה"סקייהוק" ולפיכך הוספת מאמץ בהווה תקל על העתיד".

אף שבמועד כתיבת הדוח עדיין לא אושר רכש ה"פאנטומים" הרי שדמי השכיל לראות שהם ישנו את פני חה"א והוא ביקש להכשיר את הקרקע למהפכה.⁶⁹

לסיום פרק זה יצויין כי בשנת 1968 הפכו שתי טייסות "סקייהוק" למבצעיות (109 ו-102) ובראשית 1968 אישרה ארה"ב רכש 52 מטוסים נוספים (תחילה 40 ואחר כך עוד 12, ראה בפרק הבא) והוקמה טייסת שלישית (115).

סה"כ נרכשו באותה עת 90 מטוסים ממודל H ו-25 מטוסים דו-מושביים, TA-4H, ששימשו להדרכה ולפעילות מבצעית. מטוסים אלה מילאו תפקיד מרכזי במלחמת ההתשה, שכן עד סיומה, באוגוסט 1970, מספר ה"פאנטומים" בסד"כ לא ענה על צרכי התקיפה.

בתקופה שלאחר סיום מלחמת ההתשה שוכללו בהדרגה היכולות של ה"סקייהוק" אחרי שהותקנו בו תותח 30 מ"מ, מערכת כח"ן תוצרת ישראל ("קריסטל") והאמריקאים נאותו לספק פצצות מיצרר וחימוש אחר.

בתחילת 1973 רכש חיל האוויר את המודל האחרון (תרתי משמע) של ה"סקייהוק" - מודל N, הנגזרת הישראלית של מודל M, שפותח עבור ה"מרינס". בין H לבין N רכש חה"א מטוסים משומשים ממודל E וכמויות נוספות של מטוסים ממודלים E ו-F נרכשו אחרי מלחמת יום הכיפורים על מנת לכסות את האבדות. על פי נתונים לא רישמיים רכשה ישראל 313 מטוסים חד מושביים (ממודלים H, E, N, F) ו-45 מטוסים דו-מושביים (ממודלים TH ו-TJ), סה"כ 358

"סקייהוקים".⁷⁰

תקצר היריעה לתאר את תרומתם החשובה של ה"סקייהוקים" למלחמות ישראל ונסתפק בציון העובדה כי המטוסים שופרו במהלך השנים ממלאים תפקיד חשוב במערך ההדרכה של חה"א עד עצם היום הזה. על כך כתב צידון בזכרונותיו: "אילו הקדשתי את כל חיי כולם רק להכרעה על רכש הסקייהוק... דייני".

אי אפשר לחתום את הפרק על ה"סקייהוקים" בלי להזכיר קרב יוצא דופן: במהלך גיחת תקיפה בסוריה, ב-12 במאי 1970, הפיל רס"ן עזרא דותן, מפקד טייסת "סקייהוק", שני מטוסי "מיג-17": האחד, בעזרת רקטות נגד טנקים והשני בעזרת תותח.

דותן לא היה הראשון. קדם לו טייס הצי לייטננט קומנדר תאודור שוורץ, שהפיל "מיג-17", בעזרת רקטות אויר-אויר מסוג "זוני", ב-23 באפריל 1967, מעל שדה התעופה קאף בצפון וייטנאם. להשוואת הפלת המיגים בשתי הזירות יש גם נופך פיקנטי: את המיג השני הפיל דותן בעזרת תותח 30 מ"מ התקני של חה"א שהותקן ב"סקייהוק", במקום תותח 20 מ"מ מתוצרת "קולט". גם שוורץ ניסה להפיל את בן הזוג של המיג הראשון בעזרת תותח, אך ה"קולט" שהיה מועד לתקלות, נתקע.⁷¹

הערות לפרק 5

- (1) ראה לויטה, עמ' 52-22 ו-81-89.
- (2) ראה שטייגמן, עמ' 40-41.
- (3) ראה שלום, 2002, עמ' 55-64 וצידון, עמ' 302-317. עד כה לא נחשפו מסמכים של אויר 3 ואויר 4 והדברים שיוצגו בהמשך יתבססו בעיקר על עבודות אויר 2, שמצאו ביטוי גם בזכרונות צידון.
- (4) ראה "מטוסי תקיפה בסד"כ 68/70 - דיון כמותי ואיכותי מסכם".
- (5) ראה "תקיפת שדות התעופה 1964/5 - מחקר".
- (6) ראה "מטוסי תקיפה בסד"כ 68/70 - הערכה ראשונית", 7 ינואר 1964 וגם "חדירה דרך מערכים של טילי נ"מ סאם-2 לצרכי צילום", יולי 1965.
- (7) ראה גניזי, עמ' 392.
- (8) ראה גניזי, עמ' 393. תוכנית העבודה של צה"ל לשנים 1964/5 עד 1966/7 ("בני אור") כללה רכש 14 מטוסי "מיראז'-4", אף שאויר 2 פסל את המטוס. ראה גרינברג, עמ' 129. לנוכח הפסילה לא ברור האם הדבקות ב"מיראז'-4" נבעה רק מחשיבותו בהקשר האסטרטגי.
- (9) ראה צידון, עמ' 336-339.
- (10) ראה ויצמן, עמ' 195. באותה תקופה התלבטה גם מערכת הבטחון הצרפתית בדבר המטוסים שיחליפו את ה"מיראז'ים", III C ו-III E. ה"מיראז'-4", נועד לתקיפות גרעיניות מגובה רב ולכן לא התאים לתקיפות קונבנציונליות מגובה נמוך. בנוסף, היה נסיון להגיע לפיתוח משותף, עם בריטניה, של מטוס תקיפה בינוני ומטוס תקיפה כבד בעל כנפיים עם גאומטריה משתנה, שישרתו את שני חילות האויר. המועמדים הצרפתיים למטוס הבינוני היו "קבלייה" (Cavalier) של חברת "דאסו", שלא נבחר וה-BR-121 של חברת "ברגה", שנכנס לייצור ובגירסתו הסופית כונה "יגואר". באותה עת חברת "דאסו" תכננה מטוס תקיפה נוסף כבד, Mirage III F2, ("אשמדאי") שנועד להיות דור ביניים בין ה-III E לבין מטוס הדור הבא, III G, בעל הכנפיים עם גאומטריה משתנה, שאמור היה להתחרות ב-F-111 האמריקאי. בסופו של דבר לא התבצע הפרוייקט הבריטי-צרפתי לייצור מטוס תקיפה כבד וחברת "דאסו" זנחה את מודל III F2 לטובת נגזרת קלה יותר שלו, ה-Mirage F1. ל-III F2 החד-מנועי ודו-מושבי היתה כנף משוכה לאחור, וב-21 בנובמבר 1963 הוענק ל"דאסו" חוזה לפיתוחו. ב-1965 הוזמנו שני אבי טיפוס וטיסת הניסוי הראשונה התקיימה ב-12 ביוני 1966. ראה Flight International, 17 יוני 1965, אתר www.dassault-aviation.com ואתר Goebel. התנגדות צידון לרכישת ה-III F2 נבעה מהערכתו כי המטוס לא מתאים לתקיפה עמוקה שכן כושר נשיאת החימוש שלו היה נמוך בהרבה מזה שנטען על ידי היצרן, ראה צידון, עמ' 343. אגב, מיד אחרי מלחמת ששת הימים ביקש הוד להזמין מיד מטוסי F1, שכוננו "סופר מיראז'" ולהתקין בהם מנוע אמריקאי (J-79 של "פאנטום") אף שהספקתם היתה אמורה להתחיל רק בעוד 3 שנים.
- (11) דברי ויצמן הם דוגמה אופיינית להשפעת המצוקה התקציבית, שבה היתה ישראל שרויה בשנות ה-50 וה-60 ובעיקר המחסור במטבע חוץ, על שיקולי הרכש. הרעיון לרכוש מטוסים מיושנים, שיצאו מהסד"כ עלה פעמים רבות: B-66, "סופר-סייבר", "סמב"ד", "ווטור" ו"אוראגן", ראה גניזי, עמ' 392 ו-396. קושי כלכלי, מצד אחד, והיצע מוגבל של נשק, מצד שני, הכתיבו אילוצים קשים להצטיידות צה"ל באויר וביבשה, בהקשר זה יזכרו גם טנקי "שרמן" ו"צנטוריון" המיושנים, שהיו עיקר הסד"כ היבשתי עד מלחמת ששת הימים.
- (12) ראה גניזי, עמ' 393-396.
- (13) מחקרי הביצועים שנעשו בענף אויר 2 הצביעו על מסקנות חשובות, שסייעו בבחירת מטוסי תקיפה, למשל:
  - * העלאת מהירות הטיסה של מטוסי תקיפה מגדילה את שרידותם אך התועלת של העלאת המהירות מעבר ל-500 קשר היא נמוכה מאד בעוד שהעלויות גדלות בתלילות.
  - * שרידות מטוס תקיפה דו מנועי עולה ב-40% על זו של מטוס חד-מנועי ולכן אחרי 6 ימי לחימה יוותרו פי שניים מטוסים דו-מנועיים, בהשוואה למטוסים חד מנועיים.
  - * כדאי מאד להשקיע במערכות ל"א להגנת המטוסים התוקפים ובמערכות כח"ן.
  - * האפקטיביות הרבה של מרעומי השהייה ארוכה המותקנים בפצצות חודרות מסלולים ולכן יש חשיבות למספר הפצצות שמטוס יכול לשאת ולא רק משקלן.
- (14) מכתב יואלי, 22 באפריל 1965.
- (15) לדוח צורך נספח שבו רשימת מטוסים אמריקאים אחרים שניתן להציעם לישראל אם זו תדחה את ה-F-5, אך הנספח לא נכלל ב-FRUS. ראה FRUS, 2000, עמ' 448-450.
- (16) ראה FRUS, 2000, עמ' 459-460. התרשומת שערך קומר מתארת גם שורת תרגילים פוליטיים: פיינברג ביטא את "דאגתו" בשל הקושי להסביר למנהיגים היהודים את הספקת הנשק מארה"ב לירדן ובעיקר לנוכח הבחירות לקונגרס הצפויות ב-1966. קומר "נזף" בפיינברג על כי הוא רץ להתלונן בפני הנשיא וזה ענה כי כלל לא התכוון לדון עם הנשיא בעניני רכש. פיינברג אמר כי הוא בדרכו לישראל ושאל האם הנשיא ירצה לפגוש אותו לפי צאתו. הדברים "התגלגלו" כך שהוא פגש את הרמן לפני הפגישה עם הנשיא וזה "שפך את לבו" לפניו.
- (17) ראה גניזי, עמ' 405.
- (18) ראה Ben-Zvi, 2004, עמ' 89-90.
- (19) ראה FRUS, 2000, עמ' 492-493.
- (20) ראה Levey, 2004, עמ' 270.
- (21) ראה Ben-Zvi, 2004, עמ' 89-90.
- (22) ראה ויצמן, עמ' 300-302.
- (23) ראה ויצמן, עמ' 301. הכוונה למחיר ה"סקייהוק" עצמו ללא חלקי חילוף, חימוש וכו'. בסופו של דבר שולמו 70 מליון דולר עבור 48 מטוסים וכל מה שנלווה אליהם.
- (24) ראה Kinzey, עמ' 5-8. מפאת קוטנו כינוי החיבה שלו בצי היה "קטנוע" (Scooter). למשקלו הנמוך, תרמה הכנף שתוכננה כך

- שלא יהיה צורך לקפלה, תכונה יוצאת דופן במטוסים שנועדו לפעול מנושאות מטוסים.
- (25) מאז מלחמת וייטנאם פורסמו מאות ספרים על הלוחמה האווירית שם ותקצר היריעה למנותם. עם זאת, הספרים של Michel ומשל Momyer נותנים תאור מצוין של המערכה בשמי צפון ויטנאם ובנוסף מומלצים הספר של Nichols, המתאר את תפקוד טייסות ה"סקייהוק" והספר של Coonts, המתאר את גיחות ה"אינטרודר". יש ענין רב גם בספריהם של טייסי ה-F-105, Rasimus וברוטון ובספרו של Tillman על ה-F-8.
- (26) ראה הלל, עמ' 104-108 וצידון, עמ' 239-241.
- (27) ראה צידון, עמ' 341 ו-346.
- (28) ראה Head. כידוע, בתקופות שלום האויב העיקרי של חא"א היה הצי (ולא הסובייטים).
- (29) ההתנגדות החריפה ביותר להספקת מטוסים לישראל באה ממשרד החוץ, משרד ההגנה היה פחות קיצוני. בזכרונות ויצמן לא מוזכר כי במהלך הביקור בווינגטון, הוא נפגש גם עם הופס, סגנו של עוזר שר ההגנה לנושאים בינלאומיים ודן עימו בתכונות, בעלויות ובזמינות של מטוסים שונים. גם באוזני הופס חזר ויצמן על טענתו שמטוסי התקיפה הצרפתיים אינם יכולים לענות על צרכי חא"א. ראה Levey, 2004, עמ' 271.
- (30) ראה גניזי, עמ' 308-309.
- (31) ראה ויצמן, עמ' 302.
- (32) ראה FRUS, 2000, עמ' 508.
- (33) ראה FRUS, 2000, עמ' 536-538. בראשית הפגישה נזקק קומר בעברון על הלחצים שמפעילה ממשלת ישראל על המימשל באמצעות התקשורת וידידיה. עברון ענה כי מינוי אבא אבן לשר החוץ, במקום גולדה מאיר, יביא ל"ירידה גדולה ברמת הדציבלים שמפעילה הדיפלומטיה הישראלית ותרגיע את היחסים". ראה FRUS, 2000, עמ' 307.
- (34) ראה גניזי, עמ' 410-412.
- (35) ראה Ben-Zvi, 2004, עמ' 89-90.
- (36) ראה FRUS, 2000, עמ' 493.
- (37) ראה FRUS, 2004, עמ' 105, הערות 26, 31.
- (38) ראה FRUS, 2004, עמ' 105, הערה 30.
- (39) ראה הציר בווינגטון למ. ביתן בירושלים, 9 בדצמבר 1965 ולבבי בירושלים להרמן בווינגטון, 20 בדצמבר 1965, גנוך המדינה תיק חצ-7331/10.
- (40) ראה מ. ביתן לשר החוץ, 18 בינואר 1966, גנוך המדינה, תיק חצ-7331/10. זהו תוכיר שהוכן לקראת נסיעת שר החוץ אבן לארה"ב ובו סוכמו המו"מ בעניני רכש המטוסים.
- (41) ראה הרמן בווינגטון לביתן בירושלים, 25 בינואר 1966, גנוך המדינה תיק חצ-7331/10. במסמך המוזכר בהערה 40 לעיל אין איזכור של הנושא.
- (42) ראה FRUS, 2000, עמ' 534-536.
- (43) ראה FRUS, 2000, עמ' 537.
- (44) ראה FRUS, 2000, עמ' 547-548.
- (45) ראה גניזי, עמ' 413-414.
- (46) ראה FRUS, 2000, עמ' 550-551.
- (47) ראה Levey, 2004, עמ' 270.
- (48) ראה FRUS, 2000, עמ' 554-552.
- (49) ראה FRUS, 2000, עמ' 561 ועמ' 571-573.
- (50) ראה השגריר בווינגטון למ. ביתן בירושלים, 25 בפברואר 1966 וכן משה ביתן לאריה לבבי, 28 בפברואר 1966, גנוך המדינה, תיק חצ-7331/10.
- (51) ראה עברון בווינגטון לביתן בירושלים, 18 באפריל 1966, גנוך המדינה חצ-7331/10. מחשב ההפצצה מסוג A-3A נועד לתקיפה מגובה נמוך, "הטלת פצצות אוטומטית מבלי שהמטוס ימצא מעל למטרה" ואיפשר גם הטלת מטענים גרעיניים בתקיפות "קלע".
- (52) ראה FRUS, 2000, עמ' 580-582 וגם מסמך 316. מפרוטוקול הישיבה עולה כי הרמן ביקש לקבל טילי "סיידוונדר" מדגם C-1 ודחה את הטילים מדגם A-1 שהציעו האמריקאים להוד. דגם A-1 כונה מאוחר יותר B ("בחה"א "ברקן") ודגם C-1 כונה מאוחר יותר D ("בחה"א "דקר"). מספר חודשים לאחר מכן, התברך פקיד אמריקאי בכיר במשרד החוץ על ההחלטה לא לספק לחא"א פצצות נאפל"ם ומרעומים ונימק זאת בשימוש שעשה חא"א בנאפל"ם בהתכתשויות עם הסורים ב-14 ביולי וב-15 באוגוסט 1966 (כאילו שבויטנאם, באותה עת, השתמשה האוויריה האמריקאית בפצצות מים). ראה FRUS, 2000, מסמך 316.
- (53) מכתב הוד לרמטכ"ל, 4 ביולי 1967, א"צ.
- (54) ראה הלל, עמ' 150.
- (55) ראה גניזי עמ' 416-418.
- (56) ראה FRUS, 2001, עמ' 77.
- (57) ראה FRUS, 2000, עמ' 720-722, 753.
- (58) ראה FRUS, 2000, עמ' 753-754.
- (59) ראה שלום, 2002, עמ' 531.
- (60) פרוטוקול משיבת המטכ"ל, 24 באפריל 1967, עמ' 17-18, א"צ 117/1970-206.
- (61) ראה הלל, עמ' 150-152.
- (62) ראה ויצמן, עמ' 303-304 וגם FRUS, 2004, עמ' 822-823.
- (63) ראה גזית, עמ' 40-41. מאמצי ויצמן לביטול ההשעייה ("סספנשון" בלשונו) הניבו גם את אחד מסיפורי הפולקלור המושמעים ביותר על היחסים בין ארה"ב לישראל. בפגישה בפנטגון הציג ויצמן את הנספח האווירי. סא"ל אורי ירום, קודם לכן מפקד טייסת

- המסוקים, כמי שנחת ללא רשות על סיפון נושאת מטוסים אמריקאית בים התיכון והסביר "בתמימות" לקצינים המופתעים שהוא חשב "שזו אחת מנושאות המטוסים שלנו".
- (64) ראה FRUS, 2001, עמ' 75-79.
- (65) ראה FRUS, 2004, עמ' 822-823.
- (66) ראה FRUS, 2001, עמ' 142-143.
- (67) ראה שלום, 2007, עמ' 159-162. דוגמאות להערכה הרבה של חה"א מצד טייסים אמריקאים שתקפו מטרות בצפון וייטנאם ראה אצל Nichols, עמ' 70 ו- Rasimus, 2006, עמ' 28.
- (68) ראה Nichols, עמ' 111-112.
- (69) ראה שדמי. הדוח מצביע כי שדמי היה מאוהב במטוס החדש אולם תוכנו מעלה כי הוא נכתב מראשו של שדמי ולא רק מלבו.
- (70) ראה WWW.SKYHAWK.ORG
- (71) ראה שלום, 2007, עמ' 780-783 ו- Elward עמ' 140.

פרק 6: ביאת ה"פאנטום"

6.1 אחרי מלחמת ששת הימים: הרקע המדיני ומצוקת חה"א
מלחמת ששת הימים הסתיימה בניצחון כביר, שבו מילא חה"א תפקיד מפתח. ישראל קיוותה כי עליונותה הצבאית תביא את מדינות ערב להכרה כי דרך המלחמה איננה אופציה ורצתה לעשות שימוש בשטחים שכבשה כאמצעי חליפין להשגת שלום בר-קיימא. החזון הישראלי התגלה כאשליה, שכן נאצר סרב להשלים עם מפלתו וניסה להחזיר את הגלגל אחורה, מדיניות שמצאה ביטוי בהחלטת ועדת הרטום, שהתכנסה בספטמבר 1967. ההחלטה המרכזית של הוועידה היתה להמשיך את המאבק נגד ישראל כדי להבטיח את נסיגת הכוחות הישראליים מכל השטחים שכבשו ביוני 1967. הצהרת הסיכום של הוועידה כללה את שלושת הלאוים: לא לשלום עם ישראל, לא להכרה בה ולא למשא ומתן עמה. התרגום של נאצר את ההחלטות האלה היה האמירה "מה שנלקח בכח יוחזר בכח". ישראל לא יכלה לקבל את דרישת נאצר שכן היא שאפה להמיר את פירות הנצחון בהסדרים מדיניים שיקנו יציבות לאזור. חידוש הלחימה נגד ישראל היה תולדה של פער בלתי ניתן לגישור בציפיות של ישראל ומצרים אחרי ששת הימים. ישראל קיוותה כי עליונותה האסטרטגית ושליטתה בשטחים יאפשרו לה להשיג שלום ובטחון ואילו מצרים סרבה להתחיל תהליך של הסדרת היחסים כל עוד ישראל מחזיקה בשטחים.¹ בלשונו הנמלצת של שר החוץ אבן:

"האמת היתה שהמדינות הערביות לא היו מוכנות לשלם אפילו אסימון שחוק בעד השבת השטחים שלהן. מצד שני, אי אפשר היה לשכנע שום ממשלה ישראלית שישראל צריכה לוותר על נכסים בטחוניים בלי שתבוא על פיצויה מן הבחינה של יחסי-שלום, שאחרי הכל אינם בגדר מעשה-חסד שבבילנו אלא זכותנו הם".² שאיפותיו של נאצר מצאו ביטוי ביוזום מלחמת התשה (גם אם בתחילה היא לא נקראה בשם זה) מיד אחר הפסקת האש והן התאפשרו בעזרת הזרמת נשק סובייטי רב למצרים, סוריה ועירק. מיד עם שוך הקרבות יצאה בריה"מ לעזרת נאצר והפגינה את תמיכתה בבעל ברית ותיק, ששרת את עניינה במזרח הקרוב מאז אמצע שנות ה-50 ושנחל מפלה ניצחת, למרות המספר הרב של יועצים ונשק סובייטי שעמדו לרשותו. יתר על כן, בריה"מ ראתה במצב שנוצר אחרי המלחמה הזדמנות להעמיק את חדירתה לאזור ולהשיג בסיסים באגן הים התיכון, שהיו משקל נגד לצי האמריקני השישי ולבסיסי נא"טו.³

"פאנטום" מטייסת 201 יוצא לתקיפה במהלך מלחמת ההתשה

ב-18 ביוני 1967 הגיעה לקהיר משלחת אדמירלים סובייטיים שסיכמו את ההסדרים לקבלת בסיסים ימיים, הקמת מערכת הגנ"א משולבת (מול הצי השישי, ישראל ולוב) והענקת סמכויות מוגברות ליועצים הסובייטיים. ב-21 ליוני הגיעה למצרים משלחת נוספת, של 91 גנרלים, בראשות הנשיא פודגורני והרמטכ"ל זאכרוב, להערכת הצרכים הצבאיים של מצרים. המשלחת שהתה 10 ימים ולאחר סיום הדיונים נשאר במצרים 67 מהגנרלים, ועליהם הוטל לפקח על שיקום הצבא המצרי. במקביל לדיונים אלה החלה רכבת אווירית סובייטית להעביר נשק למצרים בהיקף חסר תקדים. כך, במשך השבועיים הראשונים לאחר תום הקרבות הועברו למצרים 200 מטוסי קרב, מפורקים בארגזים.⁴

הספקת הנשק מבריה"מ איפשרה לנאצר לחדש את האש בתעלה מיד אחרי "הפסקת האש". הפגזות, פשיטות קומנדו ותקיפות מהאוויר של "מיגים" ו"סוחויים" היו לחם חוקו של צה"ל. כבר ביולי 1967 הופלו בקרבות אוויר ואש נ"מ 6 "מיגים" (17 ו-21) ו-3 מטוסי "סוחוי" ואילו "מיראז" אחד הופל באש נ"מ. במקביל ללוחמה באוויר התנהלו חילופי אש על הקרקע כששני הצדדים נעזרים בתקיפות מהאוויר. ביום קרב ב-14 ביולי נהרגו 8 חיילי צה"ל ושני לוחמי הקומנדו הימי נפלו בשבי המצרי.⁵ בליל ה-21 באוקטובר 1967 הטביעו ספינות טילים מצריות את המשחתת אח"י אילת וכתגובה הרסו תותחי צה"ל את בתי הזיקוק והמפעלים הפטרוכימיים ליד העיר סואץ.

עם התעצמות קרבות הארטילריה לאורך התעלה ננטשו ערי התעלה מתושביהן. במקביל, נאצר עודד את אש"פ לפתוח חזית שנייה, מאז נובמבר 1967, תחילה בגדה המערבית ואחר כך מהגדה המזרחית, בסיוע צבא ירדן וחיל המשלוח העירקי.

המזרחן דן שיפטן, שחקר את האסטרטגיה של נאצר אחרי ששת הימים, הסביר שנאצר שאף שסופה של מלחמת 1967 יהיה כמו סופה של מלחמת 1956: ישראל תסוג מכל השטחים שכבשה, מבלי לקטוף פירות מדיניים. אך הוא הבין כי הפעם הדבר לא יקרה. נאצר דחה את הסכמת ישראל לסגת מהשטחים שכבשה בסיני ובסוריה תמורת הסכם שלום ופירוז השטחים שיוחזרו וזאת בגלל שרשרת סיבות הקשורות בנאצריזם ובמאבק ההיסטורי של הערבים בתנועה הציונית ובישראל. מבחינתו של נאצר, קבלת ההצעה הישראלית היתה הודאה של הערבים כי הם נכשלו במאבק ההיסטורי, למרות שיחסי הכוחות ה"אמיתיים" הם לרעת ישראל. קבלת ההצעה הישראלית היתה נתפסת בעולם הערבי כהפקרת ענין הגדה המערבית וירושלים וגורמת לבידוד נאצר וחסול מנהיגותו.

שיפטן גם הגיע למסקנה כי למצרים לא היתה אופציה של ממש לשחרר את סיני. נאצר קיווה לבטל את תוצאות מלחמת ששת הימים ולחזור למעמדו כראש העולם הערבי בעזרת אסטרטגיה מדינית, שהופעלה באופן מחוכם כלפי שתי המעצמות.

הוא שכנע את ברה"מ לחמש ולאמן מחדש את צבאו (ללא תשלום) ולהפעיל יועצים ביחידות השדה, ומאז ראשית 1970 גם להפעיל יחידות סובייטיות סדירות במלחמת ההתשה.⁶ כאמור לעיל, לנאצר היה קל לשכנע את בריה"מ שכן היה לה אינטרס כפול לחזק ולתמוך בו. ראשית, אינטרס גלובלי להעמיק את אחיזתה ולקבל בסיסים ימיים ואוויריים באגן המערבי של הים התיכון. התלות ההולכת וגדלה של מצרים בתמיכה סובייטית - תלות צבאית, כלכלית ומדינית - איפשרה לברה"מ להשיג זיכיונות חסרי תקדים במצרים; ההסכם שנחתם בין שתי הממשלות באפריל 1968 והפך, למעשה, את מצרים למושבה צבאית סובייטית. שנית, הרצון להפגין בפני מדינות העולם השלישי, שאותן רצתה בריה"מ למשוך לצידה, כי הנשק והתמיכה הסובייטיים הם מטבע חזק, שניתן לסמוך עליו בעת צרה. המפלגות של צבאות מצרים, סוריה ועירק במלחמת ששת הימים סדקו את האמינות המעצמתית של בריה"מ ולכן היה לה ענין רב להשיב את האמון שאבד.⁷ לסובייטים גם היה ענין לפתוח חזית שנייה שתעיק על ארה"ב, שבאותה עת היתה שקועה עמוק במלחמת וייטנאם. המשאבים הרבים שארה"ב השקיעה במזרח הרחוק, מצד אחד, וההתנגדות למלחמה שגברה בבית, מצד שני, היקשו על ארה"ב לפעול בנחישות נגד המדיניות התוקפנית של בריה"מ במזרח הקרוב ואפריקה.

המדיניות המצרית כלפי ארה"ב כוונה לנצל את הנטייה המסורתית של ארה"ב לא להרגיז את

יצרניות הנפט ואת התקווה להוציא את מצרים ממעגל ההשפעה הסובייטי, מצד אחד, ואת הרצון האמריקאי למצוא הסדר מדיני בעקבות מלחמת ששת הימים, מצד שני. התוצאה המצטברת של השיקולים האסטרטגיים של ארה"ב היתה, אמנם, המשך התמיכה בישראל, ותעיד על כך הספקת מטוסי "סקייהוק" (ובהמשך גם "פאנטומים"), אבל תמיכה זו לא היתה נחרצת ומקיפה כמו התמיכה הסובייטית במצרים. בטוי איזוטרי לעמדה האמריקאית הדו-ערכית היה "הבקשה" לא להפעיל את מטוסי ה"סקייהוק", נגד מטרות במדינות ערב, לאחר שה"סקייהוקים" תקפו מטרות מחבלים בירדן בתחילת 1968.⁸ היתה אסימטריה בולטת במידת התמיכה של כל אחת מהמעצמות בבת בריתה במזרח הקרוב: הסובייטים עודדו את המצרים לשנות את הסטאטוס קוו שנוצר בעקבות ששת הימים תוך שהם מספקים להם נשק ויועצים, אף כי כנראה שלא תמכו בשאיפה של נאצר לפלוש לסיני? ארה"ב, לעומת זאת, תמכה בישראל בלב חצוי, שכן גם היא לא רצתה בהמשך הסטאטוס קוו בו ישראל מחזיקה בכל השטחים שכבשה במלחמת ששת הימים. יתר על כן, העמדה האמריקאית רמזה לישראל, לא אחת, שהתנהלות כוחנית מדי עלולה לסכן את הספקת ה"סקייהוקים" ובהמשך גם את של ה"פאנטומים".

התמיכה הסובייטית איפשרה למצרים לפתוח במלחמת התשה, שהלכה והתעצמה, ולהפעיל לחץ על ארה"ב שתחליש את תמיכתה בישראל, כל זאת על מנת להקטין את יכולת ישראל להתמיד באסטרטגיה המדינית שגיבשה אחרי ששת הימים. נאצר קיווה כי החשש של ארה"ב מהתלקחות מחודשת במזרח הקרוב, תוך מעורבות סובייטית, כשבמקביל היא מנהלת מלחמה במזרח הרחוק יביא אותה לכפות נסיגה על ישראל. נאצר הבין שגיונסון לא יוציא עבורו ועבור הסובייטים את כל הערמונים מהאש, כפי שעשה אייזנהאור אחרי מלחמת סיני, אבל הוא ראה באופציה האמריקאית את האסטרטגיה היחידה שיכולה להסיג את ישראל.

מצרים יזמה תקריות אש שהלכו והתעצמו במטרה להשיג את היעדים הבאים:

* להגביר את מחוייבות בריה"מ לשיקום הצבא המצרי ומעמד נאצר בעולם הערבי ואצל מדינות העולם השלישי.

* לגרום לארה"ב לכפות על ישראל נסיגות, להתיש את ישראל מבחינה צבאית, כלכלית ומורלית וכך להגביר את תלותה בארה"ב.

* לשקם את הצבא המצרי ואת המורל הצבאי והאזרחי במצרים.¹⁰

בסופו של דבר, כווננו מאמצי נאצר לחצות את תעלת סואץ ולשחרר את סיני, אם המאמצים המדיניים לא יביאו לנסיגת ישראל (שלב ה"תחריב").

ההתפתחויות שתוארו לעיל העמידו את חה"א במצב קשה, מיד עם תום מלחמת ששת הימים. ראשית, התברר כי פני מדינות ערב למלחמה וכי צבא מצרים משתקם במהירות ולא ירחק היום שמצרים תנסה להחזיר לעצמה את סיני. יתר על כן, האש בתעלה ולחימה נגד אש"פ העסיקו את חה"א וצרכו משאבים שהיו במחסור.

שנית, הנצחון המוחץ על חילות האויר הערביים עלה לחה"א במחיר יקר: כ-40 מטוסי קרב הופלו ובסד"כ נותרו רק 56 "מיראזים", 26 "מיסטרס", 40 "אוראגנים" וכן "ווטורים" ו"סמבדים", שגם הם נזקקו לשיפוץ ושיקום. כן הושעתה הספקת 48 מטוסי "סקייהוק" וחמור מכל: הנשיא דה גול הטיל אמברגו על משלוחי מטוסים לישראל. אומנם, מיד אחרי המלחמה קשה היה להעריך את עוצמת האמברגו אך הטלתו היתה מקור לדאגה אמיתית.¹¹

תמונת המצב לעיל היתה הרקע לבקשות שהעלה ויצמן בושינגטון, בספטמבר 1967, שבראשן ביטול השעיית הספקת 48 ה"סקייהוקים" ובקשה לרכוש 27 נוספים וגם בקשה לרכוש 50 מטוסי "פאנטום". מה היה ב"פאנטום" שגרם לויצמן לחזור ולבקש לרכוש אותם?

ראשית, היה זה המטוס המתקדם ביותר בסד"כ האמריקאי ושעד אז האמריקאים סרבו כלל לדון במכירתו לישראל. לכן, מבחינה מדינית, הספקת ה"פאנטומים" היתה אמורה לשדר את התמיכה של ארה"ב בעמדות של ישראל אחרי ששת הימים ואת נכונותה לשמור על מאזן הכוחות במזרח הקרוב, על אף הזרמת הנשק הסובייטי למצרים. הספקת ה"פאנטומים" היתה אמורה לשקם את כוח ההרתעה של ישראל, לשדר עוצמה מדינית וצבאית ולשכנע את נאצר

כי מההחלטות הלוחמניות של ועידת חרטום, בספטמבר 1967, לא תצמח לו ישועה. שנית, מבחינה צבאית "הפאנטום" התאים מאוד לצרכי חה"א, בוודאי בהשוואה למטוסים הצרפתיים (להוציא את ה"מיראז"). יתר על כן, בעת הדיון בבקשת ישראל, בסוף 1967, חא"א החל לקבל את המודל החדש, F-4E, ששופר על פי הלקחים שהופקו בוויטנאם. דהיינו, ה"פאנטום" היה מטוס בוגר שאלפי יחידות שלו כבר יוצרו ו"באגים" רבים שלו טופלו בעקבות הנסיון המבצעי הרב.

ה"פאנטום" היה מטוס רב-משימתי ורכישתו נועדה לאפשר לחה"א לממש כראוי את תפיסת ההפעלה שלו ולהמנע מהצורך ללוות את מטוסי התקיפה האיטיים, שיצר עומס רב ומגבלות מבצעיות רבות. יתר על כן, הרב-משימתיות של ה"פאנטום" עלתה על זו של כל המטוסים ששרתו את חה"א מאז ומעולם.¹²

בסעיפים הבאים יתוארו התהליכים והגורמים שהביאו לאישור רכש מטוסי "פאנטום" אך קודם לכן תאור קצר של המטוס עצמו ופרוט התכונות שגרמו לחה"א לפנטז עליו כבר מראשית שנות ה-60.

6.2 "מקדונל-F-4, פאנטום-II"

ל"פאנטום" היסטוריה ססגונית מאד. שורשיו במטוס concept של חברת "מקדונל", F3H-G, שתוכנן ב-1953 כמטוס יירוט עבור הצי, ויועד לפעול ברדיוס של 250 מייל ימיים.

אב הטיפוס, שכונה XF4H-1, המריא לראשונה במאי 1958 ובדצמבר 1958 הוא גבר על המתחרה XF8U-3 ("קרוסיידר III") של חברת "ווט", וזכה להיות מטוס היירוט העתידי של הצי. ב-1959

הצי הזמין 40 מטוסים נוספים והמטוס החל לשבור שיאי מהירות. ב-1962 הוחל בייצור סדיר של המטוס עבור הצי והמרינס ואחרי שינוי שיטת הסימול הוא כונה F-4B. בעקבות החלטת שר ההגנה מקנמרה, ב-1962, החל גם חא"א להצטייד ב"פאנטומים" והמודל שיוצר עבורו כונה F-4C, שהיה מאד דומה לזה של הצי. מודל C נכנס לשרות חא"א בנובמבר 1963 והטייסת הראשונה הגיעה לוויטנאם בדצמבר 1964. ה"פאנטום" F-4C היה מטוס דו-מושבי שצוייד בשני מנועי J-79-15, של חברת "ג'נרל אלקטריק", שהיו באותה עת המילה האחרונה במנועי טורבו-סילון. מנועים אלה היו בעלי עוצמה רבה, איפשרו להגיע למאך 2 ויותר, מצד אחד, אך היו חסכוניים בדלק, מצד שני. המטוס נועד לפעול בטווחים רחוקים, לשאת חימוש רב ולטוס בגובה נמוך, תכונות שאיפשרו לבצע סוגים רבים של משימות. איש הצוות השני היה נווט-מפעיל מערכות נשק, שחלק עם הטייס את נטל ההפעלה של המערכות האלקטרוניות הרבות. תכנון המטוס נועד לשרת את משימתו העיקרית: יירוט מפציצים רחוק ככל האפשר מכח המשימה הימי עליו הוא אמור להגן. לפיכך הוא צוייד במכ"מ ארוך טווח וחימושו התבסס על 4 טילי "ספראו" מונחי מכ"מ לירי מעבר לקו הראיה ו-4 טילי "סיידוונדר" לקרבות אוויר מטווח קרוב יותר, תוך ויתור על התקנת תותח. עם זאת, ניכר היה שה"פאנטום" לא תוכנן כמטוס עליונות אווירית. העשן שנפלט ממנועיו וגודלו הרב הקלו על טייסי ה"מיגים" לזהותו ממרחק רב. גם הראות, ממושבי הטייס והנווט, לא

"מקדונל-F-4, פאנטום-II", דגמים שונים

היתה טובה די הצורך. יתר על כן, יכולת ה"פאנטום" לנהל קרבות אוויר באותה עת הוגבלה על ידי קושי להטיסו ולהמנע מכניסה לסחרור, כדברי היסטוריון חא"א, קולונל בדימוס אנדראג (Dick Anderegg): "הכנף הישנה של מודל C הביאה לאובדן יותר מטוסים מאשר אש אויב".

שר ההגנה מקנמרה

אף שה"פאנטום" אופייני על ידי הצי כמטוס יירוט הרי בחא"א לא התעלמו מיכולותיו המגוונות והתקינו לו 2 מתלים בכל כנף לנשיאת פצצות. כושר הנשיאה הכולל של דלק ופצצות היה 7,250 ק"ג (אף כי בתאוריה ניתן היה להגיע ל- 10,200 ק"ג). עם זאת, ה"פאנטומים" מהדור הראשון גם לא היו מטוסי תקיפה אידיאליים - הם צויידו במערכת ניווט אינרציאלית פשוטה ומערכות תקיפה לא מתוחכמות; בנוסף, הפעלת מערכות התקיפה הקרקעית חייבה להפעיל מתגים רבים ("סוויצ'לוגיה") והיקשתה מאד על הטייסים.¹³ חסרון נוסף נבע מכך שמערכות קריטיות רבות מוקמו בגחון המטוס ולפיכך המטוס היה פגיע גם לאש נ"מ קלה.

החסרונות של ה"פאנטום" שפורטו לעיל לא הפחיתו את הרצון הישראלי לרכשו שכן, כאמור, באותה עת הוא היה המטוס הרב-משימתי המתקדם ביותר והצטיין ביכולת תקיפה לעומק שחסרה כל כך לחה"א בשנות ה-60 וה-70.

התבוננות במשימות שביצעו ה"פאנטומים" במזרח הרחוק בשנים 1965 עד 1968 מלמדת כי הם הופעלו למשימות הבאות: מטוסי חא"א (F-4C) שימשו בעיקר כמטוסי ליווי להגנה על מטוסי התקיפה מסוג F-105, "ת'אנדרצ'יף", שתקפו את צפון ויטנאם במבצעי "רעם מתגלגל".

מטוסי המרינס (F-4B) שימשו בעיקר לסיוע קרקעי קרוב ומטוסי הצי (F-4B) לליווי מטוסי התקיפה מסוג: "סקייהוק", "אינטרודר" ו"קורסייר".

השלב השני של תקיפות אוויריות בצפון וייטנאם, מבצע "ליינבק", ב-1972, התרחש אחרי שה-F-105 המיושנים, הוצאו מהשרות וה"פאנטומים" של חא"א ביצעו גם משימות תקיפה ופיזור מוץ.

מודל E של ה"פאנטום", שנכנס לשרות מבצעי בחא"א לקראת סוף 1967, שופר בעקבות לקחי "רעם מתגלגל" בתחומים הבאים: בגוף המטוס הותקן תותח "וולקן", המנועים שודרגו, המכ"מ הוחלף במכשיר קטן יותר, שנבנה בעזרת רכיבי "מצב מוצק" והותאם לקרבות אוויר בטווח קצר, וכושר נשיאת הדלק הוגדל. כן הוכנסו מספר שינויים במבנה, לשיפור האווירודינמיקה, ושופרו מערכות בקרת אש בקרבות אוויר ובתקיפה. התקנת התותח האינטגרלי היתה צעד חשוב מאד, שכן ב"רעם מתגלגל" התברר עד כמה טילי אוויר-אוויר היו בעייתיים באותה עת: שעור הפגיעה של טילי "סיידוונדר" היה כ-20%, השעור הממוצע של מודל B ("ברקן") ומודל D ("דקר"), ושל טילי "ספראו" מודל D/E ("לביד") כ-10%.¹⁴

חשוב לציין כי גם במודלים הראשונים של ה"פאנטום", מודל B ו-C, הותקנו מכשירי התרעה מסוג APR-36/37 ומארוזי ל"א לשיבוש מכ"מ אויב מסוג ALQ-71 ו-ALQ-87. ענין זה הוא קריטי שכן, לפני הגעת ה"פאנטום", למטוסי חה"א - הצרפתיים וה"סקייהוק" - לא היתה יכולת ממשית להתרעה וחסימה אלקטרונית.

אחרי "רעם מתגלגל" המשיך חא"א לשפר את ה"פאנטום" בהיבטיו השונים: בעיית הסחרור נפתרה בעזרת LES ("דשי שפת התקפה"), הותקנה מערכת TISEO (טלסקופ טלוויזיוני) לזיהוי עמית/טורף והמטוס החל להפעיל חימוש חכם לתקיפות קרקע (מונחה לייזר ובהנחיה אלקטרו-אופטית). גם בעיית המתגים המבלבלים באה על תיקונה. הוחל גם ביצור שתי גירסאות ניגזרות, מעולות, למשימות יעודיות: RF-4C, לצילום (אותה רכש גם חה"א) ו-F-4G, "סמור", ללחימה בטק"א. עם השנים גם שוכללה יכולת ה"פאנטומים" להפעיל מוץ לחסימת מכ"מ. במהלך חיי ה"פאנטום" יוצרו כ-5,400 מטוסים, בגירסאות ובמודלים שונים עבור האוויריה האמריקאית ושל בעלות בריתה ואף שיצורו נפסק ב-1979 מטוסים רבים המשיכו לטוס גם בשנות ה-90 וחלקם אפילו בשנות ה-2000.¹⁵

עד שנת 1968 חה"א רצה מאד ב"פאנטום", משיקולים מבצעיים. מצד אחד, בשל הכמויות הגדולות של חימוש שאותן הוא נשא לטווחים ארוכים. מצד שני, היתה לו שרידות גבוהה, בשל מהירותו הרבה, שני מנועיו ויכולתו לנהל קרבות נגד מטוסי יירוט. סביר להניח כי הנסיון החיובי מאד עם ה"סקייהוק" ומערכותיו תרם אף הוא לרצון לרכוש את ה"פאנטום". עם זאת, כנראה שבאותה עת עדיין לא חילחלו החשיבות והפוטנציאל של המערכות האלקטרוניות

של ה"פאנטום", שכן רק בשנת 1969 החלו להתברר לחה"א מלוא המשמעויות של תקיפות באזורים המוגנים בטילי קרקע-אוויר. בפולקלור של חה"א נפוץ הסיפור על האלוף הוד שביקש לבחון את האפשרות לוותר על איש הצוות השני,¹⁶ הנווט המפעיל מערכות נשק, ועל מחשב ההפצה.

6.3 המשא ומתן המדיני

בשני הסעיפים הקודמים תוארו המצב האסטרטגי שאליו נקלעה ישראל אחרי מלחמת ששת הימים ומצוקת חה"א מצד אחד, והיכולות של רכש מאמריקה, בעיקר מטוסי "פאנטום", להתמודד עם המציאות החדשה, מצד שני. כאמור, ביקור ויצמן בושינגטון, בספטמבר 1967, החל את המאבק על ה"פאנטומים" והתחנה הבאה החשובה היתה ביקור אשכול הנשיא ג'ונסון,

בינואר 1968. לקראת ביקור אשכול הוכנה חוות דעת משותפת, של משרד החוץ, משרד ההגנה ויועץ הנשיא קלרק קליפורד, שהוגשה לנשיא ערב הפגישה עם אשכול. כפי שהיה גם הפעם, הערכת המצב של המימשל האמריקאי לא היתה זהה לזו של ישראל; המימשל רצה להגיע להבנות עם ישראל שתאזנה בין האינטרסים הבאים:

הרצון לקדם את שליחות יארינג ולהגיע להסדרים מדיניים באזור, צרכי הבטחון של ישראל, הרצון לחמש מחדש את צבא ירדן ולשמור על יציבות השלטון ההאשמי, הרצון המסורתי לא להרגיז את מדינות הנפט הפרו-מערביות והמתחים הבין-מעצמתיים באזור, בווייטנאם ובחלקי תבל אחרים.

ביקור אשכול אצל הנשיא ג'ונסון

השרים האמריקאיים היו מוכנים, באופן עקרוני, לספק נשק לישראל לשם הגנה עצמית אך לא מעבר לכך. הם לא רצו שבמזרח הקרוב יוצר קיטוב - ישראל הקטנה הנתמכת על ידי ארה"ב, המסוייגת בתמיכתה בה, עומדת מול הערבים המונהגים על ידי מצרים הרדיקלית, הנתמכים בנחישות על ידי ברית המועצות. לכן, השרים צידדו ביוזמות דיפלומטיות שיביאו, כך הם האמינו, לדו-קיום בשלום של ישראל עם הערבים ולהאטת מרוץ החימוש. המלצתם לנשיא היתה כפולה: להענות לבקשת ויצמן (מספטמבר 1967) לרכש 27 מטוסי "סקייהוק" נוספים ולהודיע לאשכול כי המימשל עדיין לא קבע עמדה ביחס להספקת "פאנטומים" וכי הנושא נמצא בבחינה.

ההמלצה שיקפה, מצד אחד, הכרה בצרכי ישראל אחרי ששת הימים ומצד שני, את הרצון לרתום את ההחלטה לגבי הספקת ה"פאנטומים" למדיניות הכוללת של ארה"ב באזור. בהתייעצות שקיימו השרים אמר שר ההגנה מקנמרה כי אם יוחלט, בסופו של דבר, לספק לישראל "פאנטומים" הרי שניתן יהיה לספקם בתום 12 חודשים ממועד האישור על ידי הנשיא. הבהרה זו היתה משמעותית, שכן היא ביטאה את מודעות המימשל למצב הנפיץ במזרח הקרוב והיא גם היקנתה לו גמישות במו"מ עם נציגי ישראל, שפעלו תחת הרושם שהפער בין מועד האישור לבין מועד ההספקה הוא 24 חודשים.

מענין לציין כי כמו בבקשה הישראלית לרכש טנקי "פאטון" ומטוסי "סקייהוק" בשנים שלפני המלחמה גם הפעם הענין הירדני היה שיקול חשוב לאמריקאים. ב-9 בינואר 1968 עמדה לבקר בירדן משלחת מומחים צבאיים סובייטים והמימשל הניח שהם יציעו למלך חוסיין, שוב, נשק רב במחירים זולים. בנוסף, ב-17 בינואר עמדה להתקיים ועידת פסגה ערבית והאמריקאיים צפו לחץ של המדינות הרדיקליות על המלך להענות להצעות הסובייטיות.¹⁷

הנימוקים הצבאיים לתמיכת שר ההגנה בהמלצות דלעיל פורטו בתזכיר נוסף, שהועבר לנשיא ערב הפגישה עם אשכול וממנו עולה שמומחי הפנטגון לא חלקו על ההערכות שהשמיע בפניהם ויצמן, בספטמבר 1967, בדבר ההתעצמות של חילות האוויר הערביים בדבר הקשיים הצפויים לישראל לשמור על עליונות אווירית. עם זאת, האמריקאיים היו חלוקים עם ויצמן לגבי יחסי הכוחות האמיתיים והם הצביעו על העליונות הישראלית הקיימת בכל ההיבטים של הפעלת כח אווירי: תחזוקה, פיקוד ושליטה, הכשרה, ציוד ובעיקר הגורם האנושי. בנוסף הם טענו כי יכולת התקיפה של המטוסים הערביים היא מוגבלת וכי אין סבירות לתרחיש, שישראל הציגה,

שבו חילות האויר של סעודיה, עירק ואלג'יר מצטרפים ללחימה ותורמים לה תרומה משמעותית. תזכיר מקנמרה ציטט את חוות הדעת של מפקדי המטות המשולבים: "לפחות ב-18 החודשים הקרובים מובטח נצחון ישראלי בכל מקרה של התחדשות פעולות האיבה, גם אם הישראלים לא יקבלו "מיראזים" (M-5). הספקת 27 מטוסי A-4 נוספים תגביר את הבטחון בנצחון ישראלי".

בסיום התזכיר הסביר מקנמרה את התנגדותו להענות, במפורש או ברמז, לבקשה ל"פאנטומים" בכך שהיא עשויה לסכן את שליחות יארינג ולהרחיק את הסיכוי להסדר מקיף בין ישראל לערבים.¹⁸

ג'ונסון אירח את אשכול ופמלייתו בחוותו בטקסס ובפגישת העבודה הראשונה, ב-7 בינואר 1968, בערב, אשכול התרכז ופרט את הבקשות למטוסים. הוא תאר את תמיכת ישראל במאמצים הדיפלומטיים של יארינג ואת החשיבות של שימור ההרתעה הישראלית ושל תמיכת ארה"ב במאמצי השלום. כתמיכה בבקשות הציג אשכול את את הנתונים הבאים על מאזן כוחות האוירי במזרח הקרוב:

הסובייטים השלימו כבר 80% מאבידות חילות האויר של מצרים, סוריה ועירק ובנובמבר 1967 עמדו לרשות הערבים 460 מטוסי קרב ו-47 מפציצים, כשהמטוסים שהועברו למצרים הם מודלים יותר מתקדמים מאלה שהיו שם ביוני. כמו כן, יש להתחשב ב-100 עד 150 מטוסים נוספים, מחילות אויר ערביים, שיחושו לעזרת מצרים. מגמה זו תמשך וב-1970 יהיו לערבים 900 מטוסים. יתר על כן, המצרים למדו את לקחי המלחמה ומטוסייהם מפוררים ביותר בסיסים והם ממוגנים באופן טוב יותר. בנוסף, המצרים גם משקיעים רבות בהכשרת לוחמים, בעזרת 2500 היועצים הסובייטיים הנמצאים במצרים. לעומת זאת, מצבו של ח"א הוא בכי רע. הסד"כ האוירי אחרי המלחמה מונה 150 מטוסים בלבד ומתוכם 25 מטוסי "מיסטר" ו-41 מטוסי "אוראגן", מטוסים מיושנים שיש להוציאם מהשרות.

אשכול

על מנת לעמוד מול 900 מטוסים ערביים ח"א זקוק ל-350 מטוסים מודרניים, בעוד שלרשותו יעמדו רק 132 (אחרי קבלת 48 מטוסי "סקייהוק" והוצאת ה"מיסטרס" וה"אוראגנים" מהשרות). במילים אחרות, ישראל תזדקק ליותר מ-200 מטוסים חדישים בשנים הקרובות והבקשה הנוכחית היא רק ל-27 מטוסי "סקייהוק" ו-50 מטוסי "פאנטום", שחייבים להגיע בהקדם האפשרי על מנת לפצות על הנחיתות העכשווית של ח"א.

ג'ונסון התרכז בתשובתו בנושאים המדיניים ומיקד את הדיון בדרכים להבאת שלום לאזור. הוא דחה את הדיון בבקשות הרכש של ישראל ליום הבא והעביר את רשות הדיבור לראסק, שהעלה רעיונות לגבי צעדים שישראל יכולה לנקוט, על מנת לקדם את מהלכי השלום. ראסק הוסיף כי יש לנסות ולפעול עם בריה"מ על מנת לעצור את מירוץ החימוש המתחולל באזור. לקראת סיום הישיבה הגיב אשכול על דברי הנשיא שהצביעו על הקשיים התקציביים של הממשל ובעיות מאזן התשלומים האמריקאי ו"הביע תמיהה" על כי ארה"ב שולחת את ישראל לרכוש מטוסים בצרפת, בדולרים אמריקאים. אשכול הודיע כי על מנת להקל על מאזן התשלומים של ארה"ב הוא מוכן להכפיל את כמות זרבות מטבע החוץ של ישראל המופקדות בבנקים אמריקאיים - מ-200 מליון דולר ל-400 מליון דולר (אשכול התכוון שהוא מוכן להפקיד מיד בבנקים אמריקאים סכום השווה לסכום שישראל תשלם לארה"ב עבור 50 "פאנטומים"). לסיום, אשכול גם הזכיר לנוכחים כי ירדן הפרה את מחויבותה לארה"ב ושלחה "פאנטונים" לגדה המערבית.¹⁹

הפגישה השנייה של המשלחות, ב-8 בינואר בבוקר, החלה ללא הנשיא וראש הממשלה וחברי המשלחות התייחסו לנתונים שהושמעו ביום הקודם: יושב ראש המטות המאוחדים, גנרל ווילר, חזר על עמדתו כי לישראל יש יתרון איכותי בולט וכי עליונותה מובטחת לפחות ב-18 החודשים הקרובים. על כך העירו הישראלים כי בגלל פער הזמן שבין החלטה לבין הספקה יש לאשר כבר עכשו את בקשות הרכש וכי ישראל זקוקה לפחות ל-250 מטוסים בשנים 1968 ו-1969. הם גם

דחו את טענת ווילר כי חילות האויר של אלג'יר, לבנון, סעודיה וירדן אינם רלבנטים למאזן הכוחות ואמרו כי אלג'יר היתה המקור הראשון למטוסים ששיקמו את חיל האויר המצרי. הוד הוסיף כי מפציצי "טופולב-16" יכולים לצאת מבסיסים רחוקים מאד, שאליהם ח"א לא יכול להגיע כיום, לפגוע בישראל ולנחות בעירק ללא צורך בתדלוק. הוא הוסיף כי הסובייטים הציבו סוללות טק"א מודרניות מסוג SA-3 [!] להגנה על פורט סעיד ואלכסנדריה וכי טייסים סובייטיים החלו לטוס בשמי קהיר בשבועיים האחרונים.

בשלב זה הצטרפו הנשיא וראש הממשלה לדיון אחרי שסיימו שיחה בארבע עיניים שנמשכה 20 דקות. המשלחת הישראלית ניסתה להטות את הדיון לבקשות הרכש ואילו הנשיא ומקנמרה חזרו על דבריהם בדבר התמיכה של ארה"ב בבטחון ישראל והוסיפו שהבטחון לא מושתת רק על כמויות המטוסים שברשות ח"א. הם הצביעו על חשיבות ההענות של ישראל למאמצים למציאת הסדרים מדיניים ועל הרצון האמריקאי להגיע להסכם עם בריה"מ להאטת מרוץ החימוש באזור. מקנמרה הוסיף שהספקת מטוסים אמריקאיים תקל על גנרל דה גול להתנער ממחויבותו לספק "מיראז'ים" ותאפשר לו למכור מטוסים למדינות ערב. הוד העיר בתגובה כי את קצב מירוף החימוש קבעו תמיד הסובייטים וכי הגורם היחיד שמאיט עכשו את שטף ההספקה מבריה"מ הוא היכולת מצרית לקלוט את הנשק החדש. לדעתו, הסובייטים יספקו למצרים מטוסים משוכללים מסוג "מיג-23" ברגע שהמצרים יהיו בשלים לקלוט אותם.²⁰ לקראת סוף השיבה הודיע אשכול על שתי החלטות שהיו ערבות לאוזני האמריקאים: ישראל תסכים לפנות את האי טירן אם ארה"ב תתחייב שהאי לא ישמש לפגיעה בחופש השיט בים סוף וישראל לא תתנגד לחימוש מחדש של צבא ירדן על ידי ארה"ב. לאחר מכן הנשיא סיכם את החלטותיו בענין הספקת מטוסים:

ראשית, הוא מוכן למכור עד 40 מטוסי "סקייהוק", כמות העולה על זו שביקשה ישראל. שנית, הוא עדיין לא גיבש החלטה בענין מטוסי "פאנטום", זו תלויה בהתקדמות התהליכים המדיניים ובכוננות הסובייטים להגביל את מרוץ החימוש. בינתיים הוא ביקש מאנשיו להעריך כך שאם יחליט להענות בחיוב לבקשה ניתן יהיה להתחיל לספק את המטוסים לישראל בינואר 1970 (דהיינו, תוך 24 חודשים). בענין זה אמר הוד כי ידרשו 12 עד 18 חודשים להכשיר טייסים ומקנמרה אמר כי אם הנשיא יחליט לאשר, בסוף דצמבר 1968, ניתן יהיה לספק את המטוסים תוך 12 חודשים.²¹

תאור (דליל מאד) של ההתייעצויות שקיימה המשלחת הישראלית לפני הפגישה עם ג'ונסון מצוי בזכרונות המזכיר הצבאי של אשכול, תא"ל ישראל ליאור, מהם עולה התמונה הבאה: אשכול היה מודע לחשיבות הרבה של ה"פאנטום" אך נזקק להבהרות אנשי הצבא בדבר השוני בין ה"פאנטום" לבין ה"מיראז'". הנספח הצבאי, אלוף יוסף גבע, סבר שמועד ההספקה של ה"פאנטומים" הוא ארוך מאד, 21 עד 36 חודשים והציר עברון הזכיר כי ויצמן (בביקורו בספטמבר 1967) הציע לאמריקאים למכור לח"א מטוסי A-6, שאותם ניתן היה לספק תוך זמן קצר. האלוף הוד "נעלם" ולא השתתף בהתייעצויות המשלחת לפני הטיסה לטקסאס. למשלחת לא היה מושג מה עשוי ג'ונסון להחליט ובדיעבד הסתבר כי הערכת השגריר הרמן²² היתה הקרובה ביותר.

ב-30 בינואר 1968 נחתמה עיסקת ה"סקייהוק" השניה ונרכשו 40 מטוסים וציוד נלווה במחיר 60 מליון דולר, מבלי שהמימשל יתן אשראי (מסובסד) לרכישה. משרד ההגנה עשה סידורים עם חברת "דאגלס" לשלב את שתי העיסקאות כך שקצב ההספקה של מטוסי העיסקה הראשונה יואט ב-1968 אך תתאפשר השלמת הספקת כל המטוסים עד ינואר 1970.²³ ב-6 בפברואר הודיע מקנמרה לנשיא כי אם יחליט בחיוב בסוף 1968 ניתן יהיה לספק את ה"פאנטומים" החל בינואר 1970, בקצב של 4 מטוסים בחודש.

ההתקדמות בענין המטוסים לישראל איפשרה למימשל להתחיל במו"מ תכליתי עם ירדן, לחימושה מחדש. ב-17 בינואר הגיע גנרל חאמאש לווינגטון והחל בדיונים על רכישת נשק ומימונה ואופי הדיונים היה דומה לזה שהתקיים לפני מלחמת ששת הימים: חוסיין טען כי אם ארה"ב תסרב לחמש את צבאו הוא יאלץ לפנות לסובייטים. הירדנים ביקשו לרכוש 200

טנקי "פאטון" משודרגים (M-48A3) ואת מימוש ההסכם לרכישת 36 מטוסי F-104. בנוסף, הירדנים ביקשו תומת"ם, תותחי נ"מ, תול"רים וציוד אחר לצבא היבשה.²⁴ שיקולי ארה"ב בטיפול בבקשות היו דומים לאלה שלפני מלחמת ששת הימים, מה גם שהמעורבות של ירדן במלחמת ששת הימים יצרה למימשל בעיה קשה. לכן ארה"ב העדיפה שירדן תרכוש בבטיטניה 200 טנקי "צנטוריון" בעלי תותח 105 מ"מ אך הירדנים סרבו. בסופו של משא ומתן ים- תיכוני, לקראת סוף פברואר 1968, נאותה ארה"ב לספק לירדן את הנשק הבא:

100 טנקי "פאטון" מיושנים מסוג M-48A1, 24 תומ"תים נ"מ 40 מ"מ, 400 מקלעי נ"מ 0.5 אינץ' (בתצורה של 4 מקלעים). 36 מטוסי F-104 וגם הוביצרים 105 מ"מ, תול"רים, ונגמ"שים M-113.²⁵ בשונה מישראל, הירדנים לא ביקשו שהמטוסים יועברו אליהם בהקדם. להיפך, הם ביקשו דחיה כך שיספיקו להתקין את מערך הבקרה האוירית החדש, לאמן כהלכה את הטייסים וצוותי הקרקע ולשפר את התדמית השלילית של המטוס.²⁶ עם זאת, המלך ביקש כי הנשק לצבא היבשה הירדני יועבר בהקדם האפשרי, אם אפשר ברכבת אוירית כמו אחרי פעולת סמוע בסוף 1966.

הלחץ הישראלי לרכוש "פאנטומים" לא רפה. ב-20 במארס 1968, השגריר רבין העלה בפני המימשל תרחיש שעל פיו המצב באזור יתדרדר ושאר"ב תהיה מוכנה לשלוח לישראל 30 או 40 מטוסי "פאנטום" כבר בינואר 1970 ואז יסתבר כי טרם הושלמה הכשרת צוותי האויר והקרקע ל"פאנטומים". הבקשה הנגזרת מהתרחיש היתה שצריך להתחיל, מהר ככל האפשר, להכשיר את אנשי חה"א למרות שהנשיא טרם החליט לספק לישראל את המטוסים. בכירי המימשל שדנו עם רבין הבינו את המילכוד: הסכמה להתחיל בהכשרת אנשי חה"א כמוה כהודעה שהנשיא החליט לאשר הספקת ה"פאנטומים" וטרוב לאמן ישראלים כמוהו כהחלטה לא לספק את המטוסים. אנשי המימשל דחו את הבקשה של רבין ואמרו כי 12 חודשים יספיקו להכשרה בארה"ב (בתנאי שהחניכים הישראליים יגיעו מצווידיים בידע באנגלית ובאלקטרוניקה).²⁷

ביטוי אחר, חשוב, ללחץ היה הפעלת ידידי ישראל המקורבים לנשיא. במהלך אפריל 1968 הופעלו "שלושת הגדולים" - הבנקאי אייב פיינברג, שופט בית המשפט העליון אייב פורטאס והמפיק ההוליוודי ארתור קרים (פיינברג והציר עברון תארו את קרים: "כיום האיש המקורב ביותר לג'והנסון"). מדיווחים על השיחות לשידול הנשיא עולה כי הנשיא אמר לשתדלנים את אשר נרמז בסיכום הדיון עם אשכול: הנשיא יספק "פאנטומים" וההודעה על כך תבוא לפני המועד האחרון שהוא קצב (סוף 1968). הנשיא ביקש שיניחו לו ("מורטוריום") בחודשיים הבאים, עד לאחר פגישת הפיסגה שהוא עתיד היה לקיים עם מנהיגי בריה"מ.

מהדיווח גם עלה כי המימשל ייחס חשיבות רבה לשימור המשטר ההאשמי וציפה שישראל תבוא לקראת ירדן. כן עולה כי המימשל כעס מאד על החלטת הממשלה לקיים בירושלים את מצעד יום העצמאות הראשון שלאחר מלחמת ששת הימים. עוד עלה כי במימסד האמריקאי יש גם לחץ, בכיוון נגדי: "לבנות גשרים לעולם הערבי ולא להיות מזוהה לחלוטין עם ישראל".²⁸

במגעים עם המימשל נציגי ישראל הצביעו על התפתחויות חדשות שתמכו בבקשתם לרכוש "פאנטומים". הפלישה הסובייטית לצ'כוסלובקיה, ב-20 באוגוסט 1968, וחטיפת מטוס "אל על" על ידי מחבלים והעברתו לאלג'יר, ב-23 ביולי 1968. ישראל חזרה והזכירה את הלוחמנות הבלתי מתפשרת של נאצר ואת משלוחי הנשק הרבים מצד בריה"מ כגורמים המחייבים את חיווק חה"א לשם מניעת מלחמה נוספת (ואולי גם שכנוע הערבים לנהל משא ומתן עם ישראל) וגם לשמירת מעמדה של ארה"ב בזירה העולמית. לבסוף, ככל שחלף הזמן התברר כי נציגי ישראל צדקו בהערכה שנשיא צרפת הגנרל דה גול, לא ישחרר את מטוסי "מיראז' 5" שיוצרו עבור חה"א. חיוורי צרפת אחרי עירק והנסיונות למכור לה "מיראז'ים" היו, מבחינת ישראל, הקש האחרון.

לעומת זאת, משרד החוץ האמריקאי חשש שהספקת ה"פאנטומים" תקשיח את עורפה של

ישראל בדיונים עם שליח האו"ם גונאר יארינג ותסיר מגבלות על תגובותיה מול המחבלים הפועלים מירדן. למשרד ההגנה לא היתה מחלוקת של ממש עם הנתונים שסיפקה ישראל על התדרדרות מאזן הכוחות אחרי מלחמת ששת הימים אך מומחיו עמדו על דעתם כי המאמצים לשיקום צבא מצרים לא יבשילו לפני 1970 ולפיכך לא צפויה לישראל סכנה מידית.²⁹ בספטמבר 1968 עברה שאלת ה"פאנטומים" למישור הפנימי-פוליטי בארה"ב, כנושא במסע הבחירות לנשיאות, שעמדו להתקיים בנובמבר.

ההתפתחויות בארה"ב הוכתבו על ידי הודעת ג'ונסון, במארס 1968, שאין בכוונתו להבחר לכהונה נוספת והתחרות בין סגן הנשיא המכהן יוברט האמפרי ובין ריצ'רד ניקסון, סגן הנשיא לשעבר. התחרות בין השניים היתה על רקע אהדה גדולה לישראל, בציבור ובקונגרס, ששררה באותה עת ומצאה ביטוי בתיקון מיום 14 ביולי 1968, לחוק סיוע החוץ שקבע: "דעתו של הקונגרס היא, שעל הנשיא לנקוט בצעדים הנחוצים, מתאריך החלתו של סעיף זה, לניהול משא ומתן לשם חתימת הסכם עם ממשלת ישראל למכירה של אותו מספר מטוסים על-קוליים כפי שיהא נחוץ כדי לספק לישראל כח הרתעה הולם, למנוע תוקפנות ערבית בעתיד שתסתייע בכלי נשק מתוחכמים שקיבלו מדינות ערב, וכן כדי להחליף את האבידות שסבלה ישראל בעת הסכסוך של 1967".³⁰

אין פלא, איפה, שבכינוס בני ברית בושינגטון, ב-8 בספטמבר 1968, אמר ניקסון: "ישראל זקוקה לכוח צבאי מספיק להרתעת התקפה. כל עוד קיימת סכנה של התקפה ערבית, ישירה וקרובה, פירושו של מאזן כוחות הוא עדיפות לישראל... משום כך- על מנת לספק לישראל הגנה עצמית נאותה, אני תומך במדיניות שתעניק לישראל יתרון טכנולוגי וצבאי אשר ישמש משקל נגד לעדיפות המספרית של שכנותיה העוינות... אם קיום העדיפות הזאת יחייב את ארצות הברית לספק לישראל מטוסי סילון על-קוליים מדגם פאנטום אפ-4, נספק סילונים אלה כדי שישראל תוכל לקיים עדיפות זו".³¹

בנאום נוסף, הפעם בפני ועידת נשיאי האירגונים היהודיים ב-12 באוקטובר, אחרי הודעת ג'ונסון על החלטתו למכור ה"פאנטומים", הביע ניקסון את התנגדותו הנחרצת להשתלטות סובייטית על המזרח התיכון או להריסתה של מדינת ישראל. הוא הסביר כי ישראל חזקה ומצויידת היטב היא אינטרס אמריקאי חיוני במסגרת המאבק נגד בריה"מ וגרורותיה במזרח התיכון.

תמיכת ניקסון במכירת פאנטומים לישראל הפכה לסעיף במצעו גם בזכות ידידו מקס פישר, שהיה מבכירי יהדות ארה"ב ועסקן פעיל במפלגה הרפובליקנית, שנרתם למסע הבחירות של ניקסון ונטל על עצמו להסיט את הקול היהודי לטובת המועמד הרפובליקני. פישר לא הצליח להביא קולות רבים אך בעזרת קשריו הוא השיג תרומות נכבדות למימון מסע הבחירות של ניקסון, כ-10% מסך כל התרומות.³² רבין סיפר בזכרונותיו על פגישות עם ניקסון באוגוסט 1968, שבהן ניקסון פרש בפניו את השקפותיו כי ניתן להגיע להסדר עם הסובייטים רק מעמדה של כוח. הוא ציטט את דברי ניקסון: "אני מקבל, כעיקרון, שהתפיסה הנכונה במערכת האמריקאית-סובייטית יפה גם במערכת הישראלית-ערבית. דבר אחד אני יכול להבטיח לך: אצלי תמצא הבנה רבה בכל הנוגע לעוצמתה של ישראל, לרבות בקשתה לקבל את מטוסי הפאנטום".³³

גיוס התמיכה של המועמד הדמוקרטי, סגן הנשיא יוברט האמפרי למכירת הפאנטומים היה, לכאורה, קל יותר: האמפרי היה ידיד ישראל ולא יכול היה להתעלם מהאהדה המוצקה לענין הישראלי בקרב חוגים רבים של תומכיו: יהודים, איגודים מקצועיים וכו'. עם זאת, כסגן נשיא מכהן הוא התקשה לצאת בהכרזות הסותרות את מדיניות ג'ונסון. כך, בהופעתו בכנס של הסתדרות ציוני אמריקה, בספטמבר 1968, הוא לא סטה מהעמדות של המימשל. בסופו של דבר הבינו ג'ונסון והמפלגה הדמוקרטית כי יש למנף את מכירת הפאנטומים לשם שמירה על התמיכה המסורתית של היהודים, שהרי החלטת הנשיא בינואר 1968 היתה עיקר הנתניה ואת ינצח ניקסון הוא יקטוף את ה"קרדיט" על הספקת המטוסים לישראל.³⁴ במקביל הגבירה ישראל את הלחצים, תוך ניצול התחרות בין המועמדים; יגאל אלון, סגן ראש

ריצ'רד ניקסון

הממשלה, ביקר אצל הנשיא ואח"כ אצל שר החוץ וחזר על הבקשה לספק את ה"פאנטומים" בדחיפות. על מנת לחזק את טעונו הוא עידכן את בני שיחו בנושאים האסטרטגיים, שהיו אבן נגף בדיונים על מכירת מטוסי "סקייהוק": ראשית, ישראל נואשה משיתוף הפעולה עם הצרפתים לפיתוח טק"ק מסוג MD-620 וגם אינה עוסקת בפיתוח עצמאי של טק"ק. שנית, הוא חזר על העמדות הישראליות הידועות בהקשר הגרעיני. לסיום, אלון הוסיף כי תוך ימים ספורים ישראל תיישב את התביעות בגין הפגיעה בספינה "ליברטי".³⁵

ב-27 בספטמבר, במקביל לבקשות החוזרות ל"פאנטומים", נענתה בקשת ישראל לרכוש 12 מטוסי "סקייהוק" נוספים, כך שהעסקה השנייה תהיה 52 מטוסים. הרקע לבקשה היה הסגירה המתוכננת של קו הייצור של המודל הנוכחי (F לצי, H לישראל) באפריל 1970 (עם התחלת יצור מודל M, שיועד למרינס), שמנעה קבלת הזמנות למטוסים נוספים אחרי ה-30 בספטמבר. הבקשה הישראלית נומקה בצורך לכסות את השחיקה הצפויה בשנים הקרובות וההענות האמריקאית מוסברת בכך שמצד אחד, לא פורסמו נתונים על כמות ה"סקייהוקים" שנמכרה לישראל ולכן לא תוכלנה לעלות טענות על שישראל קיבלה מטוסים נוספים, ומצד שני, ההענות תוכיח כי המימשל איננו אדיש לחששות הישראלים.³⁶

ב-9 באוקטובר 1968 חל המיפנה: הנשיא הודיע כי בעקבות המלצות הקונגרס למכור מטוסים על-קוליים לישראל הוא הורה לשר החוץ להתחיל במשא ומתן עם ממשלת ישראל. ההחלטה נומקה במדיניות ארוכת הטווח להבטיח את יכולת ההגנה של ישראל, על רקע הנשק הרב שהזרימה בריה"מ לערבים, האבדות במלחמת ששת הימים והאמברגו הצרפתי.³⁷ מרגע שהתפרסמה ההחלטה לחצו נציגי ישראל וביקשו להתחיל מיד בדיונים הטכניים (עלויות, לוחות זמנים, הכשרה וכו') הנוגעים לרכש ואילו משרד החוץ האמריקאי התבצר בעמדתו המסורתית לקשור את מכירת המטוסים לקבלת התחייבויות מוצקות של ישראל בתחום הגרעיני.³⁸

כל זרועות המימשל האמריקאי חששו שמרוץ החימוש במזרח הקרוב יהפוך לגרעיני - חשש שישראל תצטייד בנשק גרעיני ובטילי קרקע-קרקע ושבריה"מ תנצל את המצב ותציב נשק גרעיני במצרים. המימשל ניסה להצמיד את מכירת ה"פאנטומים" לקבלת ההתחייבויות הבאות מישראל: שלא תעשה ניסויים ולא תייצר נשק גרעיני, שמטוסים אמריקאיים לא ישאו נשק גרעיני, שישראל תחתום על NPT ושיורשה לפקחים אמריקאיים לבקר במתקני הגרעין של ישראל פעמיים בשנה.

הדברים נאמרו לאבן ורבין בפגישה עם הנשיא ב-22 באוקטובר 1968, ובפגישה עם ראסק יומיים לאחר מכן. ראסק גם הבהיר להם כי הדיונים הטכניים על הרכש עם אנשי חא"א לא יחלו לפני שהענין הגרעיני יסוכם.

ממשלת ישראל הודיעה בתגובה כי ההצמדה של רכש ה"פאנטומים" לנושא הגרעיני איננה מקובלת עליה וכי בעת חתימת מזכר ההבנות בענין ה"פאנטונים", במארס 1965, עם הרמן וקומר, קיבלה ארה"ב התחייבויות מספיקות מישראל. התשובה הישראלית הועברה למשרד החוץ במישורין על ידי רבין ולנשיא, בעקיפין, על ידי אייב פיינברג באמצעות היועץ רוטטוב.

ב-7 בנובמבר הגיע רגע האמת. שר ההגנה קליפורד ושר החוץ ראסק ניפגשו עם הנשיא במאמץ לשכנעו לא לוותר לישראל. הנשיא דחה את עמדתם ואמר, חד וחלק, כי הבטחתו למכור "פאנטומים" היתה בלתי מותנית. הוא אף לא שעה להצעת ראסק לחזור ולקבל מישראל את ההתחייבויות שנדרשו בעת עסקת ה-A-4 ושישראל סרבה לתת (בפגישה השתתפו גם היועץ המיוחד לנשיא, גנרל מקסוול טיילור, ראש המטות המשולבים, גנרל ארל ווילר, ראש ה-CIA, ריצ'רד הלמס ורוטטוב).³⁹

במסמכים האמריקאים אין הסבר מדוע הנשיא לא קיבל את עמדת שריו אך אבנר כהן טוען כי עמדת ג'ונסון נקבעה אחרי שראש ה-CIA דיווח לו שלישראל יש כבר נשק גרעיני, מידע שלא הועבר לשרים.⁴⁰ רבין זקף לזכותו את סרוב ג'ונסון לקבל את עמדת שריו; בזכרונו הוא סיפר כי באמצעות ידידים משותפים הוא הצביע בפני הנשיא על כי מחליפו התחייב לספק לישראל את המטוסים ולכן אם ג'ונסון לא יודרו "כל האשראי יזקף לזכות ניקסון".⁴¹

פול וורנקה

ג'ונסון נפגש עם רבין

למרות זאת, שרי ההגנה והחוץ לא הרימו ידיים והחלו ל"טרטר" את רבין והוד באמצעות עוזר שר ההגנה לענינים בינלאומיים וורנקה (Paul C. Warnke). במשך חמש פגישות וורנקה ניסה, בדרכים ובניסוחים שונים, להתלות את ענין מכירת הפאנטומים בענין הגרעיני אבל לבסוף הוא חדל, לאחר שהבין שהנשיא לא יתן גיבוי לעמדתו הנוקשה.⁴²

ראוי לציין שלוש נקודות שעלו בדיונים שקיימו וורנקה ורבין: האחת, רבין ביקש הסברים מדוע המימשל אינו מסתפק בהבטחות שניתנו במסמך ההבנות במאס 1965 ומדוע הוא מעלה דרישות ישנות שנידחו אז. התשובה של וורנקה: עיסקת הפאנטומים הופכת את ארה"ב לספק הנשק העיקרי של ישראל, מצב שלא רצתה להקלע אליו ושיצר קשר הדוק יותר בין המצב במזרח הקרוב לבין הבטחון הלאומי של ארה"ב.

השניה, וורנקה ניסה "להכניס עז" למשא ומתן ודרש שישראל תסכים שהפרת ההבנות בענין הגרעיני תאפשר לארה"ב להפסיק הספקת ה"פאנטומים" וגם לקחת בחזרה את המטוסים שכבר סופקו (רבין: "אחר כך מסיר וורנקה את כפפות המשי והציפורניים המתגלות מסמרות אותי אל הכסא ומרתיחות את דמי").

השלישית, וורנקה החל להתפלפל לגבי המשמעות (המוגבלת מאד לדעתו) להבטחה הישראלית שלא להיות הראשונים שיכניסו (to introduce) נשק גרעיני למזרח הקרוב.

השלב המדיני במשא ומתן נגמר, לקראת סוף נובמבר 1968, בחילופי מכתבים בין רבין לבין וורנקה ולא במזכר הבנות וניתן היה לגשת לתכלית: איפיון הרכש ולוחות זמנים.⁴³

בפגישה התכליתית הראשונה עם וורנקה ואנשיו, שהתקיימה

ב-20 בדצמבר 1968, השתתפו בנוסף לרבין, סגן מפקד חה"א בני פלד והנספח הצבאי דוד כרמון. הישראלים לחצו להספקה מוקדמת ונענו כי הנשיא יקבע את לוחות הזמנים. בנוסף, כרמון העריך כי העלות המלאה של הרכש תגיע לכ-300 מליון דולר (כולל ציוד קרקע, מערכות אלקטרוניות, חימוש וחלקי חילוף). פלד אמר שחה"א רוצה כי 6 מתוך 50 המטוסים, יהיו לצילום וביקש להתקין ב-RF-4C, מטוס הצילום התקני של חה"א, שאותו עמד חה"א לרכוש, את המנועים המשופרים שיוחקנו ב-44 המטוסים האחרים (ממודל E).

במקביל, ניסתה ישראל לשפר את תנאי המימון של העסקה. ארה"ב הסכימה להעניק אשראי בסך 60 מליון דולרים בלבד ו"כוח פיינברג" נשלח לרכך את קליפורד ורוסטוב. פיינברג התלונן על כי ישראל הרוכשת 50 מטוסים תקבל אשראי בסך 60 מליון דולרים בלבד בעוד ש"אירן העשירה", שרכשה רק 32 "פאנטומים", קיבלה אשראי בסך 100 מליון דולרים. רוסטוב הזכיר לפיינברג כי בפגישה עם הנשיא, בינואר 1968, אשכול הודיע כי הוא מוכן לשלם את מלוא תמורת ה"פאנטומים" במזומנים, אך פיינברג השיב כי מאז ינואר קטנו זרובות מטבע החוץ של ישראל.⁴⁴

ביום העבודה האחרון בשנת 1968, ב-24 בדצמבר, הכריע הנשיא בשני הנושאים שנתרו פתוחים:

ראשית, הספקת המטוסים תחל בספטמבר 1969, בין המועד שביקשה ישראל (אפריל 1969) ובין המועד שנראה סביר לפנטגון ולמשרד החוץ (ינואר 1970).

שנית, טרוב לבקשת פיינברג להגדיל את המימון, אפילו ב-15 מליון דולרים. ישראל נאלצה להסתפק באשראי בגובה 30 מליון דולרים בכל אחת משנות התקציב 1969 ו-1970. דהיינו, אשראי בגובה 60 מליון דולרים לרכש שהוערך ב-275-300 מליון דולרים.⁴⁵

אין ספק כי תנאי האשראי בעסקת הפאנטומים היו נחותים לאין שעור מאלה של עסקת הסקייהוקים. מתקבל הרושם כי האמריקאים קיבלו את דברי אשכול, בינואר 1968, כפשוטם;

האשראי הצנוע נועד לכסות את ההפרש בין עלות העיסקה המלאה לבין 200 מיליון הדולרים, שעליהם דובר ושאותם רצה אשכול לשלם במזומן (לפי מקנמרה: "50 מטוסי F-4 יעלו בסביבות 200 מיליון דולרים, תלוי בציווד האלקטרוני וכו' שיכלל בעיסקה").⁴⁶

רכישת מערכת נשק שעלתה כ-275 עד 300 מיליון דולרים ב-1968 (ב"כסף של ימינו", כ-1.7 עד 1.9 מיליארד דולר) היתה עול כבד, יחסית לתוצר הלאומי, תקציב המדינה והייצוא. אינדיקציה לעול היה המסע לאיסוף התרומות בישראל ואצל יהדות העולם למימון הרכש היקר. לסיום סעיף זה יצויין כי ה"פאנטום" שרכש חה"א לא עוקר מיכולות, כפי שהיה בעת רכש ה"סקייהוקים". המטוסים שספקו היו תיקניים וכללו את מכשירי ההתרעה מצד אחד וטילי אויר-אויר מצד שני. עם זאת, כמו ברכש ה"סקייהוקים", האמריקאים סרבו לספק לחה"א מספר סוגי חימוש תיקניים והחשובים שבהם היו פצצות מיצרר, טילי אויר-קרקע מסוג "שרייק" ופצצות חכמות מסוג "וולאיי". הם הסכימו לספק פצצה מונחה בשלט רחוק, מסוג "בולפאפ" (AGM-12B), שלא הביאה תועלת רבה בוויטנאם ולכן לא ניתן היה לצפות ממנה רבות במצרים.

רק באוקטובר 1970, אחרי שהמצרים הפרו את הסכם הפסקת האש בתעלה וקידמו את טיליהם ואחרי הסיוע של ישראל למלחמת המלך חוסיין באש"פ, בספטמבר השחור, נפתחו מאגרי חה"א לרווחה וישראל החלה לקבל סוגי חימוש שנמנעו ממנה קודם לכן. גם אז, האמריקאים לא הסכימו לספק פצצות מונחות לייזר שנכנסו לשימוש בוויטנאם, כבר באמצע 1968 ולמרות שכבר הדורות הראשונים היו מאד אפקטיביים.⁴⁷

לסיום סעיף זה תוזכר עמדה של חה"א הנוגעת לעיתוי הספקת ה"פאנטומים" ולקונפיגורציה של חימושם. ערב החלטת הנשיא על עיתוי ההספקה שתוארה לעיל, שלח השגריר רבין מברק למשרד החוץ בירושלים בו הוא מודיע כי "ח"א האמריקאי הגיש חוות דעת מקצועית (טכנית הדרכתית) שאין להקדים את האספקה מינואר 1970 לתאריך מוקדם יותר". רבין הוסיף: "האמריקאים רואים בפנטום גם מטוס יוקרה שלהם. כבר בתחילת השיחות אמרו (וורנקה ואחרים) שיתנו לנו את כל החימוש הדרוש למטוס כי אינם רוצים שפנטום יופל על ידי מיג 21 ולו גם פנטום הנושא את סמלי ח"א הישראלי".⁴⁸

כאמור לעיל, הנשיא לא התחשב בחוות הדעת לגבי העיתוי והפתרון שנמצא היה מתן היתר לישראל לשכור טכנאים אמריקאים שיסייעו לחה"א בתחזוקת ה"פאנטומים" סמוך להגעתם. החשש האמריקאי למוניטין של ה"פאנטום" איננו מובן: שכך, מצד אחד, עד אותה עת (בשנים 1965 עד 1968) כבר הופלו בוויטנאם 426 "פאנטומים" (של שלושת הזרועות, רובם מאש הגנ"א, אך 22 מהם מ"מיג-21"). מצד שני, הספקת טילי "שרייק", פצצות מונחות, פצצות מיצרר ומארזי ל"א היתה מצמצמת את הפגיעה ב"פאנטומים" שסופקו לחה"א ולמרות זאת סורבה בקשת ישראל לרכוש אותם.

6.4 ה"פאנטום" בשרות חה"א
מיד עם קבלת האישורים המיוחלים לרכש ה"פאנטומים" חה"א נערך לקליטתם וצוותי הקמה - טייסים, נווטים ואנשי צוות קרקע - נשלחו לבסיסים שונים של חה"א. ראשונים יצאו צוותי הקרקע, אחריהם הנווטים והאחרונים היו הטייסים. באפריל 1969 הצטרפו ששה טייסים וארבעה נווטים לקורס הסבה למטוסי "פאנטום" בבסיס ג'ורג' שבקליפורניה, שנמשך כשלושה חודשים (זה היה משך קורס

צוותי האוויר מטייסות 69 ו-201 בארה"ב

ההסבה ל"פאנטום" התיקני בחא"א). היה זה המפגש הממוסד הראשון של אנשי שני חילות האויר. החניכים הישראלים הרשימו מאד את המדריכים של חא"א, בדומה לרושם שעשו הישראלים על מדריכי הצי בעת ההסבה ל"סקייהוקים" שנתיים קודם לכן. שוב חזרו התאורים של חניכים ישראלים הקולטים במהירות את חומרי הלימוד ו"מפילים" את המדריכים. כך, למשל, מדריכו של אהוד חנקין כתב על הצטיינות החניכים הישראלים בהפעלת תותח ה"פאנטום": כשיצאה רביעיה ישראלית להתאמן במקלענות המטוס הראשון היה מפוצץ את המטרה הנגררת ולשלושת האחרים לא נותר אלא להתאמן בתמרון.⁴⁹

אין בכוונת סעיף זה לתאר את תרומת ה"פאנטומים" למלחמות ישראל אלא להסתפק בציון

עשרת הטייסים והנוטים עם מדריכיהם בארה"ב. למטה: במפעל מקדונל-דאגלס

מספר אבני דרך.

רביעיית ה"פאנטומים" הראשונה נחתה בחצור בספטמבר 1969 ותוך זמן קצר החלו המטוסים להשתלב ואח"כ להוביל בתקיפות ההגנ"א ותשתיות בעומק מצרים.⁵⁰ במהלך השנים עד מלחמת יום הכיפורים וסמוך לפרוץ המלחמה כלל הסד"כ למעלה מ-100 "פאנטומים". ה"פאנטומים" מילאו תפקיד מרכזי במלחמת יום הכיפורים. הם נשאו את המלחמה על כנפיהם, כשלצידם ה"סקייהוקים", ה"מיראזים" וה"נשרים". חה"א נכנס למלחמה עם דוקטרינה ואמצעי לחימה שהתקשו להתמודד עם ההגנ"א המצרית והסורית. החיל סבל אבדות קשות ונאלץ להתמודד גם עם אכזבה מהאופן שבו הוא מילא את הציפיות הרבות שתלו בו. את השנים שאחרי מלחמת יום הכיפורים ניצל חה"א להפקת לקחים ובמלחמת "שלום הגליל" ל"פאנטומים" היה תפקיד מרכזי בהשמדת סוללות הטק"א הסוריות בבקעא, תוך שהם לוחמים לצד מטוסי הדור החדש, ה-F-15 ו-F-16.

בעקבות קליטת מטוסי הדור החדש הצטמצם בהדרגה סד"כ ה"פאנטומים", תוך שהגותרים עברו שידרוג מהותי ומ-1989 הם כונו "קורנס 2000".⁵¹ מבט לאחור מצביע כי רכש ה"פאנטומים" היה ארוע מכונן בתולדות חה"א. הנצחון המזהיר של חה"א במלחמת ששת הימים (מבצע "מוקד") התבצע בעזרת דוקטרינה וטכנולוגיה הדומות לאלה שהופעלו במלחמת העולם השנייה (אף כי המטוסים היו מהירים מאד). מלחמת ההתשה ואחריה מלחמת יום הכיפורים הוכיחו באופן כואב מאד, כי לנוכח השתכללות ההגנ"א חייבות הדוקטרינה והטכנולוגיה להשתנות. מטוסי ה"פאנטום" היו הפלטפורמה שאיפשרה את הכניסה של חה"א לעידן הלוחמה האלקטרונית והחימוש החכם והחזירו לו את העליונות האוירית. כשחה"א פינטז על ה"פאנטום" בשנות ה-60 הוא שאף למטוס רב-משימתי בעל כושר הפצצה גדול, לתקיפות בעומק. בדיעבד הסתבר כי החיל קיבל הרבה יותר מאשר הוא ביקש. קבוצה של מפקדים בכירים שמילאו תפקידים חשובים בקליטה ובלחימה של ה"פאנטומים" העידו על כך בכנס שערך מכון פישר, בשנת 2005.

תא"ל (מיל') אבי ברבר: "הפאנטום היה "שחקן ראשי וקרש הקפיצה שאיפשר לחיל לעשות את אחד הצעדים החשובים ביותר בהיסטוריה שלו, את המעבר מעידן הייצור ההמוני לעידן טכנולוגיות מידע". ובאופן יותר ספציפי: "המטוס הזה הביא לזירה כלי נשק מדויקים המבוססים על מידע בזמן אמת של המבצע... רק שמונה שנים מיום כיפור "מלחמת המסות", התייצבו כל חמשת טייסות "הקורנס" לשל"ג עם טכנולוגיות נציגות הגל השלישי - IT. נמנה את חלקם,

נשק מונחה לייזר, פצצות מונחות TV, תקשורת דיגיטאלית כתובה-עקב (מי שזוכר את הצפצוף הנוראי), מערכות אינרציאליות דיגיטאליות, מחשבי הפצצה וניווט דיגיטאליים, תקשורת תמונה - קמ"ע, נשק אלקטרו מגנטי שידע לפענח ולזכור PRF, JETTER-1 staggerig וגם EWR, כומר שכבר יודע להקליט איומים קורנים ולאפשר למטוס להביא מודיעין מזרמן מהשטח".⁵²

קורנס 2000

אל"מ (מיל') ויקטור שנקר: "הפנטום התגלה כפלטפורמה, שמבחינת ההרכב המערכתי וארכיטקטורת האווירודינמיקה, בעל חשיבה ויישום יוצאים מן הכלל. הסתבר שכל דבר שהיינו צריכים לטובת נשק אקזוטי, שבזמן תכנון המטוס לא היו אפילו על לוח השרטוטים, אפשר להרכיב על הפנטום... פלטפורמה יוצאת מן הכלל שמאפשרת לעשות לנו דברים שאף אחד לא חשב מקודם."

הוא הוסיף כי השמדת סוללות הטק"א הסוריות ב-1982 התאפשרה בעזרת פצצות דואות שבעת שיגורן מה"פאנטום" הגיעו לטווחים של 60 ק"מ ומעלה. לפצצות אלה הורכבה מערכת הנחייה בעלת דיוק נקודתי.⁵³

בשנות השמונים נערך חה"א לשרדוג רבתי של ה"פאנטומים"

בתוכנית שכונתה "קורנס 2000". אל"מ (מיל') אביאם סלע הסביר את הרקע להחלטה:

"הפאנטום היה טוב בביצועיו באויר-אויר כמו כל המטוסים שהיו באותה עת ועלה על כולם בתחום האויר-קרקע ביכולת נשיאת החימוש העצומה שלו וביכולתו המדהימה לקלוט כל סוגי חימוש ומערכת... עובדה, אין היום על שולחן השרטוטים מטוס שיהיה טוב מהפאנטום באויר-קרקע... ה-F-15 וה-F-16 לא מתקרבים לביצועיו של הפאנטום בתחום זה, גם לא F-18, ההחלטה להביא את הפאנטום לשנות האלפיים לא נעשתה משיקול כלכלי בכלל, אלא משיקול מבצעי ממדרגה ראשונה."⁵⁴

סא"ל עדו יעקבי, המפקד של טייסת "קורנס 2000", סיכם (בכנס הנ"ל) את הפעלת המטוס במילים אלה: "טסנו גבוה מכולם (60 אלף רגל בצילומי גובה רב), מהר מכולם (1.8 מאך בצילומי גובה רב) נמוך מכולם (צילום נמוך בשטח אויב)... [לקורנס 2000] מכ"מ שלא היה כמוהו באף מטוס בעולם, המסוגל לראות רכב מעשרות רבות של מיילים."⁵⁵

מיצוי היכולות של ה"פאנטומים" חייב הסתגלות מהירה והתאמת חה"א בתחומים רבים: מערך התחזוקה, הפעלת המטוס בעזרת צוות הכולל טייס ונווט, שימוש אינטנסיבי בחקר ביצועים, יצירת מודיעין מדויק בזמן אמת, לשולט ולטייס וגם איוש צוותי האויר. ביטוי מסוים לחדשנות שליוותה את הגעת ה"פאנטום" ניתן לראות בהחלטה להקפיץ שני רבי סרנים צעירים, סגני מפקדי טייסות, לתפקיד מפקדי שתי הטייסות הראשונות וזאת בחריגה מנוהג עתיק יומין. במבט לאחור קשה שלא להתפעל מהעובדה שקליטת ה"פאנטומים" בתקופה ספטמבר 1969 עד אוגוסט 1970 התרחשה תוך כדי התעצמות הלחימה של חה"א. יד אחת אחזה ב"מלאכה" (הכשרת צוותי אויר וקרקע והטמעה) והשניה ב"שלח" (תקיפות מערך ההגנ"א הסובייטי-מצרי).⁵⁶

הערות לפרק 6

- (יעקב בר סימן טוב, 1992, עמ' 331-332.
- (2) אבן, עמ' 451.
- (3) ראה ויטן, פרקים 3 ו-4 וכן אדמסקי, עמ' 17-25.
- (4) Kimche, עמ' 11-14.
- (5) ראה שלום, 2007, עמ' 114-126.
- (6) ראה שיפטן, עמ' 37-44 ו-63-95.
- (7) ראה אדמסקי, עמ' 17-31.
- (8) ראה שלום, 2007, עמ' 256.
- (9) ראה אדמסקי, עמ' 24-30.
- (10) ראה שיפטן, עמ' 37-62.
- (11) הוד כתב ביוני 1967 כי בעקבות המלחמה יזדקק חה"א למטוסים הבאים: 48 מטוסי "סקיייהוק", 100 "מיראז' 5", (ה-50 שכבר הוזמנו ועוד 50), עד 100 מטוסים צרפתיים חדשים שכוננו "סופר מיראז' F1-1" עם מנוע אמריקאי, J-79 (של "פאנטום"), אף שהספקתם תחל רק בשנת 1970 ובנוסף, לפחות 40 "מיראז'ים", "ווטורים" ו"סמב"דים" מחיל האוויר הצרפתי. ראה מכתב הוד, יוני 1967. תוכנית הרכש של הוד העריכה, כנראה, שהאמברגו יהיה זמני.
- (12) אמת, "מוקד" היה הצלחה מסחררת למרות המיגבלות של המטוסים הצרפתיים, אך היא הושגה בזכות תכנון חכם וההפתעה, מצד אחד, ובמחיר אבדות רבות של טייסים ומטוסים, מצד שני.
- (13) ה"סוויצ'ולוגיה" המיתולוגית הקשתה גם על טייסי חה"א: "במירז', מטוס הקרב המתקדם ביותר של ח"א באותה תקופה, היו 2 מפסיקי חימוש מרכזיים, "פצצות" ו"תותחים". אם ידעת לתפעל אותם נכון, היית מסודר. והנה, בפאנטום נדרשת לבצע יותר מ-10 פעולות על מנת להדליק את שורת המנורות הכתומות המצביעות שמערכת שחרור החימוש מוכנה ודרוכה לפעולה. משהו אחר, שונה וחדש שלא דומה לשום דבר". ראה רן רונן (פקר), "על הצד האנושי בפעילות הפאנטום".
- (14) ראה Mets, 2000, עמ' 66-67. אתר האינטרנט של חה"א מכיל טעויות בדבר תולדות ה"פאנטום". אין זה נכון ש"ביוזמת חיל-האוויר [הישראלי] הותקן במטוס, לראשונה ב"פאנטום", תותח קבוע". התותח הותקן ב-F-4E בעקבות לחץ של טייסים אמריקאיים ולא כרעיון ישראלי. האישור לרכוש בארה"ב את ה-F-4E התקבל לקראת סוף 1968, בעוד שההחלטות האמריקאיות להתקין התותח התקבלו בשנים 1965 ו-1966. מקור הטעות הוא, כנראה, בהיסטוריה של ה"שחק". חה"א דרש מחברת "דאסו" להתקין ב"מיראז' שיוצר עבורו תותח אינטגרלי במקום תותח במארז (וגם לוותר על מארז רקטי שנועד לאפשר המראה מהירה ממסלול קצר) והרעיון אומץ על ידי חיל האוויר הצרפתי. באופן דומה, שגויה גם הקביעה שהאפשרות להטיס את ה"פאנטום" ממושב הנווט באה בעקבות דרישה ישראלית.
- (15) תאור ה"פאנטום" התבסס על הספרים של Knaack ו-Donald and Lake, האתר של Greg Goebel והספרים העוסקים במלחמת וייטנאם מופיעים ברשימת המקורות.
- (16) ראה דברי אביהו בן נון, משה ברטוב ויצחק בן ישראל בחוברת תרומתו של מטוס ה"פאנטום" לתפיסה המבצעית של חיל האוויר וגם אצל שלום, 2007, עמ' 385-388. לזכותו של הוד יאמר כי הוא לא היה יחיד. בעת פיתוח ה"פאנטום", בשנות ה-50, הציגה חברת "מקדונל" גם גירסה חד-מושבת (שנדחתה על ידי הצי) ובסוף שנות ה-60 הציעה "מקדונל" לחיל האוויר הגרמני גירסה מודרנית לעליונות אווירית, חד מושבת, שכונתה F-4EF, שהיתה קלה יותר ובעלת כושר תמרון טוב יותר מזה של ה"פאנטום" הדו-מושבי. בשנים 1973-1976 רכש חיל האוויר הגרמני 175 מטוסים חד-מושביים, שהחליפו את ה-F-104G. ראה Donald and Lake, עמ' 184.
- (17) ראה FRUS, 2001, עמ' 71-73.
- (18) ראה FRUS, 2001, עמ' 75-79.
- (19) ראה FRUS, 2001, עמ' 79-87. במהלך שנת 1967 השקיע בנק ישראל 200 מליון דולרים בנכסים ששיפרו את מאזן התשלומים של ארה"ב וזאת על פי בקשת משרד האוצר האמריקאי. לפני היציאה לארה"ב הינחה אשכול את דוד הורוביץ, נגיד בנק ישראל דאז, להשקיע עוד 200 מליון דולרים בארה"ב והבנק התחיל לבצע את ההנחיה בחודש פברואר. ראה מכתב נגיד בנק ישראל לרביץ מיום 28 בפברואר 1968. גנן המדינה תיק חצ-6000/2.
- (20) ראה FRUS, 2001, עמ' 88-94. אזכור סוללות SA-3 על ידי הוד לא היה טעות של רושם הפרוטוקול. כנראה שהוד ניסה להבליט את עומק התמיכה הסובייטית במצרים, שכן טילים מתקדמים אלה לא הוצבו בווייטנאם ולארה"ב לא היו אמצעי ל"א לחסום אותם. אזכור הסיכוי שהאמברגו הצרפתי יוסר, על ידי מקנמרה, לא היה מופרך. באותה עת, על אף האמברגו, הצליחה משלחת הרכש של ישראל לייבא מצרפת כמויות גדולות של נשק ותחמושת. יתר על כן, בינואר 1968 ישראל עדיין לא נואשה מלקבל את 50 מטוסי "מיראז' 5", שתמורתם שולמה אך הספקתם הושעתה. ראה מירון צור, עמ' 128-127 וגם מכתב הוד מיוני 1967.
- (21) ראה FRUS, 2001, עמ' 95-99.
- (22) ראה הבר, עמ' 288-305.
- (23) ראה FRUS, 2001, עמ' 142-143.
- (24) ראה FRUS, 2001, עמ' 143-146.
- (25) ראה FRUS, 2001, עמ' 220-221.
- (26) ראה FRUS, 2001, עמ' 195-197.
- (27) ראה FRUS, 2001, עמ' 115-116. הפניה של רביץ היתה מוזרה, שכן בפגישת גיוסון אשכול "הנשיא הבהיר שאין הוא מוכן שטייס ישראלי אחד יבוא לארה"ב כדי ללמוד על ה"פאנטום" עד שהוא יספק אותו". מצוטט מדיווח השגריר הרמן לשר החוץ על פגישת גיוסון-אשכול מיום 10 בינואר 1968, גנן המדינה, תיק חצ-6800/10.
- (28) ראה מכתב הצייר בוויינגטון אל משה ביתן, סמנכ"ל משרד החוץ, מיום 1 במאי 1968, גנן המדינה, תיק חצ-7312/8.
- (29) במקביל לדיונים על רכש "פאנטומים" קיבלה ישראל אור ירוק לרכישת מסוקים כבדים, לאחר שהאמברגו הצרפתי מנע המשך רכישת מסוקים מסוג "סופר פרלון". חה"א בחר במסוק של חברת "סיקורסקי", CH-53, המכונה "יסעור", והחליט לרכוש שבעה מסוקים. הראשונים

- הגיעו באוקטובר 1969 ומדצמבר השתתפו בפשיטות (במצרים, סוריה וירדן), במשימות ל"א ובחילוץ. ההסכמה לספק לחה"א מסוקים כבדים השתלמה לאמריקאים תוך זמן קצר. בליל ה-26 בדצמבר 1969 פשט כח מחטיבת הצנחנים על יחידת מכ"מ בראס עירב ולקח שלל מכ"מ סובייטי מתקדם מסוג P-12 (מבצע "תרנגול 53"). הכח הפושט הוסק באמצעות "יסעורים" והם גם נשאו את קרונות המכ"מ לסיני; הקרונות הועברו לבדיקה גם בארה"ב. ראה אליעזר כהן, עמ' 387-392.
- (30 מצוטט אצל רייך וגוטפלד, עמ' 151.
- (31 מצוטט אצל רייך וגוטפלד, עמ' 51. דברי ניקסון הלחיצו את המפלגה הדמוקרטית וביום שאחרי הכינוס שוחח גיונסון עם מנהיגי הקונגרס והסביר להם את השיקולים שבגללם טרם נענה לבקשת ישראל.
- (32 ראה פטר גולדן, עמ' 77-79.
- (33 ראה רבין, עמ' 223.
- (34 ראה רבין, עמ' 225.
- (35 ראה FRUS, 2001, עמ' 490.
- (36 ראה FRUS, 2001, עמ' 521.
- (37 ראה FRUS, 2001, עמ' 549-548.
- (38 ראה FRUS, 2001, עמ' 567.
- (39 ראה FRUS, 2001, מסמך 311.
- (40 ראה אבנר כהן, עמ' 411-414 ו-Rodman עמ' 43.
- (41 ראה רבין, עמ' 237.
- (42 ראה FRUS, 2001, מסמכים 306, 308, 309, 317, 330.
- (43 ראה FRUS, 2001, מסמכים 332 ו-333.
- (44 ראה FRUS, 2001, מסמך 348.
- (45 על מנת לתרגם את הדולרים של 1968 ל"כסף של היום" יש להכפיל את הסכומים הנזכרים לעיל ב-6.2, ראה נספח.
- (46) על פי גרינברג, 2003, עמ' 53, העלות המלאה הגיעה ל-250 מליון דולרים. (כנראה שיש הבדלים בהגדרה של מה כלול בעסקה).
- (47) ראה Michel, 1997, עמ' 203-207.
- (48) ראה מברקי רבין מיום 22 בדצמבר 1968 ו-7 בינואר 1969, גנזך המדינה, תיק חצ-7312/8.
- (49) ראה שלום, 2007, עמ' 389-394 וכן ליבליך ומרום, עמ' 136-156. בעיקר ראה את מכתב התנחומים ששלח מדריכו של חנקין.
- (50) ראה תאור תמציתי של ההיבט האווירי של מלחמת ההתשה אצל יוסי עבודי. תאור מפורט מאד ראה בספרו של שלום, 2007, בעיקר בפרק 20 ואילך. יש גם דעה שהיתרונות הטכנולוגיים שהביאו ה"פאנטומים" פגעו באופן שבו הפעיל חה"א את טייסות הקרב של המטוסים הצרפתיים ומנעו נצחון במלחמת התשה: "ה"פנטום" החדש על יכולותיו האגדתיות סינוור את חיל האוויר והשכיח ממנו את יסודות הפעלת הכוח שהכיר היטב קודם לכן". ראה ספקטור, עמ' 39.
- (51) ראה בטאון חיל האוויר, מס' 70 (171), מספטמבר 1989 המסכם את 20 שנות השרות הראשונות של ה"פאנטום" בחה"א.
- (52) ראה דברי אבי ברבר, תרומתו של מטוס ה"פאנטום" לתפיסה המבצעית של חיל האוויר.
- (53) ראה ויקטור שנקר, תרומתו של מטוס הפנטום לתפיסה המבצעית של חיל האוויר.
- (54) ראה אביאם סלע.
- (55) הכוונה למכ"מ מטיפוס מייפתח סינטטי מסוג APG-76 שחברת "נורדן" פיתחה עבור חה"א. בנוסף, המטוס צוייד במערכת תצוגה עילית הולוגרפית מתקדמת שיצרה חברת "קייזר", ובהנדסת אנוש משופרת של תא הטייס. ראה עדו יעקובי "מקומו של הקורנס בכח האווירי באחרית ימיו", בחוברת תרומתו של מטוס הפנטום לתפיסה המבצעית של חיל האוויר. ראה גם עציון.
- (56) ראה שלום, 2007, עמ' 397-402 וגם חלוץ עמ' 66.

פרק 7: סיכום

בפרקים הקודמים תוארו במפורט מאמצי הרכש של ישראל בשנות ה-60, תוך התמקדות ברכש מטוסי קרב. בתחילת העשור הששי של המאה הקודמת היו כל מטוסי הקרב של חה"א מתוצרת צרפת (כך גם הרכב הצמוד של הטייסים, ה"דה-שבו") ובסופו ה"מיראזיים" הצרפתיים (וה"נשרים" שנגזרו מהם) חלקו את כותל המזרח עם ה"פאנטומים" ו"הסקיהוקים" האמריקאיים. בשנות ה-70 הלך וגדל משקל המטוסים האמריקאיים, עם כניסת ה-F-15 וה-F-16 לחה"א, והמטוסים הצרפתיים ונגזרותיהם הלכו ונמוגו.

התפתחות הרכב הסד"כ האוירי שיקפה התפתחויות מדיניות במזרח הקרוב ובחזית הגלובלית שבסופן הצליחה ישראל להדק מאד את הקשרים המדיניים, הכלכליים והצבאיים עם ארה"ב והפכה אותם ל"יחסים מיוחדים". היחסים שהתגבשו היו מיוחדים במובן המקובל, דהיינו שותפות ועזרה הדדית כאשר ארה"ב היא הנותנת העיקרית. אבל הם גם היו מיוחדים במובן נוסף: אף שהאינטרסים העליונים היו משותפים הרי שעל הדרך להשגתם היו ויכוחים גדולים. האינטרסים המשותפים לא מנעו חילוקי דעות, משא ומתן נוקשה, ושימוש בתכסיסים ומניפולציות מצד שני הצדדים.

בשנים 1955 עד 1967 הפעיל חה"א בעיקר מטוסי קרב צרפתיים, אך מצב עניינים זה לא נבע בגלל ההעדפות של ישראל. להיפך, לבן גוריון, שרת ואשכול היתה אוריינטציה אמריקאית מובהקת אך המימשלים בארה"ב שמרו על מרחק מישראל, בגלל חיזורם אחרי הערבים. כל אשר היתה ארה"ב מוכנה לעשות על מנת לשמור על מאזן החימוש במזרח הקרוב היה מדיניות "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו". דהיינו, לאפשר לישראל לרכוש נשק בצרפת ובבריטניה, תוך שארה"ב מעניקה לה סיוע כלכלי לא גדול.

ליכות האמריקאים יאמר שמדיניותם התבססה על הערכות בפנטגון כי קיום ישראל אינו בסכנה. דעתם היתה שהמחויבות האמריקאית לבטחון ישראל תרתיע תוקפנות ערבית ואם זו תתרחש צה"ל יגבור על צבאות ערב. עם זאת, ההערכות האמריקאיות לא עסקו בשאלת המחיר שאותו תאלץ לשלם ישראל המנצחת. למותר לציין כי ישראל תבעה נשק ומימון נטל הבטחון על מנת להגביר את כושר הרתעתה ולהבטיח כי בעת מלחמה מספר הנפגעים יהיה קטן ככל האפשר.

המדיניות אמריקאית החלה להשתנות בראשית שנות ה-60. תחילה סופקו לישראל מערכות בקרה אויריות, אחר כך טילי "הוק", אחריהם טנקי "פאטון" ולבסוף גם מטוסי קרב. בסוף 1967 סופקו "סקייהוקים", מיושנים אך יעילים, ומ-1969 גם "פאנטומים", המטוסים הרב-משימתיים המתקדמים ביותר באותה עת.

מה"סקייהוקים" שהגיעו לישראל הוסרו מערכות אלקטרוניות חשובות ולחה"א לא הותר לרכוש סוגי חימוש מתקדמים. ה"פאנטומים" הגיעו עם מערכותיהם אך גם להם לא סופקו מספר סוגי חימוש שהיו נחוצים מאד במלחמת ההתשה (מארזי הל"א הגיעו לראשונה רק ביולי 1970). רק בסוף 1970, אחרי "ספטמבר השחור" בירדן ואחרי שהמצרים הפרו את תנאי הסכמי הפסקת האש באוגוסט, נפתח הארסנל האמריקאי לרווחה בפני חה"א.

רכש המטוסים בארה"ב יצר, לראשונה, קשר מוסדי ואישי בין חילות האויר של שתי המדינות, קשר שהלך והתהדק במשך השנים.

מחקר זה עסק במהפך ההדרגתי שארע במימשלים האמריקאיים שאיפשר את הרכש האוירי והיה ההישג המדיני הישראלי החשוב ביותר בשנות ה-60. טבעי הדבר שנושא כה חשוב טופל בהרחבה בזכרונות שפירסמו מדינאים וקצינים בכירים וגם על ידי חוקרים רבים. המחקרים קיבלו תנופה בשנות ה-2000, לאחר שהמימשל האמריקאי חשף מסמכים רבים הנוגעים לנושא. מהמסמכים והזכרונות עולה שההענות ההדרגתיות של המימשלים בארה"ב לבקשות הרכש הישראליות בשנות ה-60 היתה צירוף של תגובות בשלושה מישורים: המצב במזרח הקרוב, המלחמה הקרה וכוחה של השדולה הישראלית בארה"ב.

בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים הביאה האגרסיביות של נאצר כלפי האינטרסים המערביים וכלפי מדינת ישראל וההספקה הנדיבה של נשק סובייטי להסכמה אמריקאית לספק "פאנטונים"

ו"סקייהוקים". ניתן לאמר שההסכמה נבעה מאין ברירה: לצרפת ובריטניה לא היו מטוסים וטנקים שענו די הצורך על צרכי ישראל מצד אחד, והספקת נשק אמריקאי לירדן חייבה להענות גם לבקשות הישראליות, מצד שני. בתקופת מלחמת ההתשה נאלצה ארה"ב לספק גם "פאנטומים" שכן האמברגו הצרפתי מנע את חידוש הסד"כ האווירי. בנוסף, הסרוב הסובייטי והמצרי להקפיא את מרוץ החימוש ולחתור לפתרון מדיני קלעו את האזור למלחמה נוספת, מסוג חדש. יתר על כן, האגרסיביות הסובייטית באגן הים התיכון, בווייטנאם ובצ'כוסלובקיה קשרה קשר הדוק בין מלחמת ההתשה לבין המלחמה הקרה, שחייבה את ארה"ב לתמוך בישראל מול מצרים, שהפכה בהדרגה למושבה צבאית של בריה"מ. חשוב להדגיש כי הענות ארה"ב לבקשות לרכש מטוסי קרב יצרה עול כלכלי משמעותי על תקציב המדינה ויתרות מטבע החוץ. מחירי ה"סקייהוקים", קרוב ל-1.5 מליון דולר למטוס (כולל הכל, כ-10 מליון דולר בכסף של ימינו), היו דומים לאלה של ה"מיראז'ים". אבל מחיר ה"פאנטומים" היה גבוה פי ארבע מזה של ה"סקייהוקים". עבור שני סוגי המטוסים שילמה ישראל במיטב כספה (אף כי רכש ה"סקייהוקים" מומן על ידי אשראי לזמן ארוך) וזאת בשונה מאד מרכש מטוסי ה-F-15 וה-F-16, שממומן על ידי משלם המיסים האמריקאי.

לשדולה היהודית היתה תרומה חשובה, והיא איפשרה למנף את ההתפתחויות במזרח הקרוב. הדבר בלט מאד בדיונים על הספקת "פאנטונים" ו"סקייהוקים". בשנים 1964 ו-1965, שבהם נעשתה הפריצה לארסנל האמריקאי. ישראל השיגה 250 טנקי "פאטון" ו-48 מטוסי "סקייהוק" בשל יכולה להפעיל את השדולה היהודית שאיימה לטרפד בקונגרס את אספקת "פאנטונים" ומטוסי "סטארפייר" לירדן. ציוד צבא ירדן בנשק אמריקאי התחייב לאור הרצון לשמור על השלטון ההאשמי שנאבק בחתרנות הבלתי נלאית של נאצר; אשכול, פרס, רבין וויצמן ידעו להפיק את המירב מהמצב.

המקצוענות של רבין, הכריזמה של ויצמן, החוכמה של אשכול והפעלתנות של פרס היו חשובים אך מה שהכריע את הכף היתה "ריאל פוליטיקה": האגרסיביות האנטי מערבית של נאצר, מצד אחד, והאיום היהודי לטרפד את חימוש צבא ירדן, מצד שני, גברו על הרתיעה המסורתית של משרד החוץ האמריקאי מפני הספקת נשק אמריקאי לישראל.

חשוב להזכיר כי מאז סוף שנות ה-50 הלכה והתחזקה השדולה היהודית, כתוצאה מהתגבשות הקהילה מצד אחד, והחלשות הנשיאים מצד שני. התפתחות זו היתה חשובה מאד בשלבי כהונת ג'ונסון, עת נדונה הבקשה לרכש "פאנטומים".

התמיכה של השדולה היהודית היתה חשובה לא רק בהקשר לסוגי הנשק שהמימשלים נאותו למכור לישראל והאשראי לרכש אלא גם בהקשר לתנאים המדיניים למכירה. בפני ישראל הוצבו תנאים קשים שהיו קשורים, בראש ובראשונה, לרצונות של מימשל קנדי ומימשל ג'ונסון למנוע את התגרענות ישראל. בנוסף, היו נסיונות לקבל מישראל ויתורים בענין הגבולות והפליטים וגם לקבוע את היקף פעולות התגמול ומבצעים צבאיים אחרים.

התשובה לשאלה מה היה משקל שיקולי מדיניות החוץ בהחלטות הנוגעות למכור נשק לישראל ומה היה המשקל הלחצים של השדולה היהודית איננה קלה והיא חורגת מתחומי מחקר זה. די אם נציין כי לא אחת עלו טענות נגד ישראל ויהדות ארה"ב שהן היטו את הכף אילצו את המימשל לקבל החלטות שנגדו את טובתה של ארה"ב וההסברה הישראלית נאלצה להתמודד עם טענות אלה.¹ סביר להניח שהגיונה של המלחמה הקרה ומדיניות נאצר הם שהכתיבו את ההחלטות העיקריות עד אמצע שנות ה-60 את מדיניות "עולה כיתה אך לא בבית ספרנו" ואחר כך את המכירה של נשק, שהלך והשתכלל, ואת הסיוע הכלכלי שאיפשר את הרכש הרב והיקר. מכאן, שבמקבילית הכוחות שפעלו בזירה הגלובלית לנשות "הדסה" ופעילות WIZO לא היה תפקיד מרכזי בעיצוב מדיניות החוץ של ארה"ב.

מהמחקר עולה כי, על אף היחסים המיוחדים, בדיונים בין ממשלות ישראל לבין המימשלים האמריקאים היו חילוקי דעות רבים ולעיתים חריפים שנבעו, ממה שמכונה כיום, בעיה קשה בתאום ציפיות.

ישראל ציפתה, בראש ובראשונה, שארה"ב תתמוך בה בכל נושא, הן משיקולים מוסריים והן משיקולים תועלתניים ושלא תהיה נייטרלית.

החדירה הסובייטית לאזור באמצע שנות ה-50 שינתה את המציאות ללא הכר והבליטה אסימטריה

חדשה, שנוספה לאסימטריות הקלאסית (בשטח, באוכלוסיה, בעומק וכ"ו) שמהן נגזרה תפיסת הבטחון הישראלית. מאז 1955 הסתבר כי בריה"מ תומכת במצרים במישור המדיני, הצבאי והכלכלי בהיקף שנקבע על ידי שיקוליה האסטרטגיים בעידן המלחמה הקרה ואילו ארה"ב תומכת בישראל באופן מסווג ומתוך רצון להיות גורם משפיע גם על מדינות ערב, שכולן היו עוינות לישראל (במידה זו או אחרת). במילים אחרות, מצרים ומדינות ערב הרדיקאליות היו בן יחיד של בריה"מ ואילו לארה"ב היו שני בנים, יצחק וישמעאל, ויצחק לא קיבל ממנה את כל אשר ביקש. ישראל, שלא כמו מצרים ואפילו ירדן, לא היתה יכולה לתמרן בין ארה"ב לבין בריה"מ ולהציע את ידידותה ושרותיה למרבה במחיר. ארה"ב וישראל ידעו כי תמיכה בישראל יכולה לבוא רק מארה"ב. הרצון האמריקאי לטפל ביצחק וישמעאל במקביל יצר מציאות שנראתה כהזוייה בעיניי ישראליות. כך למשל:

- 1) מצרים האנטי-אמריקאית קיבלה נשק מבריה"מ ובמקביל גם סיוע כלכלי מארה"ב שסייע לה להתעצם במידה שאימה על קיום ישראל.
  - 2) נאצר תמך בוויטקונג ואילו ארה"ב כעסה על ישראל על שלא לחצה על ידידיה בארה"ב לתמוך במדיניות ג'ונסון למלחמת וייטנאם.
  - 3) ירדן קיבלה סיוע כלכלי ונשק מארה"ב ובכך יצרה איום מזרחי משמעותי על ישראל, שעיקר כוחותיה רוכזו מול מצרים וסוריה.
  - 4) ארה"ב סיפקה נשק לישראל אך דרשה שלא יופעל נגד אויביה.
  - 5) ארה"ב סיפקה לישראל מטוסי תקיפה אך סרבה לספק חימוש מתקדם והסירה מהם מערכות קריטיות להגנה ותקיפה.
  - 6) ישראל נאלצה לשאת בנטל בטחוני כבד ולשלם עבור הרכש במיטב מטבע החוץ, שהיה במחסור גדול, ואילו מדינות ערב קיבלו את הנשק, למעשה, בחינם.
- הפריצה המשמעותית של ישראל לארסנל האמריקאי היתה בתקופת הנשיא ג'ונסון, "פאטונים", "סקיייהוקים" ו"פאנטומים" אך גם בתקופת ג'ונסון הידידותי היו תקלות ואי הסכמות רבות בין שתי המדינות. הרצון האמריקאי למצוא איזון ביחסיה עם יצחק וישמעאל נתפס בישראל ככניעה לסחטנות הערבית, כלחץ של תעשיית הנפט האמריקאית או כסתם אנטישמיות של המימסד. לא היה פער גדול בין התפיסה הישראלית לבין התפיסה האמריקאית על ההשפעות ההרסניות בהתנהלות נאצר, אך שתי הממשלות לא הסכימו בדבר הטיפול בנאצר. ישראל ראתה בנאצר מקרה אבוד וטענה כי רק תמיכה חזקה של ארה"ב בישראל - בהצהרות, בנשק ובכסף - תרסן אותו ותרתיע אותו מפעילות תוקפנית. במימשלים האמריקאים, לעומת זאת, היו תיקוות כי ניתן יהיה להגיע להסדרים מדיניים, אם ישראל תתאפק ותתגמש. בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים דובר על החזרת פליטים, החזרת שטחים מסוימים בנגב, וויתורים על זכויות מים. בתקופה שאחרי מלחמת ששת הימים דובר על נסיגה מהשטחים ללא הסדרים מדיניים סבירים. במהלך כל התקופה ציפו האמריקאים שישראל לא תגיב על פגיעות טרוריסטים, תתאפק בהפעלת חה"א ולא תצא למתקפת מנע.
- בשתי התקופות היה מאמץ אמריקאי רצוף למנוע התגרענות המזרח התיכון ולחץ על ישראל שהיתה בעלת התשתית המדעית המתקדמת ביותר באזור. כאמור, בסופו של יום ארה"ב פעלה להבטחת שלמותה ועצמאותה של מדינת ישראל אך השגת נשק ותמיכה מדינית ממנה היתה כרוכה במאבקים רבים.

לסיום הקטע המדיני ראוי להזכיר כי מול הגישה המסורתית של משרד החוץ האמריקאי, שראתה בישראל נטל אסטרטגי, הרי במהלך שנות ה-50 וה-60 תרמה ישראל לארה"ב לא מעט בתחום האסטרטגי והמודיעיני.

לאורך השנים ישראל מנעה את הפלת המשטר הפרו-מערבי בירדן ואיפשרה למלך חוסיין ולארה"ב לסכל את החתרנות הנאצריסטית, במיוחד ב-1958, ב-1963 וב-1970. בתאום עם ארה"ב, ישראל סייעה למלוכנים בתימן ולפעולות ה-CIA באפריקה. נשק שלל ממלחמת סיני, מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה הועבר לבדיקת מומחים אמריקאיים וכך גם מטוס "מיג 21" (ה"מיג העירקיי") וזוג מטוסי "מיג 17" ("המיגיים הסוריים"). למותר לציין כי מלחמות ישראל סיפקו לארה"ב מידע חשוב על ביצועי מערכות הנשק המערביות והסוביטיות, בעיצומה של המלחמה החמה בוויטנאם והקרה

בחלקי תבל אחרים.²

יתר על כן, תמיכת ארה"ב בישראל - מדינית, צבאית וכלכלית - בתקופה שאחרי מלחמת ששת הימים, הביאה בסופו של דבר, לדחיקת בריה"מ ממצרים. נאצר ואחריו סאדאת, הבינו כי רק בעזרת ארה"ב תוכל מצרים להגיע להסדר מדיני עם ישראל שיחזיר לה את סיני. עם זאת, את תאור שיתוף הפעולה המודיעיני יש לראות בפרופורציה הנכונה. לאור הגודל והמורכבות של המימשל בארה"ב אין לצפות שסיוע מודיעיני, אפילו גילוי סודות ה"מיג העירקי" יהיה בעל השפעה מדינית של ממש.³ אבל ניתן לצפות, כי סיוע מודיעיני ומבצעי ישר מאד את שיתוף הפעולה בדרכים המקצועיים. יתר כל כן, במציאות הצינית של "ריאל פוליטיקה" היכולת של ישראל לקבל תמורה ישירה עבור תרומותיה האסטרטגיות והמודיעיניות לא היתה רבה.

בחינה לאחור של אמצעי הלחימה שעל רכישתם נאבקו ישראל וחה"א מצביעה כי המאמץ היה כדאי. הנשק האוירי האמריקאי היה עדיף על הצרפתי, בכל מובן.⁴ כך לגבי מערכת הבקרה האוירית שאת מכירתה אישר אייזנהאור וטילי "הוק" שאישר קנדי. מטוסי "סקיייהוק" שאישר ג'ונסון לא היו המילה אחרונה אך הם היו יעילים מאד בהשוואה למטוסי תקיפה לא-אמריקאים שניתן היה לרוכשם באותה עת. יתר על כן, ה"סקיייהוקים" היו מסדרון לעולם מערכות האוויוניקה המשוכללות והציוד האמין של המטוסים האמריקאים.

ה"פאנטומים", שאת רכישתם אישר ג'ונסון, היו המטוסים הרב-משימתיים המשוכללים ביותר במהלך שנות ה-60 והיוו פלטפורמה טכנולוגית ברמה חדשה, שהכניסה את חה"א לעידן הלוחמה הטכנולוגית-אלקטרונית. מערכות כח"ן, טילים מתקדמים, מערכות חסימת מכ"מ, חימוש מדויק ונשק מרוחק החלו להכנס לשרות במלחמת ההתשה אחרי הגעת ה-"פאנטומים" והם היו הבסיס לבניית תפיסה מבצעית מודרנית שהגיעה למיצוי מלא רק בשנים שאחרי מלחמת יום הכיפורים. במילים אחרות חה"א ידע להאבק על רכש המטוסים המתאימים.

עם זאת יש לזכור כי מקבילית השיקולים שעיצבו את מדיניות המימשל האמריקאי היתה מורכבת מאד ולהסכמה לחמש את ישראל בציוד אמריקאי היו מגבלות לא פשוטות. בצד המדיני, רצון אמריקאי לקבל תמורה בדמות החזרת פליטים, תיקוני גבול ומיתון פעולות התגמול. בשנות ה-60 גם עלה הנושא הגרעיני ואחרי מלחמת ששת הימים גם שליחות יארינג ותוכנית רוג'רס. בצד הצבאי, הכמויות והאיכויות של הנשק שסופק היו פחותים מזה שישראל דרשה לרכוש. מטוסי ה"סקיייהוק" נמכרו לישראל ללא מכשיר התרעת מכ"מ ואמצעים לחסימה, ללא מחשב הפצה וללא פצצות מיצרר, טילי "שרייק" ומפזרי מוץ. אמצעים אלה היו אפקטיביים מאד בווייטנאם והם חסרו מאד במלחמת ההתשה. ה"פאנטומים" הגיעו מצוידיים במכשירי התרעה ומחשב הפצה אך לא כללו חימוש מתקדם ואמצעי חסימת מכ"מ (עד יולי 1970).⁵

לבסוף, רכש ה"סקיייהוקים" יצר מגע ישיר של אנשי חה"א עם אנשי הצי ורכש ה"פאנטומים" עם אנשי חה"א. המגעים החלו עם הכשרת הישראלים בבסיסים בארה"ב ובמהלך השנים טייסי חה"א החלו להשתתף בקורסי פיקוד ואחר כך באימונים משותפים. תהילת חה"א נישאה בעולם בעקבות מלחמת ששת הימים אך בעת הכשרת הטייסים הישראלים האמריקאים יכלו להתרשם, באופן ישיר, משיטות הלחימה שפיתח חה"א. הקשר היה מפרה לשני הצדדים. האמריקאים ראו שניתן להגיע למיומנויות לוחמת אויר שעלו על שלהם ואילו הישראלים ראו איך מתנהל חיל ענק על פי שיטות ונוהלים מסודרים ונחשפו לטכנולוגיות מתקדמות.

הערות לפרק 7

- 1) ישראלים ויהודים אמריקאים רבים שעסקו בנושא טענו שהשיקולים האסטרטגיים היו הגורם המכריע שהביא את ארה"ב לתמוך בישראל. כך, למשל, ספרו של Organski, העוסק בתקופה שעד 1982, מצביע כי הסיוע לישראל היה השקעה אסטרטגית אמריקאית מצוינת וכי שיקולים אסטרטגיים הם שהנחו את המימשלים ולא לחצים של השדולה היהודית. (ראה בעיקר עמ' 202-212). ראה גם את המאמרים של Rodman, המגיעים למסקנה דומה. Gazit, ממשרד החוץ הישראלי, הגיע למסקנות דומות, לגבי מימשל קנדי וקוונדט, איש המועצה לבטחון לאומי האמריקאית, לגבי מימשל ג'ונסון (ראה עמ' 87). מנגד התפרסמו ספרים ומאמרים רבים על ידי שונאי ישראל שהציגו את בכירי המימשל בארה"ב כבובות המופעלות על ידי השדולה היהודית.
- 2) הקשר בין גופי המודיעין של ישראל וארה"ב החל ב-1951 בעת ביקור של בן גוריון בארה"ב. פריצת הדרך ארעה ב-1956, לאחר שבן גוריון הורה להעביר ל-CIA את נוסח נאום כרושצ'וב בוועידה ה-20 של המפלגה הקומוניסטית, שבו נחשפו פשעי סטאלין ומשטרו.
- 3) ראה שפירא, עמ' 271.
- 4) הסתייגות קלה מהאמור לעיל: מלחמות ישראל וטייסי חה"א הוכיחו כי ה"מיראז" היה מטוס קרב מעולה אך גם לו היה מקביל אמריקאי, ה"קרוסיידר" F-8 של הצי. באותה עת מרבית מטוסי היירוט של חה"א לא הצטיינו בקרבות אוויר שכן הם נועדו מלכתחילה להפיל מפציצים מגביהי טוס של בריה"מ, (אך יכולתם הלכה והשתפרה עם שכלול ה"פאנטום" וטילי אוויר-אוויר ואח"כ עם הופעת ה-F-15).
- 5) חשוב לציין כי עצם הגעת המערכות והחיימוש המתקדמים לא היה בה די. חה"א נאלץ לפתח במהירות תורת לחימה עצמאית עבור היכולות החדשות, שכן הנסיון שנרכש במזרח הרחוק לא תמיד התאים למזרח הקרוב. הדבר הוכח בעת הקליטה הפזיזה של מארזי ל"א שהורכבו על הפנטומים ביולי 1970.

נספח: עלויות הרכש ב"כסף של היום"

1. ההיסטוריוגרפיה של הרכש הישראלי בשנות ה-50 וה-60 נקובה בדולרים במחירים היסטוריים ("שוטפים"). בתקופה שחלפה נשחק כוח הקניה של הדולר האמריקאי באופן משמעותי והקורא מתקשה לקבל מושג עדכני על עלויות הרכש. על מנת להקל מוצגים להלן מקדמי האינפלציה, המביאים את העלויות ההיסטוריות למחירים של שנת 2009.

מטוס	שנה	מקדם האינפלציה
אוראגן-מיסטר	1955	8.0
מיראז'	1960	7.3
סקייהוק	1965	6.8
פאנטום	1968	6.2

מקור: נתוני מדד המחירים לצרכן בארה"ב, שמפרסם משרד העבודה האמריקאי.

2. העלות המלאה של רכש 50 ה"פאנטומים" הראשונים ב-1968, כולל הכל, הסתכמה בקרוב ל-300 מיליון דולרים, דהיינו קרוב ל-6 מיליון דולרים למטוס, השווים לכ-37 מיליון דולרים בכסף של ימינו.
3. עם זאת גם השימוש במקדמי האינפלציה אין בו כדי לענות על שאלות כלכליות חשובות העולות בהקשר של רכש ובנין הכוח:
  - 1) השוואת נטל הבטחון, אז והיום. על פי הגדרה הנטל הוא מושג יחסי ואם רוצים להשוותו בשתי תקופות (אז והיום, למשל) יש להעמיד את תקציב חה"א (או תקציב הביטחון בכללותו) מול גודל התוצר הלאומי, או תקציב המדינה, או מאזן התשלומים.
  - 2) השוואת עלויות מערכות נשק, אז והיום. למשל, השוואת עלות ה"פאנטום" בכסף של היום של ה-F-16. השוואה משמעותית מחייבת להשוות לא רק את עלויות הרכש של שני המטוסים אלא גם את התפוקות המבצעיות שלהם ואת עלויות התפעול והתחזוקה.
  - 3) מי משלם עבור הרכש? רכש ה"סקיייהוק" וה"פאנטום" מומן ע"י תקציב מדינת ישראל בעוד שרכש ה-F-15 וה-F-16 מומן על ידי משלם המיסים האמריקאי.
4. הנתונים שננקבו במקורות השונים על עלויות מטוסים וטנקים בשנות ה-50 וה-60 הם מבלבלים למדי, שכן לא תמיד ברור מה קונים בסכומים שננקבו. כשמדובר ב"סקיייהוקים" וב"פאנטומים" המחיר המלא אמור לבטא את עלויות המטוס עצמו, התותח, מערכות אלקטרוניות, מלאי חימוש, מלאי חלקי חילוף, ציוד קרקע ולפעמים גם עלויות הובלה וביטוח. במקורות השונים לא תמיד ברור מה כלול במחיר הננקב, האם רק המטוס? האם הוא כולל את כל המערכות האלקטרוניות? כמה חימוש נכלל? איך נרשמת עלות מלאי חלקי החילוף והחימוש? וכו' וכו'.

מקורות

- תיקים מארכיון צה"ל ומערכת הבטחון (א"צ).
תיקים מגנוך המדינה.
- תרומתו של מטוס הפאנטום לתפיסה המבצעית של חיל האוויר** (הרצליה: מכון פישר למחקר אסטרטגי אוויר וחלל, אפריל 2005).
- מבצע קווקז - ההתערבות הסובייטית וההפתעה הישראלית במלחמת ההתשה** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 2006).
- אדמסקי, דימה,**
- ישראל ושאלת הטיסות האנגלו-אמריקאיות מעל ישראל לירדן, יולי-אוקטובר 1958 "עיונים בתקומת ישראל 1"** (שדה בוקר: המרכז למורשת בן גוריון, 1991).
- אורן, מיכאל,**
- רפאל, ממעבדה למערכה** (רפאל, 2003).
- בונן, זאב,**
- רכס תאד** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 1982).
- ברוטון, אלוף משנה בדימוס ג'ק,**
- כעוף החול: שמעון פרס - הביוגרפיה** (תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2006).
- בר-זוהר, מיכאל,**
- בן גוריון** (כרך ב' - עם עובד 1977, כרך ג' - זמורה ביתן 1987).
- בר-זוהר, מיכאל,**
- אש לפניו תהלך - התפתחויות ותמורות בשיריון הישראלי מתום מלחמת סיני ועד ששת הימים** (אמ"צ- תוה"ד, המחלקה להיסטוריה, נובמבר, 2005).
- ברזנר, עמיעד,**
- "חמישה עשורים של יחסי ישראל-ארה"ב", יגר, גוברין ועודד (עורכים), משרד החוץ - 50 השנים הראשונות.**
- בר-און, חנו,**
- גבול חם, מלחמה קרה - התגבשות מדיניות הבטחון של ישראל 1953-1949** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 2000).
- גולן, שמעון,**
- ברעום המנועים - 50 שנה למלחמת סיני** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 2006).
- גולן, חגי ושי, שאול**
- דיפלומט שקט - חייו ופועלו של מקס מ. פישר** (ניו יורק: הוצאת הרצל, 1998).
- גולדמן, פטר,**
- הרכש הצבאי של ישראל מארה"ב** (ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייויס, מאי 1983).
- גזית, מרדכי**
- אשכול, תן פקודה!** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 2004).
- גלוסקא, עמי,**
- "מאמצי ישראל להתקשרות עם נאט"ו (1957-1959)", יקר, גוברין ועודד, (עורכים), משרד החוץ - 50 השנים הראשונות**
- גלעד, ברוך,**
- "איך בוחרים מטוס: מטוסי קרב ראשונים מארצות הברית", לכיש, זאב ואמיתי, מאיר (עורכים), עשור לא שקט.**
- גניזי, חיים,**
- חשבון ועוצמה - תקציב הבטחון ממלחמה למלחמה 1967-1957** (תל אביב: משרד הבטחון - ההוצאה לאור, 1997).
- גרינברג, יצחק,**
- היום תפרוץ מלחמה** (תל אביב: ספרי ידיעות אחרונות, 1987).
- הבר, איתן,**
- "רכש מטוסי תקיפה לחיל האוויר", יוני 1967, א"צ.**
- הוד, אלוף מרדכי,**
- מכתב לרמטכ"ל,** "חווה רכש עיט- נקודות עיקריות", 4 ביולי 1967, א"צ.
- הוד, אלוף מרדכי,**
- וידי אדם מתחת כנפיהם - תולדות המערך הטכנולוגי של חיל האוויר 1948-1973** (תל אביב: הוצאת "מערכות", 1999).
- הלל, אריה,**
- "גיון פוסטר דאלס", יגר, גוברין ועודד (עורכים) משרד החוץ - 50 השנים הראשונות.**
- הרצוג, יעקב,**
- מטרות והשגי הנוכחות הצבאית הסובייטית במצרים 1967-1972, עבודת גמר** (אוניברסיטת תל אביב, בית הספר להיסטוריה, 1991).
- ויטן, אריאל (אלכס),**
- "25 שנה למערך ההוק", בטאון חיל האוויר,** גליון 72 (173), מארס 1990.
- וינוגרד, יואב,**
- לך שמיים לך ארץ** (תל אביב: ספרית מעריב, 1975).
- ויצמן, עזר וגולדשטיין, דב,**
- "התפתחות חיל האוויר לאור לקחי מלחמת סיני", גולן, חגי ושי, שאול (עורכים), ברעום המנועים - 50 שנה למלחמת סיני**
- חבקוק, מוטי,**
- "שישים השנים הראשונות", בטאון חיל האוויר,** גיליון 179, פברואר 2008 וגיליון 180, אפריל 2008.
- חבקוק, מוטי,**
- בגובה העיניים** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2010).
- חלוץ, דני,**
- "ראיון", בראון, מרדכי וגינסר, פנחס (עורכים), עיונים בתקומת ישראל 10** (שדה בוקר: המרכז למורשת בן גוריון, 2000).
- טל, ישראל,**
- יגר, משה, גוברין, יוסף, ועודד,**
- אריה (עורכים)**
- יואלי, סא"ל א.,**
- ה-Intruder (A-6) ומטוסי תקיפה לרכש** (שגרירות ישראל וושינגטון, עוזר נספח צה"ל, 24 אפריל 1965), א"צ.
- יקר, רפאל,**
- "כישלונה של ישראל לרכוש נשק מארצות הברית בעקבות העיסקה הצ'כית-מצרית (1955-1956)", גולן, חגי ושי, שאול (עורכים), ברעום המנועים - 50 שנה למלחמת סיני**

כהן, אבנר, כהן, סטיוארט,	ישראל והפצצה (ירושלים: הוצאת שוקן, 2000). "מי צריך טילי קרקע-קרקע? כיצד נרכשו טילי הוק", לכיש, זאב ואמיתי, מאיר (עורכים), עשור לא שקט .
לבבי, אריה,	"משלחת הרימן-קומר (Harriman-Komer)", יגר, גוברין ועודד (עורכים), משרד החוץ - 50 השנים הראשונות .
לויטה, אריאל,	הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה (תל אביב: מרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל אביב, 1988)
ליבליך, עמיה, ומרום, עודד, (עורכים)	אהוד שלי (הרצליה: עמותת חיל האויר, 2008)
לכיש, זאב ואמיתי, מאיר (עורכים),	עשור לא שקט: פרקים בתולדות חיל האויר בשנים 1956-1967 (תל אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1995).
מזר, עפר,	בצלו של הספינקס - גמאל עבד אל נאצר והתהוות היחסים המיוחדים בין ארצות הברית לישראל (תל אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 2002).
מיכלסון, בני, מלמן, יוסי ורביב, דן,	"המלחמה על המים-אסימטריה כנגד הליגה הערבית", שריון , גיליון 29, ספטמבר 2008. שותפים לדבר מעשה - בתוככי הברית הישראלית אמריקאית (אור יהודה: ספרית מעריב, 1994).
סלע, אביאם, ספקטור, יפתח, ספרן, נדב, עבודי, יוסי,	"אין תחליף", בטאון חיל האויר , גליון 70 (171), ספטמבר 1989 "נפילת הפאנטום", מערכות , גליון 422, דצמבר 2009 מדינת ישראל ויחסיה עם ארצות הברית (ירושלים: הוצאת שוקן, 1979) "מה עשה חיל-האויר במלחמת ההתשה?", תרומתו של מטוס הפאנטום לתפיסה המבצעית של חיל האויר
עציון, אודי, פרס, שמעון, פרס, שמעון, צור יעקב צור, מירון, צידון- צ'אטו, יואש, צידון- צ'אטו, יואש,	"ביצועיסיטי", בטאון חיל האויר , גליון 98 (199), אוגוסט 1994 לך עם האנשים - שבעה דיוקנאות (ירושלים: הוצאת עידנים, 1979). קלע דוד (ירושלים: וייזנפלד וניקולסון, 1970). יומן פאריס (תל אביב: הוצאת עם עובד, 1968) מוקה לימון (תל אביב: ספרית מעריב, 1988). ביום בליל בערפל (אור יהודה: ספרית מעריב, 1995) מטוסי תקיפה בסד"כ 68/70 - דיון כמותי ואיכותי מסכם (מפקדת ח"א, ענף אויר-2, נובמבר 1965), א"צ.
צידון- צ'אטו, יואש, קוונדט, ויליאם ב., רבון, יוסף,	דוח סיור בנושא אמל"ח, תכנון וחקר ביצועים (מפקדת ח"א, ענף אויר 2, מאי 1964), א"צ. עשור של החלטות (תל אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1979). התנהלותה של הדיפלומטיה הישראלית והתפתחות הקשרים הבטחוניים ישראל-בריטניה בשנים 1949-1969, עבודת גמר (אוניברסיטת תל אביב, בית הספר להיסטוריה, 2005)
רבין, יצחק, רוזן (פקר), רן רוזן (פקר), רן,	פנקס שירות (תל אביב: ספרית מעריב, 1979). נץ בשחקים (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2002) "על הצד האנושי בפעילות הפאנטום", תרומתו של מטוס הפאנטום לתפיסה המבצעית של חיל האויר
רייך, ברנרד וגוטפלד, ארנון, שדמי, סא"ל אוהד, שטייגמן, יצחק,	ארה"ב והסכסוך הישראלי ערבי (תל אביב: הוצאת "מערכות", 1977). סקייהוק A-4H - סכום ביניים (חיל האויר, טייסת 109, 29 באוגוסט 1968), א"צ. מבצע קדש: חיל האויר בשנים 1950-1956 התעצמות ופעילות (תל אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1988).
שיפטן, דן,	התשה-האסטרטגיה המדינית של מצרים הנאצרית בעקבות מלחמת 1967 (תל אביב: הוצאת "מערכות", 1989).
שלום, דני, שלום, דני, שפי, יגאל,	כרעם ביום בהיר (ראשון לציון: באויר- פירסומי תעופה וחלל, 2002). רוח רפאים מעל קהיר (ראשון לציון: באויר - פרסומי תעופה וחלל, 2007 שלום, דני התרעה במבחן - פרשת רותם ותפיסת הבטחון של ישראל 1955-1960 (תל אביב: הוצאת "מערכות", 2008).
שפירא דני עם שלום, דני,	לבד בשחקים (תל אביב: ספריית מעריב, 1994)

- "Military Aircraft", *Flight International*, (17 June 1965).
- Foreign Relations of the United States, 1962-1963, Near East, 1962-1963*, Volume XVIII (Washington: United States Government Printing Office, 1995). *FRUS, 1995*.
- Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Arab Israeli Dispute 1964-1967*, Volume XVIII (Washington: United States Government Printing Office, 2000). *FRUS 2000*.
- Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Arab Israeli Dispute 1967-1968*, Volume XX (Washington: United States Government Printing Office, 2001). *FRUS 2001*.
- Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Six-Day War*, Volume XIX (Washington: United States Government Printing Office, 2004). *FRUS 2004*.
- Documents on Canadian External Relations* (www.international.gc.ca/department/history)
- Alteras, Isaac, "Eisenhower, American Jewry and Israel", *American Jewish Archives*, Vol. 37, No. 2 (November 1985).
- Ben-Zvi, Avraham, *John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel* (London: Frank Cass, 2002).
- Ben-Zvi, Avraham, *Lindon B. Johnson and the Politics of Arms Sales To Israel-in the Shadow of the Hawk* (London: Frank Cass, 2004).
- Donald, David and Lake, Jon, *McDonnell F-4 Phantom* (Norwalk, CT., Aerospace Publishing, 2002)
- Gazit, Mordechai, *President Kennedy's Policy toward the Arab States and Israel* (Tel Aviv: Tel Aviv University Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, 1983).
- Geobel, Greg, The Dassault Mirage F1 (*Web article*, www.vectorsite.net/avmirf1.html)
- Head, Lt. Col. Richard G., "Doctrinal Innovation and The A-7 Attack Aircraft Decision", in Endicott, John E., Stafford, Roy W. Jr. (eds.), *America's Defense Policy* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1977).
- Johnson, Robert David, *Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings* (Tel Aviv: Tel Aviv University, The Moshe Dayan Center, July 2008)
- Kinzey, Bert, *A-4 Skyhawk* (Blueridge Summit, Pa: Tali Books, 1989).
- Levey, Zach, "The United States' Skyhawk Sale to Israel, 1966: Strategic Exigencies of an Arms Deal", *Diplomatic History*, Vol. 28, No. 2 (April 2004).
- Levey, Zach, "United States Arms Policy Toward Jordan, 1963-68", *Journal of Contemporary History*, Vol. 41(3) (July 2006).
- Mets, David R., "The Force in Air Force - Fodder for your Professional Reading on Implements of Strategy and Tactics for Conventional Air War", *Air University Journal* (Fall 2000).
- Michel, Colonel Marshall L., *Clashes - Air Combat Over North Vietnam, 1965-1972* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1997).
- Momyer, General William W., *Air Power in Three Wars* (Washington, DC: Department of the Air Force, 1978).
- Nichols, Cdr. John B. and Tillman, Barret *On Yankee Station - The Naval Air War Over Vietnam* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1987)
- Organski, A.F.K., *The \$36 Billion Bargain: Strategy and Politics in US Assistance to Israel* (New York: Columbia University Press, 1990).
- Phythian, Mark, *The Politics of British Arms Sales Since 1964* (Manchester: Manchester University Press, 2000)
- Rasimus, Ed, *When Thunder Rolled: An F-105 Pilot over North Vietnam* (New York: Ballentine Books, 2003).
- Rasimus, Ed, *Palace Cobra: A Fighter Pilot in the Vietnam Air War* (New York; St. Martin's Press, 2006).
- Rodman, David, "Armored Breakthrough: The 1965 American Sale of Tanks to Israel", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2 (June 2004).
- Rodman, David, *Arms Transfer To Israel- The Strategic Logic Behind American Military Assistance* (Portland, Oregon: Sussex Academic Press, 2007).
- Tillman, Barrett, *Mig Master: The Story of the F-8 Crusader* (Annapolis, Maryland: Naval Institute Press, 1980).